

Slované a Evropa na počátku 21. století

Ed.: Ivo Pospíšil

Brno 2007

© Jiří Gazda, Pavel Krejčí, Ivo Pospíšil, Ludvík Štěpán, Václav Štěpánek

Úvodem

Téma *Slované a Evropa na počátku 21. století* vychází z odborného zaměření Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, tedy z filologicko-areálového studia slovansko-neslovanské Evropy a z dosavadních badatelských projektů. Zatímco předchozí byly zaměřeny spíše na komplexní pohled na slovanské národy, jejich jazyky a jejich kulturní a literární produkty v rámci Evropy a dotvářející se Evropské unie, tento se koncentruje spíše na aktuální dění v slovanském světě v souvislosti s Evropou a EU na počátku 21. století. Ve vztahu k Evropské unii se slovanské země rozdělily: zatímco západní Slované se stali součástí EU (Česká republika, Slovensko, Polsko), z jižních Slovanů to jsou pouze Slovinci (navíc postupně více či méně intenzivně a více či méně úspěšně unikající z Balkánu do kulturně politického prostoru slovansko-neslovanské střední Evropy) a Bulhaři, i když se postupně počítá se všemi zeměmi balkánského areálu. Jiná je situace východních Slovanů: zatímco o Ukrajinu se svádí vnitřní i vnější boj, tedy o její politicko-ekonomickou orientaci, mimo stojí Rusko, které jako velmoc je jakoby samostatným partnerem (někteří říkají, že Evropa, USA, Čína a Rusko jsou dokonce samostatné mocenské „kontinenty“) a součástí sdružení ekonomicky a politicky nejsilnějších zemí G 8. Naopak Bělorusko se svým autoritativním režimem prezidenta Lukašenka snažícím se – nehledě na dočasné vývojové peripetie, například surovinovou (ropnou) - o ekonomicko-politickou unii s Ruskem, je z těchto procesů vyloučeno a svým způsobem stavěno na pranýř. Z těchto politických realit vychází také deskripce současného stavu, resp. jejich jazykově kulturních konotací, které se snažíme nastínit a v nichž odkazujeme na cizojazyčnou, ale také dostupnou českou literaturu a internetové zdroje.

Problém Slovanů v Evropě, který byl kdysi v jistém smyslu klíčový, zejména v určitých dějinných vlnách, jež vrcholily národně obrozenskou epochou a nacionalismy, slavismy a antislavismy (F. Wollman) 19. století, se postupně ocitl jako by na vedlejší koleji a byl spíše politicky využíván než brán vážně za ideový základ: tak tomu bylo po rozpadu Rakouska-Uherska a zejména po roce 1945, kdy se „slovanská karta“ znovu vrátila do hry, ale jen jako záminka jiných než nacionálních ideologií. I když se v dnešním světě často mluví o válce civilizací, o impaktu neevropských politických, náboženských a kulturních proudů, zejména náboženských, problém Slovanů zůstává klíčový, i když spíše v latentní, potenciální poloze – možná právě v souvislosti s vývojem konce 20. a počátku 21. století. Slované, kteří se svými národními státy stojí rozkročení mezi Evropou a Asií, prostřednictvím Ruska se ocitají na samé východiasijské výspě na hranicích Nového světa, prostorem svého jižního křídla se Slované ocitají v prostředí Mediteránu, tedy u břehů Středozemního moře, a svou západní větví zasahují do samého srdce prevalentního germánského osídlení (i když v terminologii studené války, jíž se bohužel stále ještě užívá, je Praha na východě, zatímco Helsinky na západě), jsou důležití z mnoha hledisek. Jednak rozsah

slovanského osídlení je přes všechny spíše oslabující vývojové peripetie impozantní a když si tento rozsah znovu uvědomíme v jeho diachronní i synchronní dimenzi, ohromující a šokující. Slované, kteří se svou nefiktivní jazykovou blízkostí a vědomím sounáležitosti, jež má objektivní i subjektivní, volní základ, představují obrovskou sílu ve všech významech toho slova, stojí všude na křižovatce, kde se proplétaly různé vlivy politické, ekonomické, náboženské a kulturní; jejich teritorium bylo často centrem těchto střetů, „stýkání a potýkání“ (F. Palacký) v širokém slova smyslu – to s sebou neslo nepochybně rysy záporné, ale z valné části pozitivní, ve smyslu zkušenosti vznikající ze vzájemné interetnické komunikace. Teritoria, kde žili a žijí Slované a kde se mísily prvky kultury románské, resp. latinské, keltské germánské, ale také zvyklosti o něco později přišedších etnik, např. Maďarů, ale i těch, kdo toto území invadovali a okupovali nakrátko nebo nadlouho, zejména Tatarů a Turků, křesťanské tradice Pax Romana, Pax Orthodoxa, různorodé jazyky a kultury, event. písemnictví, lze tak charakterizovat jako „multikulturalismus před multikulturalismem“, neboť toto módní slovo nepředstavuje jen jev 20. a 21. století – *nihil novi sub sole*.

Přítomné texty nemají za úkol mapovat slovanskou situaci na prahu 21. století komplexně, ale spíše tuto problematiku sondovat snášením a snesením základních faktů s orientací na oblast jazykově kulturní, jež je ostatně nositelkou veškeré historie, příběhu (historia, storia, story) lidských dějin, neboť by nebylo obecných dějin bez jazyka a literatury a bez jejich studia v rámci filologických disciplín. Kromě toho jsou zde nastíněny jevy nejžhavější současnosti, které mohou vnímavému čtenáři umožnit extrapolaci nahlédnout do předpokládaného vývoje: elementární prognostika je ostatně legitimní součástí takového poznání. Z tohoto hlediska z našich textů implicitně vyplývá, že slovanský prvek v Evropě chápáný geograficko-kulturně, tedy v rámci historické Evropy jako poloostrova Asie, i institucionálně v rámci současné Evropské unie v její současné i potenciální (budoucí) podobě, bude stále důležitější, jeho význam bude narůstat, a tedy i nutnost vzájemného srovnávání, prolínání, vzájemného pochopení. Žádné „tlusté čáry“ dělat ovšem nelze, lze se o minulosti i současných, často diametrálně odlišných zájmech poučit a kráčet s touto tíhou, s touto „výbavou“ dávných i recentních rozporů společnou cestou. Jak podceňování nebo arogantní pomíjení historické zátěže, tak její absolutizace, stavění do významového těžiště, by bylo asi chybné. Poznání reálných dějů, nikoli přepisování dějin nebo jejich nová falzifikace či zjednodušování, ale jejich obtížné, ale reálné poznání z různých, především protikladných zorných úhlů, vnitřních i vnějších, je *conditio sine qua non*. Pokud k tomu nepatrnou měrou přispívá tento textový soubor, dosáhli jeho autoři svého cíle.

Brno, září 2007

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

vedoucí Ústavu slavistiky FF MU

Západní Slované

Prof. PhDr. Ludvík Štěpán, PhD.

Země ve středoevropském prostoru (tzv. Mitteleuropa, termín vzbuzující mnohé i nepříznivé konotace) tvoří historicky i v současnosti zajímavý celek spjatý mnoha vývojovými i aktuálními momenty, které v dnešní sjednocující se Evropě (i díky své historické a kulturní příslušnosti k mediteránnímu civilizačnímu okruhu) mají přes některé odlišnosti mnoho společného. Platí to zejména pro slovanské země, resp. slovanské národy, které v tomto prostoru opticky i de facto působí jako nárazníkový trojúhelník mezi zeměmi germánskými, Maďarskem a územími obydlenými národy východoslovanskými, přičemž zanedbatelné není právě ono (historicky i geograficky podmíněné) pnutí mezi regiony vysloveně západními (Německo), balkánskými (spojnice s jihoslovanskými národy), východními (Ukrajina, Bělorusko) a euroasijskými (Rusko). Jde o Českou republiku (s majoritou českou), Slovenskou republiku (s majoritou slovenskou) a Polskou republiku (s majoritou polskou), jež historicky tvořily tranzitní území pro různá tažení, pronikání, prolínání a pnutí etnická, náboženská, územní i kulturní.

Z tohoto klasického trojúhelníku se vnějškově vymykají Lužičtí Srbové žijící ve vnitřní národnostní enklávě na území Spolkové republiky Německo a uvnitř majority polské žijící Kašubové. Samozřejmě je třeba přihlídnout k minoritám (uvádím nejvýraznější) žijícím v tomto trojúhelníku – polské a romské v ČR, maďarské a romské v SR, přičemž Kašubové jsou minoritou uvnitř Polska. Samozřejmě, že je třeba se na Slovany v rámci Evropy dívat také globálně, tedy z celoevropského pohledu; v tomto smyslu jsou Češi i Slováci jejich minoritami.

Slovanské národy ve středoevropském prostoru (Češi, Slováci, Poláci, Kašubové a Lužičtí Srbové) znamenaly historicky a znamenají dosud i v rámci Evropské unie (všechny uvedené národy jsou v rámci svých státních celků členy EU) specifika nikoli reliktní, nýbrž živá, schopná dávat Evropě nové osobité impulsy – ve smyslu hospodářském, společenském, myšlenkovém, kulturním atd. Domnívám se však, že budoucnost evropského prostoru nebude do budoucna spočívat na národních celcích (ty jsou stále více narušovány dalšími minoritami), nýbrž na regionech, jejichž vazbami budou (mnohdy přes jazykové bariéry) společné zájmy ekonomické, společenské, kulturní a jiné.

Pro tyto potřeby z přednášek vyjmu Českou republiku, Čechy atd. a všimnu si národů a regionů ostatních (výše jmenovaných) – z hlediska historického, geografického a kulturního (zejména literárního) vývoje, i když v jednotlivostech se budu dotýkat důležitých spojnic s českou problematikou (jak v historii, tak v současnosti), protože všechny uvedené národy a regiony spojují

společné vývojové determinanty (mnohdy takřka permanentní) – pro příklad politické a kulturní momenty české a polské, české a slovenské i české a lužickosrbské.

Polsko a Poláci

Polsko a Poláky je třeba vývojově charakterizovat především ve smyslu geografickém – první státní útvar na území mezi Vislou a Odrou vznikl na přelomu 9. a 10. století (kníže Měšek I. z rodu Piastovců, který svou vládu a postavení v Evropě upevnil sňatkem s českou kněžnou Doubravkou a přijetím křesťanství) a vyvíjel se centralizací rozdrobené moci knížectví různých regionů (historickými jsou: Velkopolsko, Malopolsko, Mazovsko, Slezsko, Pomoří, Prusy, Královské Prusko, Knížecí Prusko, Varmie, Mazursko, Kujavy, Podlesí, Podhalí, Kurpě, Kočeno, Kašubsko, Orava a Spiš). Většinu polských kmenů se podařilo integrovat Boleslavu I. Chrabrému a prosadit tak polský stát, v němž dodnes převažuje katolická konfese, v celém středoevropském prostoru, i s respektem římské říše.

Další vývoj Polska ovlivnily decentralizační snahy šlechty a v roce 1226 povolání řádu německých rytířů. Znovu sjednotit polský feudální stát se podařilo Vladislavu Lokýtkovi – i po bojích s českými králi Václavem II. a Janem Lucemburským. Zajímavá jsou další období – polsko-litevská unie, boje s křižáky, vláda Jagellonců v českém království (škoda, že se nikdy neuskutečnila snaha polských Piastovců a našich Přemyslovců a Lucemburků v 10. – 14. století o česko-polskou unii) i „zlatý věk“ v 16. století (renesanční humanismus). Úpadek Polska začal vymřením Jagellonců a snahami šlechty o omezení královské moci, které nakonec vedly k trojímu dělení mezi Rusko, Prusko a Rakousko (1772, 1793 a 1795) a zániku státu. Významně celý život Poláků ovlivnila povstání, zejména tzv. listopadové (1830) a lednové (1863) a významná emigrace polské inteligence. Samostatný stát se podařilo obnovit až po první světové válce, další vývoj přerušila nacistická agrese v roce 1939, proti níž se vzedmula mohutná odbojová vlna. Koncem druhé světové války se Polsko (stejně jako další středoevropské státy) dostalo pod vliv SSSR, z nějž se vymanilo až v roce 1989.

Polsko musíme rovněž charakterizovat jazykově – polština patří k západoslovanským jazykům (s češtinou, slovenštinou, horní a dolní lužickou srbštinou, kašubštinou a vymřelou polabštinou), které si nezachovaly fonologickou kvantitu vokálů; zato si podržela např. nosovky (ę –enk a ą –onk), fonetický protiklad samohlásek i a y či protiklad dvojího l a ł, praslovanskou veláru g (v češtině se změnila na hrdelní h); také slovní přízvuk je v polštině jiný (na předposlední slabice), charakteristický je plurál maskulin s protikladem osobního a neosobního rodu (tzv. kategorie męsko-osobowa a żeńsko-rzeczowa, která existuje i ve slovenštině), dodnes živé jsou přechodníky (v češtině pouze knižní), specifícností jsou zápory (nie ma) či vykání (tzv. přes Pan), kladení shodného adjektivního přívlastku za jméno (redaktor naczelny) atd. Polština obsahuje značný počet

výpůjček, zejména z latiny, francouzštiny, ruštiny a němčiny, při srovnání s češtinou najdeme četné formální i významové shody slovní zásoby. O vývoji jazyka, ale rovněž písemnictví a literatury, svědčí staré památky – anály, kroniky, epigrafika, písně (za nejstarší se považuje hymnická Bogurodzica), žaltáře, sbírky kázání, překlady liturgických textů ad. V 16. století začalo úsilí o jednotný spisovný jazyk, došlo k reformě pravopisu, důležitou roli hrály překladové slovníky, různé učené společnosti a další dílčí reformy.

Zajímavé jsou a v Evropě pevné místo mají polská kultura a umění – především literatura, hudba, výtvarné umění či architektura.

V renesanci to byly plodné snahy M. Reje a J. Kochanowského (mj. autorů nových specifických žánrů figlik a fraška) o prosazení polsky psané literatury, z baroka dodnes přetrvává odkaz básníků, jako byli J. A. Morsztyn či W. Potocki, z osvícenství snahy o reformu celého kulturního života, prosazení polské umělecké prózy (I. Krasicki) či rozvoj dramatiky a divadla (všestranný J. U. Niemcewicz, W. Bogusławski). Specifický a významný byl polský romantismus – velká emigrační trojka, resp. čtyřka – A. Mickiewicz, J. Słowacki, Z. Krasiński a C. K. Norwid, tvůrci polského vypravěčského žánru gawenda W. Pol či H. Rzewuski, velký prozaik J. I. Kraszewski aj.

Do Evropy a světa pronikla díla velkých polských realistů (prozaici H. Sienkiewicz, první nositel Nobelovy ceny za literaturu, 1905, B. Prus, E. Orzeszkowa, básníci A. Asnyk či M. Konopnicka, zakladatelka moderní literatury pro děti a mládež), naturalisté (především A. Dygasiński) nebo dramatici (G. Zapolska, M. Bałucki). Svěrázná byla rovněž polská moderna – klíčovými autory se stali prozaik a dramatik S. Przybyszewski (hojně spolupracoval s českými autory), všestranný umělec a zejména dramatik S. Wyspiański či prozaici W. S. Reymont (nositel Nobelovy ceny za literaturu z roku 1924) a S. Żeromski. Pestrou literární scénou se vyznačovalo období mezi světovými válkami, mj. úsilím různých literárních skupin (např. skamandrité, expresionisté, futuristé, krakovská avantgarda či vilenská avantgarda, z níž vzešel i další nositel Nobelovy ceny Cz. Miłosz, prozaici, jako s formou experimentující S. I. Witkiewicz, B. Schulz či světoznámý W. Gombrowicz). Literatura „žila“ i v době nacistické okupace a rozvíjela se v období komunistického režimu – více známá je nositelka Nobelovy ceny za poezii W. Szymborska, autor absurdních dramát a groteskních próz S. Mrożek, aforista a epigramatik S. J. Lec nebo světová „jednička“ science fiction literatury S. Lem.

Nejen v Evropě znají polská výtvarná a architektonická díla. Románský styl reprezentují např. rotundy v Těšíně, Střelnu nebo Hnězdně, kostely v Krušvici či původní krakovská katedrála, řadu památek odkázala současníkům gotika, sakrálních i světských (příkladem jsou mnohé chrámy, městské domy či oltář Wita Stwosze v Krakově), cenné jsou architektura, malířství a sochařství z dalších období (s Varšavou je např. spojena tvorba posledního období známého autora vedut

Bernarda Belotta – Canaletta), šíře známé jsou historizující malby Jana Matejka nebo secesní práce už zmíněného S. Wyspiańskiego a J. Mehoffera či později osobnost X. Dunikowského.

Také hudba se významně podílela na vývoji polské kultury. Ať už je to píseň Bogurodzica (první zápis 1407) nebo středověká katolická chrámová hudba, včetně domácí opery (první byla *Nędza uszcześliwiona* Macieje Kamieńskiego, 1778, další mj. *Krakowiacy i górale*, 1794, Jana Stefaniho na libreto W. Bogusławského). Z romantických skladatelů se do světové hudební literatury nejvýrazněji zapsal Fryderyk Chopin (jeho prvním učitelem byl Čech Vojtěch Živný), zakladatelem novodobé polské národní opery se stal St. Moniuszko (mj. opera *Halka* z let 1846-48), známým virtuózem té doby byl Henryk Wieniawski. Ze skladatelů polské moderny se asi nejznámějším stal Karol Szymanowski, vůdčí osobnost i meziválečného období, mezinárodní věhlas mají moderní polští skladatelé, mj. Witold Lutosławski, Grażyna Bacewicz, Tadeusz Baird nebo Krzysztof Penderecki. O slávu polského divadla se zasloužili mnozí režiséři (např. K. Dejmek, K. Swinarski, A. Wajda), známé jsou experimentální soubory, jako Teatr Laboratorium J. Grotowského, Divadlo Cricot-2 nebo původně studentský Teatr Ósmego dnia. Filmy se v Polsku natáčely už od počátku 20. století (prvním hraným filmem byl *Antoš* poprvé ve Varšavě, 1908, J. Meyera s populárním komikem A. Fertnerem), ke zkvalitnění tvorby došlo v meziválečném období (tehdy vznikla i avantgardní skupina Start). Věhlasné jsou práce tzv. polské filmové školy (A. Wajda, A. Munk, J. Rybkowski) či tvůrců mladších (K. Zanussi, A. Holland, K. Kieślowski, F. Falk ad.), nebo herecké umění (ze starších např. Z. Cybulski či D. Olbrychski, z poslední doby J. Stuhr, B. Linda).

Polsko prošlo po roce 1989 cestou do NATO a EU, politicky po spirále od pravice k levici a opět k pravici, poněkud extrémní, průmysl, který s předchozím období skomíral, se začal prudce rozvíjet, zemědělství, díky levné pracovní síle se sice prosadilo na evropských trzích, ale chybí mu koncentrovanost výroby a moderní mechanizace. Kultura, včetně literatury, prošla desetiletím prudkého „průletu“ postmodernismem, ale dnes se, např. v literatuře či v dramatice, autoři vracejí ke komunikativnosti se čtenářem, resp. divákem, k příběhu a tradičnějším formám. Došlo k propojení oficiálního a neoficiálního vydavatelského okruhu i domácí a zahraniční tvorby, jako „houby po dešti“ rostla nová nakladatelství a literatura, dramatika, ale také další obory umění dokázaly orientovat se v trhu. Po návaznosti na časopisy a publikace z nezávislého okruhu, kdy v devadesátých letech začali vydávat např. prozaici O. Tokarczuk, T. Tryzna, K. DuninB. Fac, M. Gretkowska a populárními se stali básníci o desetiletí starší, třeba M. Świetlicki či J. Podsiadło, se hlásili ke slovo autoři mladší, jako J. Winiarski, M. Lachowicz nebo W. Wencel, objevují se zajímavé výtvarné, hudební i další projekty.

Slovensko a Slováci

Dějinný vývoj dnešního slovenského území (převažují v něm Slováci, na jihu země žije asi desetiprocentní maďarská menšina, na východě hlavně rusínská a ukrajinská, různě romská) je spojen na samém počátku s Velkou Moravou – její součástí se v 9. století staly slovanské kmeny integrované v nitranském knížectví, které také tehdy přijaly křesťanství (dnes jsou tři čtvrtiny obyvatel katolíci, na východě řečtí, zbytek protestanti). Významný rozvoj (především díky městům) zaznamenaly tyto regiony v dalším období, kdy od 1018 patřily k Uhrám a v jejich rámci od 1526 byly součástí habsburské monarchie – po obsazení země Turky v 16. století se Bratislava stala načas hlavním městem Uher a zasedal tam i sněm.

Vývoj slovenských regionů postupně šel k potlačování práv Slováků a k maďarizaci (zpočátku s výjimkou spišských měst se silnou německou menšinou), která byla završena na začátku 20. století (maďarština se stala jediným vyučovacím jazykem) a skončila svazkem Slováků s Čechy v nově utvořené Československé republice (součástí byla i rusínská a ukrajinská Podkarpatská Rus). Vedle protihabsburských vystoupení (Bocskay, Rákoczi), která přinesla Maďarům mnohá privilegia, se silné staly od 19. století emancipační snahy Slováků – vedly k vyhlášení tzv. slovenského štátu (Slovenské republiky, přičemž jižní oblasti byly připojeny k Maďarsku) za nacistické okupace, k federalizaci Československa (1968 *de iure* a od 1990 hlubší) a nakonec k vytvoření samostatné Slovenské republiky (od 1993).

Emancipační snahy slovenského národa jsou neoddelitelně spojeny s vývojem jazyka. Na území se hovořilo nářečím, jako spisovný jazyk (u protestantů také církevní) se užívala tzv. bibličtina (čeština Bible kralické) nebo latina (u katolíků i liturgický jazyk). Koncem 18. století se o kodifikaci slovenštiny na základě západoslovenských nářečí pokusil Anton Bernolák (tzv. bernoláčtina), nakonec však v polovině 19. století byl úsilím štúrovců (L. Štúr, M. Urban, M. M. Hodža) vytvořen spisovný jazyk na základě středoslovenských nářečí. Na rozdíl od češtiny nemá slovenština ř, ale naopak používá měkké ľ a dlouhá slabikotvorná ́ a ǎ, má také více dvojhlásek (ia, ie, iu, ô) a zachována zůstala samohláska ä, délky samohlásek upravuje tzv. rytmický zákon (rytmické krácení – bezprostředně za sebou nemohou existovat dvě slabiky s dlouhou samohláskou; druhá se krátí) ad. Boje o slovenský spisovný jazyk byly odrazem úsilí mnoha generací a zrcadlí se v knihách i památkách – od překladu bible a latinsko-slovenského slovníku se stručnou mluvnicí či Malý katechismus psaný zemplínským nářečím z 18. století přes literární almanachy, časopisy a učebnice štúrovské generace ke snahám pozdějším (např. spisy kodifikátora Samo Czambela nebo péče Jozefa Škultétyho o jazyk v časopisech) a meziválečným (mj. jazykové, frazeologické a literární slovníky).

Postupně se na domácích a byzantských kořenech a vlivem uherského prostředí vyvíjely i slovenské kultura a umění, které od období renesance a klasicismu (kromě latinské tvorby, např. Martina Rakovského) dostávaly specifický charakter (cestopisná próza, historické písně, milostná poezie, popisné poemy ad.). Novou epochu slovenské literatury otevřely osvícenství (úsilí Bernolákovo a Fándlyho, práce J. I. Bajzy, Jána Hollého aj.) a klasicismus (Juraj Palkovič, Bohuslav Tablic, Ján Kollár), spisovnou slovenštinou psaná literatura se objevuje v období národního obrození (štúrovská romantická generace – mj. básníci Samo Chalupka, Andrej Sládkovič, Janko Kráľ, Ján Botto, prozaici J. M. Hurban a Ján Kalinčiak, a autoři pozdější – jako M. M. Hodža, S. B. Hroboň, S. Tomášik nebo J. Záborský).

S realistickým viděním skutečnosti přišel nejdříve G. K. Zechenter-Laskomerský a po něm dvě generace realistů (mj. Sv. Hurban Vajanský, P. Országh Hviezdoslav, M. Kukučín, Ľ. Podjavorinská, B. Slančíková-Timrava, J. G. Tajovský), v období moderny publikovali např. J. Jesenský, I. Krasko, Vl. Roy nebo autoři slovenské katolické moderny (R. Silony, J. Silan). Tvorbu meziválečného období ovlivnily nové evropské proudy a směry – vitalismus, neosymbolismus, poetismus, nadrealismus aj. (J. Smrek, E. B. Lukáč, V. Beniak, R. Fábry, V. Reisel), specifikou byl tzv. naturismus (lyrizovaná próza, mj. Ľ. Ondrejov, D. Chrobák, M. Figuli, F. Švantner), či levicově orientovaná skupina DAV (mj. L. Novomeský, J. Poničan-Rob, D. Okáli, F. Kráľ), ale také další autoři (M. Urban, M. Rázus, J. Hrušovský, P. Jilemnický ad.). Za druhé světové války publikovali např. V. Beniak, J. Kostra, A. Plávka či P. Horov.

Po druhé světové válce ovlivnil slovenskou literaturu ideový a politický vývoj společnosti. Z prozaiků je třeba vzpomenout autory jako D. Tatarka, R. Jašík, V. Mináč, L. Mačko, L. Ťažký, z básníků to byli např. M. Rufús, M. Válek, V. Mihálik. Z mladší generace je třeba se zmínit o prozaicích (R. Sloboda, V. Šikula, A. Hykisch, J. Johanides), básnících (Ľ. Feldek, J. Mihalkovič, J. Ondruš, L. Vadkerti-Gavorníková, M. Kováčik, Š. Strážay) i autorech literatury pro děti a mládež (J. Beňo, H. Zelinová, K. Jarunková, T. Janovic, Š. Moravčík, D. Hevier ad.). V sedmdesátých letech se představila další generace (mj. L. Ballek, J. Puškáš, D. Mitana, I. Hudec, I. Habaj, D. Dušek, J. Balco), z dramatiků je třeba zmínit I. Bukovčana, P. Kováčika nebo J. Soloviče a O. Zahradníka.

Slovenskou hudbu ovlivnily zpočátku liturgické zpěvy a duchovní písně, světská tvorba se věnovala např. loutnovým a tanečním skladbám, v 18. století se začala uplatňovat opera a klasicistní skladby (psali je mj. domácí A. Zimmermann, H. Klein nebo F. Zomb), v období národního obrození rostl zájem o slovenskou lidovou píseň, směřování na přelomu 19. a 20. století ovlivňovali např. M. Moyzes a M. Schneider-Trnavský. V rámci Československa vznikaly na Slovensku významné hudební instituce, školství a tělesa, ve 30. letech začala tvořit nová generace skladatelů (J. Cikker, A. Moyzes, E. Suchoň, A. Očenáš) a po druhé světové válce se uplatňovali další tvůrci

(T. Frešo, T. Andrašovan, R. Berger, M. Bázlik ad.), světově proslulí jsou mnozí výkonní umělci – zejména dirigenti a zpěváci.

Slovenské výtvarné umění a architektura se rozvíjely v souladu s evropským vývojem. Za pozornost stojí gotické řezbářské umění (mistr Pavel z Levoče), deskové malířství či habánská keramika, významnými památkami jsou dřevěné světské i církevní stavby, z architektů vynikli např. Dušan Jurkovič, malíři a grafici M. Benka, C. Majerník, A. Brunovský, V. Hložník ad. Z počínů slovenské kinematografie je třeba se zmínit o prvním němém celovečerním filmu J. Siakela Jánošík (1921), etnografických dokumentech (např. Zem spieva českého K. Plicky), z bratislavské Koliby (od 1953) vzešlo mnoho snímků režisérů P. Bielika, Š. Uhra, J. Jakubiska, M. Holého, M. Luthera ad., vysokou úroveň má animovaná tvorba.

Také Slovensko prošlo po roce 1989 cestou do struktur NATO a EU, ale rovněž cestou k národní svébytnosti a nezávislosti, ve společnosti, hlavně na venkově, se prudce proměnily mezilidské vztahy, došlo ke krachu velkých podniků a ke vzniku výroby nové, založené spíše na středních firmách; a v posledních letech prožívá země neobyčejný vzestup výroby. Politicky se po spíše nacionalisticky orientovaných vládách dostala k moci pravice a po zavedení nepopulárních opatření levice, napětí je cítit mezi slovenskou většinou a agresivní maďarskou menšinou. Umění se vrátilo k aktuálnosti (literatura, divadlo, které stejně jako další umělecké obory dokázaly navázat na nové evropské, resp. světové trendy), z podzemí vyšli autoři potlačené (mj. P. Hruz, I. Kadlečík, básníci katolické moderny), novou cestou se vydali autoři starší a objevili mladší (např. prozaici V. Balla, V. Pankovčín nebo ještě mladší T. Horváth, M. Hvorecký, básníci-barbaři J. Urban, I. Kolenič, T. Lehenová nebo jinak orientovaní R. Bielik, J. Litvák či K. Zbruz či příslušníci tzv. text generation – P. Madsovszki, P. Šuleja, M. Habaja). Divadla se chopila aktuálních předloh či experimentálních projektů a rozehrála do široka svoje dříve potlačované možnosti a přitáhla nové autory (např. V. Klimáček, I. Mizera, B. Uhlár).

Německo a Lužičtí Srbové

Nejzápadnějšími Slovany (tzv. Polabští Slované), menšinou uvnitř německého státu jsou Lužičtí Srbové, potomci Lužiců (Lužičanů – Lusici) a Milčanů (někdy se setkáme pro Lužičany s pojmenováním Vendové (z německého Wenden). Dnes žijí nad severozápadní hranicí SRN s Českou republikou – Horní Lužice leží v Sasku a jejím centrem je Budyšín (Bautzen), Dolní Lužice v Braniborsku, s centrem v Chotěbuzi (Cottbus) – přirozenou hranici tvoří pás vřesovišť s borovými lesy.

Lužičtí Srbové, jichž je v současnosti kolem padesáti tisíc a jsou menšinou nejen v Německu, ale i ve své původní vlasti, začali bojovat o svou existenci už v 8. století po rozšíření křesťanství, v dalším století čelili náporu francko-saských vojsk, v roce 963 si Dolní Lužici podmanil nechvalně

známý markýz Gero, Horní Lužice se musela podrobit markýzi Ekhardovi v roce 990. V 11. století byla Lužice čas pod polskou správou, krátká období pod českou (1076-84, 1136-37 a 1157-1254), k Českému království patřila pak velká část Lužice od poslední třetiny 14. století do roku 1635. Významné byly konfesní rozdělení v 16. století na katolíky (farnosti mezi městy Budyšin, Kameneč a Kulowo) a protestanty, kteří získali větší přístup ke vzdělání, a třicetiletá válka, během níž slovanská menšina ztratila asi dvě pětiny svého území. Důležitým pomocníkem katolické menšiny bylo v roce 1706 založení Lužického semináře v Praze s obsáhlou knihovnou (příští duchovní studovali na Karlově univerzitě), evangelická inteligence se vzdělávala v Lipsku.

Oblast je možno rozdělit do pěti odlišných částí – podle přírodních podmínek, druhů tradičního obydlí, lidových zvyků a krojů i příslušnosti ke křesťanským konfesím. Už v roce 1716 vznikla společnost Sorabija, která vydávala časopis (v 19. století jako Serbska Nowina). K rozkvětu národní věci došlo v 19. století, v době romantického obrozeneckého hnutí, za vydatné asistence Čechů, zejména V. Hanky, ale také za pomoci Slováků (J. Kollár, L. Štúr). V Praze vznikl 1846 pod patronací V. Hanky spolek Serbowka s časopisem Kwětka, 1847 se ustavila po českém vzoru Maćica Serbska, v níž působili osobnosti jak katolické, tak evangelické; spolek koupil také matiční dům a na počátku 20. století byl postaven nový Serbski Dom. 1912 se patnáct lužickosrbských spolků sloučilo do organizace Domovina, která řídí národní život i v současnosti (knihy dnes vydává Lidové nakladatelství Domovina, jazyku slouží Lužickosrbský ústav v Budyšině, sorabistika se studuje na lipské univerzitě a na Škole dolnolužickosrbského jazyka a kultury v Chotěbuzi).

Postavení Lužických Srbů se začalo zhoršovat po vzniku velkého Německa (1871), nedošlo ani k vytvoření jednotného samostatného lužickosrbského státu po první světové válce (i přes čs. podporu), kdy vláda posilovala germanizaci, a nacisté chtěli od třicátých let vyřešit „lužickou otázku“ sice nenápadně, ale jednou provždy. Jistou míru kulturní autonomie měli Lužičtí Srbové v rámci komunistické NDR (1962 však byla zrušena čistě lužickosrbská výuka a 1964 se ze slovanského jazyka stal nepovinný předmět, těžba hnědého uhlí zlikvidovala v dolní části desítky vesnic), v současné době germanizace území, bohužel, pokračuje. Zajímavostí jsou lužickosrbské kolonie mimo Německo – např. u nás na Sokolovsku, ale také v americkém Texasu (tam mají dokonce svoji univerzitu!), v Austrálii a v jižní Africe.

Pokusy o vytvoření spisovného lužickosrbského jazyka se datují od 16. století, nicméně ke konečné kodifikaci dvou variant (hornolužická a dolnolužická srbština) došlo až po druhé světové válce (ve střední Lužici se mluví zvláštním nářečím). Oba lužickosrbské jazyky ovlivnila obecně slovanská slovní zásoba, také čeština, polština a samozřejmě němčina. Dodnes se užívá duál, předminulý a jednoduchý minulý čas, jazyk nemá dlouhé samohlásky, výslovnost se blíží češtině; tvrdými souhláskami jsou c, z a s (v dolnolužické variantě také č, ž a š), měkkými k, g a ch,

v dolnolužičtině místo českého *t* je *s* a v hornolužičtině *ć*, v dolnolužické srbštině se rovněž užívá původní *g*, zatímco v hornolužické *h* – tam také výslovnost podléhá německému (saskému) přízvuku.

Mimo svou vlast se proslavili lužickosrbští humanisté Jan Rak, Kašpor Peuker, Kašpor Janitius a Jan Bok, počátky národního písemnictví jsou spjaty zejména s reformací (překlady Bible a liturgických textů, vznik didaktických příruček) – nejstarším zachovaným rukopisem je překlad Nového zákona v žárovském nářečí v Dolní Lužici, který 1548 dokončil Mikławš Jakubica. Později vznikaly různé katechismy, zpěvníky a další texty, první původní básnická tvorba se objevuje v 18. století, mnohá díla (pod vlivem Kollára a Čelakovského) vycházela v období romantismu (Lubjenski, Krygar, Hatas, Domaška, ale také ženy – H. Wićazec a M. Imišowa; nejvýznamnějším básníkem byl Handrij Zeiler) – tehdy vznikla i první katolická (mj. J. H. Čěsla) a evangelická (K. A. Fiedler) literární skupina. V dalším období se projevilo úsilí tzv. mladosrbského hnutí, v němž hranice regionu přesáhla tvorba Jakuba Barta Čišinského, v Zeilerově tradici pokračoval Mato Kosyk, v duchu Čišinského pokračovali v meziválečném období např. J. Skala-Kukowski, J. Lajnert, J. Chěžka. Hórčanski či J. Surowin. V próze vynikli mj. J. B. Mučink, mezi válkami pak M. Nawka a J. Nowak, později např. M. Nowak-Njehorňski.

Po druhé světové válce mezi přední autory patřili či patří J. Brězan, K. Lorenc, M. Witkojc, M. Młynkowa, J. Koch, B. Dyrlich, B. Budar, I. Naglowa, E. Janowa, v osmdesátých letech k nim přibyli např. M. Krawec, T. Nawka, J. Krawža, v dalším desetiletí pak R. Domaścyna, M. Mětowa, D. Šoľcina, M. Cuścyna, W. Měškank, z autorů ještě mladších mj. J.-M. Čornakec, K. Młynkec aj. Zajímavá je rovněž dramatická tvorba lužickosrbských autorů (dějiny tamějšího divadla se datují od 1862) – mezi nejvýznamnější autory patří J. Bart-Čišinski, J. Nowak, J. Brězan, P. Malink, J. Koch, manželé D. a L. Hajdukovi-Veljkovičovi ad. Lužickosrbské filmy vznikají hlavně v němčině – jsou to snímky, které mají tento národní kolorit, práce dokumentární a hrané filmy s tamním syžetem.

Také Lužičtí Srbové prošli se svými německými spoluobčany východní části sjednocené země (tzv. Osis) euforií a zároveň hlubokými rozčarováními i krizemi. Jestliže území obývané nejzápadnějšími Slovany devastovala rozšiřující se těžba hnědého uhlí, devadesátá léta i období další se lidé potýkají s vysokou nezaměstnaností a hledají příležitosti i jinde. V současné době se snižují prostředky na národní aktivity, ruší se školy (už např. neexistuje jazyková škola ani učitelský ústav, dochází k likvidaci základních škol), omezuje se činnost úspěšného budyšínského divadla a lidového souboru hrajícího jak lužickosrbsky, tak německy, vzrůstá počet smíšených manželství a poněmčování celých rodin atd.

Polsko a Kašubové

Kašubové jsou potomci východní větve původních obyvatel Pomoří – Pomořanů, kteří sídlili v dolním povodí řek Odry a Visly a u pobřeží Baltského moře. Žijí v okolí trojměstí Gdaňsk – Gdyně – Sopoty a je jich asi do dvou set tisíc. Termín Cassubia se objevil v souvislosti s panstvím Grafitů ve Štětíně a s knížectvím v okolí Gdaňska (poslední kníže Mestwin zemřel 1294 – knížata jsou pochována v katedrále v Gdaňsku-Olivě, která představuje pro Kašuby totéž, co pro Poláky krakovský Wawel). Ve vývoji národa rozhodující úlohu sehrálo působení křižáků (od 1309), západní území byla (po vymření štětínských knížat 1637) postupně germanizována, východní naopak polonizována, po dělení Polska se Kašubové ocitli v pruském státě, který v germanizaci pokračoval.

Relativně klidné období od 19. století, kdy na Pomořan žili vedle Kašubů i Němci a Poláci (všichni mnohdy znaly všechny jazyky), se polarizovalo, když se Poláci a Kašubové v západním Prusku v letech 1918-20 vyslovovali pro přičlenění k Polsku (větší část Pomořan mu také připadla), tragické důsledky měla nacistická okupace – Kašubové byli považováni za Němce, násilně odváděni do wehrmachtu (bojovali i v polských a polsko-sovětských armádách) a s Němci vysídlováni na Sibiř (viz popis v knize G. Grasse Plechový bubínek). Situace nebyla jednoduchá ani po roce 1945, kdy Kašubové jako nespolehliví nesměli sloužit u námořnictva a byli posíláni na nucené práce do dolů ve Slezsku, kultura měla být omezena pouze na folklór. Národní odpor rostl i díky podpoře církve, kulturních institucí a vědců (spisovatel L. Bądkowski se 1968 zapojil do opozice a byl prvním tiskovým mluvčím Solidarity). Od 1990 mají Kašubové svoji reprezentaci v samosprávě i v parlamentu.

Kašubština jako západoslovanský jazyk lechické podskupiny je rozdělena do tří nářečních skupin, které se liší přízvukem (jižní, střední a severní), jenž je ještě výraznější než polský. Oproti polštině má kašubština pouze dvě řady sykavek, při pečlivé výslovnosti zní rz jako ř, složitější je naopak vokalický systém – nosovky mají jiný odstín, existuje rozdíl mezi dlouhými a krátkými samohláskami (nikoli v kvantitě, ale v kvalitě, např. á se vyvinulo v ô, foneticky mezi ö a ä, é se vyslovuje jako i a ó jako u, odlišným od normálního u, které zní jako ü. Stejně jako v češtině se nerozlišuje i a y, v jazyku však dochází k labializaci o (ue) a u (ui) – v pravopisu např. kòlo. Mnohá slova má kašubština společná s polabštinou, do slovní zásoby pronikla řada slov německých, ale i českých, zvláštní je užívání duálových tvarů ve významu množného čísla a neexistence spony u minulého času.

Písemné památky se objevují v době reformace – prvním tiskem byla kniha *Duchowne piesnie*, 1586, po níž následovaly překlady, mj. katechismů. Na tuto tradici navázal K. C. Mrongowiusz se svým katechismem a německo-polským slovníkem s kašubskými výrazy. Národní obrození prožili Kašubové v době „jara národů“, zejména díky činnosti E. Ceynowy, který svými díly (mj.

Rozmowa Polocha s Kaszebą, 1850) bojoval proti germanizaci. Na něj navázal H. Derdowski, známý lidovou epopejí O Panu Czorlińscim, co do Pucka po sece jachoł (1880), i autoři mladší, např. A. Majkowski sbírkou lyrické poezie i prvním románem v kašubštině. Ten také začal vydávat první přílohy novin, časopis Gryf (od 1908) a organizovat tzv. mladokašubské hnutí (dále J. Karnowski, L. Heyke, J. Patock ad.), které pod heslem „co je kašubské, to je polské“ vycházelo z lidové tvorby a vybudovalo první muzeum-skanzen (1906) a v Sopotech Kašubsko-pomořské muzeum (1913).

V meziválečném období se mj. rozvíjelo amatérské divadlo, básník F. Sędzicki (tehdy jediný profesionální literát) psal poezii i prózu, která vycházela z národních dějin, a redigoval literárně umělecký měsíčník Fale, kašubské pověsti zpracoval L. Roppel. Zvláštní skupinu vytvořili autoři kolem časopisu Zrzesz Kaszëbskó (od 1933) – mj. J. Rompsky, J. Trepczyk, kteří začali psát odlišným pravopisem od polského a považovali kašubštinu za svébytný národní jazyk (oficiálně uznán byl až v devadesátých letech). Centry regionálního života, kultury a literatury se staly města Kościerzyna, Kartuzy, Chojnice a Wejherowo (vývoj literatury do druhé světové války zachytil A. Bukowski v knize Regionalizm kaszubski, 1950).

Po roce 1945 začalo působit Kašubské lidové divadlo, Muzeum kašubsko-pomořského písemnictví a hudby, Kašubsko-pomořská společnost, Kašubský etnografický park, Kašubská lidová univerzita a Západokašubské muzeum. Vyšel sedmidílný Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej (1967-76) kněze K. Sychty, zajímavá byla antologie kašubské poezie Modra struna (1973). Sjednotil se i pravopis, vyšly slovníky kašubsko-polské a polsko-kašubské (A. Labuda, J. Trepczyk) a rovněž Gramatyka kaszubska E. Brezy a J. Tredera. Hodně pod vlivem lidové tvorby psali i spisovatelé – v kašubštině kromě starších autorů publikovali např. A. Browarczyk, J. Ceynowa, K. Derc, A. Dominik, S. Fikus, S. Okoń, A. Pepliński, A. Pieper ad., polsky nebo oběma jazyky píšící další tvůrci (mj. J. Drzeżdżon, A. Łajming, A. Necel, J. Piepka), tzv. novátorský proud kašubské literatury vytvářejí (kromě J. Drzeżdżona) S. Janke, K. Muza, A. Nagel, J. Zbrzyca, J. Walkusz ad. Pestrá je rovněž produkce překladová a knih pro děti a mládež.

V současné době je kašubština národním jazykem (nikoli dialektem jako dřív), mluví se jí ve školách, v rádiu i televizi, kašubský jazyk a literaturu je možno studovat na gdaňské univerzitě, v roce 1996 došlo k reformě pravopisu. Odborné aktivity řídí Kašubský ústav s asi šedesáti členy, včetně zahraničních, organizují se setkání kašubských spisovatelů a sjezdy Kašubů. Od devadesátých let 20. století roste počet nakladatelství (např. gdaňské Oficyna Czac vydává knihy s kašubskou tematikou i národní klasiku) i časopisů (nově mj. Tarczëzna, Òdroda), činné jsou divadla (Bina, Téater Sostrów Labùdów) a kabarety (FiF, Krapé Knërë), kašubskou populární hudbu představují skupiny jako Chëcz, Kòmpanijô či Kùtin).

Kašubové po roce 1989 navázali na to, co cílevědomě prosazovali dříve, zvláště od osmdesátých let – aktivně se zapojili do politiky i společnosti, rozvinuli svoje styky s Němci (pro ně nikdy neexistovala polarita dobrý Polák, zlý Němec, nýbrž hodnotová diferenciacie) – platformou kašubsko-německých vztahů je měsíčník Pomerania, dobrou práci dělá Kašubská lidová univerzita, vztahy mezi oběma národy se zabývají rovněž vědecká centra, do své někdejší vlasti znovu přijíždějí lidé, kteří po druhé světové válce byli nuceni odejít, pomáhají i „ti zvenku“ – příkladem jsou sourozenci Ewa a Wilhelm Brauerovi, původem z Kartuz (působí jako pastoři v Německu), kteří Němcům přibližují kašubskou kulturu a literaturu.

Literatura

Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století, Brno 2000.

Bartoš, O., Petr, J.: Úvod do studia polonistiky I, Praha 1973.

Bátorová, M.: Biele miesta v slovenskej literatúre, Bratislava 1991.

Bok, V. ad.: Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských, Praha 1987.

Bolduan, T.: Nowy bedekr kaszubski, Gdańsk 1997.

Valček, P.: Slovník literárnej teórie, Bratislava 2006.

Frinta, A.: Lužičtí Srbové a jejich písemnictví, Praha 1955.

Marčok, V. a kol.: Dejiny slovenskej literatúry III, Bratislava 2004.

Mikula, V. a kol.: Slovník slovenských spisovateľov, Praha 2000.

Pelikán, J.: Nástin dějin polského divadla, Brno 1988.

Petr, J.: Nástin politických a kulturních dějin Lužických Srbů, Praha 1972.

Petr, J. ad.: Úvod do studia polonistiky II, Praha 1977.

Pospíšil, I.: Střední Evropa a Slované, Brno 2006.

Slovenština, Praha 1964.

Šatlava, L.: Národnostní menšiny v Evropě, Praha 1994.

Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry I, II, Bratislava 2000.

Štěpán, L.: Pohledy na slovanské literatury, Brno 2003.

Štěpán, L.: Pohledy na slovanské literatury II, Brno 2007.

Štěpán, L. a kol.: Slovník polských spisovatelů, Praha 2000.

Bulharsko a Chorvatsko v dnešní Evropě

Mgr. Pavel Krejčí, PhD.

Bulharsko a Chorvatsko představují dvě jihoslovanské země, které toho spolu zdánlivě nemají mnoho společného; přinejmenším nemají společnou hranici, nebyly spolu v jugoslávském soustátí, historická spjatost chorvatských dějin s uherskými, potažmo habsburskými tvoří kontrast s osudovým propojením bulharských dějin s osmanskou říší (třebaže i Chorvaté měli v určité etapě svých dějin možnost okusit osmanskou správu), středověký vliv Byzance zanechal v obou národech rovněž nestejnou stopu... Všechny tyto skutečnosti pak ovlivnily to, že kulturně-náboženská tradice je v obou zemích taktéž jiná – Chorvaté se ztotožňují s katolictvím, Bulhaři naopak s pravoslavím. Při bližším pohledu na obě země však určité zajímavé paralely nalezneme. Odrazit se můžeme od cyrilometodějské tradice, která zanechala specifický odraz jak u Bulharů (rozvoj hlaholského a později cyrilského písemnictví koncem 9. a v průběhu 10. století, toto období je v literární vědě tradičně označováno jako zlatý věk bulharského písemnictví), tak u Chorvatů (rozvoj hlaholského písemnictví vrcholící v 15. století). Dvě podoby hlaholského písma se nazývají *bulharská* neboli *oblá* (starší) a *chorvatská* neboli *hranatá* (novější).

Přesuňme se však raději do novodobých dějin a podívejme se na zápas obou národů o národní svobodu a státní nezávislost. Chorvatská politická reprezentace dosáhla v roce 1868 tzv. uhersko-chorvatského vyrovnání, které však nesplnilo očekávání – chorvatští bánové spravovali svěřenou zemi až na výjimky v souladu s maďarskými politickými cíli, takže o nějaké samostatné chorvatské politice nemůžeme hovořit. Bulharům se sen o státní samostatnosti splnil v roce 1878, avšak představa o Bulharsku načrtnutá ruskými vítězi rusko-turecké války během uzavírání míru v San Stefanu byla radikálně zkorigována během následujícího kongresu evropských velmocí v Berlíně, takže tehdy vzniklý a velmocemi „odsouhlasený“ bulharský stát nakonec představoval jen asi jednu třetinu tzv. sanstefanského Bulharska, což znamenalo, že mnoho Bulharů zůstalo nadále „vězet“ v osmanské říši. Jak uvidíme později, toto rozhodnutí bylo pro bulharskou politiku v následujících letech – a především ve třech těžkých vojenských konfliktech v první polovině 20. století – fatální. První možnost získat vysněnou Makedonii se Bulharům naskytl během balkánských válek 1912–1913, které měly za cíl společnými silami Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory vytlačit osmanskou říši definitivně z Evropy a dobytá území si rozdělit. Bulharská válečná oběť však musela ustoupit před srbskou strategickou vychytralostí, která nakonec Bulhary

vehnala do války proti nedávným spojencům¹ a znamenala potupnou porážku. To znamenalo, že během následné světové války stáli Bulhaři na straně těch, kteří byli srbskými nepřáteli, tj. Trojspolku, a museli s nimi sdílet i neslavný konec. Chorvaté museli čekat až na výsledky první světové války, kdy definitivně opustili rozložené Rakousko-Uhersko a stali se součástí jiného multietnického státního útvaru – Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (od 1929 Království Jugoslávie). Ani Chorvaté však neměli se Srby dobrou zkušenost, neboť chorvatská představa jihoslovanství, která se měla naplnit právě ve společném jihoslovanském státě, nebyla srbskými vládnoucími kruhy sdílena – ty považovaly Jugoslávii de facto za rozšířené Srbsko.

Jak Bulhaři, tak i Chorvaté tedy s realitou danou versailleským systémem příliš spokojeni nebyli. Proto využili první možnosti, která se jim naskytla, aby si své sny konečně realizovali: poté, co německá vojska napadla a zničila v dubnu 1941 Jugoslávii, Chorvaté vyhlásili svůj „nezávislý stát“ a Bulhaři obsadili Vardarskou, tj. jugoslávskou Makedonii. Splnění politických snů však bylo draze vykoupeno vazalským vztahem k silám Osy, v případě Chorvatů ještě přidruženým hanebností vlastního krutého ultranacionalistického režimu Ustaševců. Levicový odboj nakonec oba národy ušetřil potupy porážky a postavil je na stranu vítězů, ale za cenu nastolení komunistického režimu a pádu pod sovětský vliv (v případě Jugoslávie jen dočasný). Lze tedy říci, že do politiky obou národů v meziválečném období se do značné míry promítaly rozdílné politické představy Chorvatů, resp. Bulharů na jedné straně a Srbů na straně druhé. Chorvatsko-srbský spor o vnitřní uspořádání vzájemných vztahů ať už v rámci nebo mimo rámec Jugoslávie dostal válečný rozměr během druhé světové války, kdy byla Jugoslávie zlikvidována a chorvatským požadavkům na samostatnost bylo učiněno zadost, bulharsko-srbský spor o Vardarskou Makedonii a příhraniční oblasti měl válečné vyústění hned třikrát: během druhé balkánské války a obou válek světových.

V 90. letech 20. století se během bolestivého rozkladu jugoslávské federace karta postupně obrátila: Srbové prohospodařili svůj politický kredit pokusy udržet Jugoslávii, nebo alespoň její části obývané srbským národem, za jakoukoliv cenu pod svou kontrolou, naopak státněemancipační snahy Chorvatů šikovně provázané s deklarovanou ochotou sdílet společné evropské hodnoty nacházely často mezinárodní podporu. Chorvaté se tedy bez větších vnitřních dilemat a potíží považovali za součást demokratického světa (třebaže jejich demokracie obsahovala především na počátku společenské transformace Chorvatska mnoho nedemokratických prvků), kdežto značná část srbského národa se dobrovolně stáhla do pozice „nepochopeného bojovníka proti všem“, čímž se Srbsko postavilo proti zemím tvořícím tzv. demokratický svět. Bulharsko se během jugoslávského konfliktu chovalo neutrálně, k žádné dobrodružné avantýře nezneužilo ani osamostatnění Makedonské republiky (na rozdíl například od člena EU a NATO Řecka), čímž si získalo kredit

---

¹ K Srbsku, Řecku a Černé Hoře se proti Bulharům ve druhé balkánské válce přidalo i Rumunsko a též původní nepřítel všech – Turci.

jedné z mála politicky spolehlivých a stabilních balkánských zemí. Do této kategorie postupně zamířilo i Chorvatsko, a to především po smrti člověka, který se velmi zasloužil o jeho státní samostatnost, avšak byl také hlavní překážkou jeho cesty k demokracii – Franja Tuđmana. Bulharsko se nakonec stalo plnoprávným členem obou dnes nejvýznamnějších euroatlantických organizací v roce 2004 (NATO), resp. 2007 (EU). Chorvatsko na svém vstupu do obou subjektů zatím pracuje, předpokládá se, že do roku 2010 budou Chorvaté jak 27. členem Severoatlantické aliance, tak i 28. členem Evropské unie.

V následující části přinášíme základní data, jejichž cílem je představit stručně, ale v rámci možností komplexně obě jihoslovanské země a její národy.

A. Geopolitický, demografický, historický a jazykový profil dnešního Bulharska

A-I. Základní geografické údaje a politická charakteristika

Tradiční zeměpisné jméno ve všech slovanských jazycích a v jedenácti dalších vybraných evropských jazycích:

bulh. *България*, čes. a slov. *Bulharsko*, pol. *Bułgaria*, rus. *Болгария*, ukr. *Болгарія*, blr. *Баўгарыя*, slovin. *Bolgarija*, chorv. a bos. *Bugaraska*, srb. *Бугарска*, maked. *Бугарија*;
angl., ital., špan. a rum. *Bulgaria*, něm. *Bulgarien*, fran. *Bulgarie*, port. a maď. *Bulgária*, řec. *Βουλγαρία*, alb. *Bullgari*, tur. *Bulgaristan*.

Úřední název (od listopadu 1990):

čes. *Bulharská republika* / *Republika Bulharsko*, bulh. *Република България*, rus. *Республика Болгария*, angl. *Republic of Bulgaria*, něm. *Republik Bulgarien*, fran. *République de la Bulgarie*, ital. *Repubblica di Bulgaria*, maď. *Bulgár Köztársaság*, tur. *Bulgaristan Cumhuriyeti*.

Dřívější úřední názvy (po Osvobození r. 1878):

Bulharské knížectví (Княжество България; 1878–1908 – formálně součást Osmanské říše), *Bulharské carství* (Царство България; 1908–1946), *Bulharská lidová republika* (Народна република България; 1946–1990).

Poloha a rozloha:

Bulharsko je přímořský stát ležící v jihovýchodní Evropě, ve východní části Balkánského poloostrova. Hranice: sever – *Rumunsko* (608 km), západ – *Srbsko* (318 km), jihozápad – *Makedonie* (148 km), jih – *Řecko* (494 km), jihovýchod – *Turecko* (240 km), východ – *Černé moře*

(pobřežní linie 354 km); suchozemská hranice celkem – 1 808 km. Rozloha dnešního bulharského státu je 110 994 km² (nejbližší evropské státy co do rozlohy: *Řecko* > *BULHARSKO* > *Island*, *Maďarsko*, *Portugalsko*).

Nejvyšší vrchol: Musala (v pohoří Rila), 2925 m n. m (nejvyšší vrchol Balkánského poloostrova).

Nejdélší řeky: Dunaj (Dunav) 472 km, Iskär 368 km, Tundža 350 km, Marica 322 km, Struma 290 km, Jantra 286 km, Kamčija 245 km, Arda 241 km, Luda Kamčija 201 km (kilometráž se týká pouze bulharského území).

Hlavní město:

Sofie (*София*, mezinár. *Sofia*, řec. *Σόφια*, tur. *Sofya*), 1 179 tis. obyvatel (2007).

Další velká města (2007):

Plovdiv (340 tis.), Varna (312 tis.), Burgas (197 tis.), Ruse (153 tis.), Stara Zagora (143 tis.), Pleven (116 tis.), Sliven (94 tis.), Dobrič (93 tis.), Šumen (86 tis.), Pernik (81 tis.) a dalších 10 měst s více než 50 tis. obyvateli.²

Státní zřízení:

Bulharsko je republika v čele s prezidentem; výkonná moc: prezident (volen na 5 let), viceprezident, předseda vlády, Rada ministrů (vláda); zákonodárná moc: jednokomorový parlament (*Народно събрание* – 240 poslanců, čtyřleté volební období).

Vlajka:

Bulharská bílo-zeleno-červená trikolóra je odvozená od ruské trikolóry (zelená nahradila modrou) a užívá se od roku 1877, avšak uvedené barvy, třebaže v jiném pořadí, používala již První bulharská legie založená G. S. Rakovským v Bělehradu v roce 1862.³ V letech 1946–1991 byl v levém horním rohu vlajky umístěn státní znak.

Znak:

Zlatý korunovaný vzpřímený lev na rudém štítu. Nad štítem se klene carská koruna z doby vlády cara Ivana Šišmana (1371–1392), tj. druhého bulharského státu, s pěti kříži a dalším křížem na

² Přehledný a aktualizovaný výčet obyvatelstva bulharských obcí a měst viz např. <http://www.world-gazetteer.com/wg.php?x=&men=gcis&lng=en&des=gamelan&dat=200&srt=pnan&col=aohdqcfbeimg&geo=-32>.

³ Viz <http://flagspot.net/flags/bg.html#state>; ИВАНОВ, Иван: *Флаговете на страните в света*. ИК „Петър Берон“, София 2002, с. 48-51.

vrcholu. Štít drží dva zlatí vzpřímení lvi stojící zleva a zprava čelem ke štítu na dvou zkřížených dubových ratolestech. Pod štítem je bílá stuha se zelenočerveným lemem a se zlatým nápisem *Съединението прави силата* (V jednotě je síla). Lev je starým národním symbolem, doloženým už ve 12. století. Současný státní znak byl přijat až v roce 1997, v letech 1991–1997 bylo Bulharsko fakticky bez státního znaku, neboť starý komunistický již neplatil a ohledně nového se parlament nemohl dlouhou dobu dohodnout na konečném výtvarném řešení.

Měna:

1 lev (lv, BGN; 2 a více leva) = *100 stotinki* (1 stotinka, 2 a více stotinki);

česky: 1 lev, 2 a více leva; 1 stotinka, 2, 3, 4 stotinky, 5 a více stotinek.

1 euro (EUR) = cca 2 leva, 1 lev = cca 14 Kč (červenec 2007).

Mezinárodní poznávací značka a trojpísmenný kód: BG; BGR (neofic. též BUL)

Hlava státu:

Georgi PĀRVANOV (od ledna 2002); před ním zastávali prezidentský úřad Petār MLADENOV (duben 1990 – červenec 1990), Željū ŽELEEV (srpen 1990 – leden 1997) a Petār STOJANOV (leden 1997 – leden 2002).

Předseda vlády:

Sergej STANIŠEV (od srpna 2005); před ním byli premiéry Andrej Lukanov (1990), Dimitār Popov (1990–1991), Filip Dimitrov (1991–1992), Ljuben Berov (1992–1994), Reneta Indžova (1994–1995), Žan Videnov (1995–1997), Stefan Sofijanski (1997), Ivan Kostov (1997–2001) a Simeon Sakskoburggotski (2001–2005).

Hlavní politické strany:

Národní hnutí Simeona II. (Национално движение „Симеон Втори“, NDSV), *Bulharská socialistická strana* (Българска социалистическа партия, BSP), *Hnutí za práva a svobody* (Движение за права и свободи, DPS), *Svaz demokratických sil* (Съюз на демократичните сили, SDS), *Demokraté za silné Bulharsko* (Демократи за силна България, DSB), *Svaz svobodných demokratů* (Съюз на свободните демократи, SSD), *Bulharský zemědělský lidový svaz* (Български земеделски народен съюз, BZNS), *Občané za evropskou budoucnost Bulharska* (Граждани за европейско бъдеще на България, GERB), *Strana Ataka* (Партия „Атака“, Ataka), *Vnitřní makedonská revoluční organizace – Bulharské národní hnutí* (Вътрешна македонска революционна организация – Българско национално движение, VMRO-BND) aj.

Historické země a oblasti tvořící dnešní bulharský stát:

Mizie (též *Moésie*) (Мизия; severní /podunajské/ Bulharsko) – významná města Varna, Ruse, Pleven, Šumen, Veliko Tărnovo, Vraca, Gabrovo, Vidin; *Trácie* (též *Thrákie*) (Тракия; jižní a jihovýchodní Bulharsko)⁴ – významná města Plovdiv, Burgas, Stara Zagora, Sliven, Jambol, Chaskovo, Pazardžik, Kărdžali; *(Pirinská) Makedonie* (/Пиринска/ Македония; jihozápadní Bulharsko) – významná města Blagoevgrad, Petrič, Sandanski, Goce Delčev; *Šopsko* (Шопско; západní Bulharsko) – významná města Sofie, Pernik, Kjustendil, Dupnica, Samokov; *(Jižní) Dobrudža* (/Южна/ Добруджа; severovýchodní Bulharsko) – významná města Dobrič, Silistra.

Administrativně-správní členění země:

28 oblastí (bulh. *област*, starší označení *окръг*) – platné od r. 1999, odpovídá členění, které platilo v letech 1959 až 1987; oblasti jsou dále členěny na tzv. samosprávné okresy⁵ (bulh. *община*). Samosprávné okresy jsou základní jednotkou samosprávy. V současnosti má Bulharsko téměř 4 000 sídel (měst a obcí)⁶ sdružených do 264 samosprávných okresů.

Přehled bulharských oblastí: Blagoevgradská, Burgaská, Varenská, Velikotrnovská, Vidinská, Vračanská, Gabrovská, Dobričská, Kărdžalijská, Kjustendilská, Lovečská, Montanská, Pazardžická, Pernická, Plevenská, Plovdivská, Razgradská, Rusenská, Silistranská, Slivenská, Smoljanská, Sofijská, Starozagorská, Tărgovišťská, Chaskovská, Šumenská, Jambolská oblast a Oblast Sofie.⁷

---

⁴ V letech 1878–1885 byla tato oblast autonomní jednotkou v rámci Osmanské říše s názvem *Východní Rumélie*. K Bulharskému knížectví byla připojena vojenskou cestou v roce 1885, čímž bylo z dnešního hlediska prakticky dovršeno vytvoření novodobého bulharského státu (tehdy se však ještě počítalo s budoucím připojením větší části historické Makedonie, což se – až na období obou světových válek – již nezdařilo).

⁵ Vzhledem k tomu, jakou funkci má *obština* v administrativně-správní organizaci společnosti v Bulharsku (ale i v dalších jihoslovanských zemích), tj. že je základní jednotka samosprávy, a rovněž k tomu, jakou mívá rozlohu, nelze ji bezvýhradně ztotožnit ani s českou obcí (odpovídá funkce, avšak česká obec je mnohem menší a co do urbanizace představuje v převážné většině skutečnou kompaktní jednotku), ani s českým okresem (více méně odpovídá velikost, ale okres u nás vnímáme ne jako jednotku samosprávnou, nýbrž jako jednotku státní správy). Každá bulharská *obština* zahrnuje jedno nebo více sídel městského typu (*град*) a několik nejbližších sídel venkovského typu (*село*). Z toho důvodu bychom bulharské *samosprávné okresy* mohli přirovnat k území pod správou obce s pověřeným obecním úřadem.

⁶ Podstatné jméno *obec* v tomto kontextu chápeme jako souhrnné označení pro města a vesnice, tj. jako osídlené místo (bulh. *населено място*) – viz např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Academia, Praha 2000, s. 227.

⁷ **Bulharská pojmenování oblastí:** Blagoevgradska, Burgaska, Varneńska, Velikotărnovska, Vidinska, Vračanska, Gabrovska, Dobrička, Kărdžalijska, Kjustendilska, Loveška, Montanska, Pazardžiška, Perniška, Plevenska, Plovdivska, Razgradska, Rusenska, Silistrenska, Slivenska, Smoljanska, Sofijska, Starozagorska, Tărgoviška, Chaskovska, Šumenska, Jambolska oblast a Oblast Sofie.

A-II. Obyvatelstvo

Počet obyvatel: 7 673 215 (odhad 2007), 7 932 984 (sčítání 2001), 8 487 317 (1992). Tímto počtem se Bulharsko řadí spolu s Běloruskem, Švédskem, Ázerbájdžánem, Rakouskem a Švýcarskem do skupiny evropských zemí s počtem obyvatel od 7 do 10 miliónů.

Hustota obyvatelstva: 69 obyv. na km².

Národnostní složení:

2001: Bulhaři (85 %), Turci (10 %), Romové (3 %), dále Arméni, Židé, Rusové, Řekové, Makedonci aj.

Náboženská struktura obyvatelstva:

2001: pravoslavní křesťané (85 %; skutečně věřících však jen asi 37 %), sunnitští muslimové (13 %), římskokatoličtí křesťané (1 %), dále řeckokatoličtí křesťané, arménská církev, Židé.

A-III. JAZYK

Úřední jazyk: bulharština (български език)

Další jazyky: turečtina, romština, arménština

Bulharština je jedním z šesti dnes oficiálních jihoslovanských jazyků. Patří do slovanské větve indoevropské jazykové rodiny. Používá cyrilici (azbuku), která má nejbliže k azbuce ruské. Díky přijetí Bulharské republiky do Evropské unie se cyrilice stala třetím oficiálním písmem EU.

Bulharský jazyk je pro Čechy z hlediska výslovnosti poměrně snadný. Psaná podoba bulharských hlásek se v transkribované podobě vyslovuje z větší části stejně jako psaná podoba češtiny, včetně *e*, které se vyslovuje tvrdě jako v češtině, neměkčí předchozí souhlásku jako v ruštině.

Rozdíly: bulharština nemá [ř] a hrdelní [h] ani dlouhé samohlásky, hojně však používá vokál ъ [ǎ], který se v žádném jiném spisovném slovanském jazyce nevyskytuje. Liší se též v tvrdší výslovnosti sonory л (kromě slabik *ле* a *лу*), jež je blízká výslovnosti polského *ł*. Bulharština také nemá slabikotvorné sonory *p* a *л*, ve slovech, v nichž čeština slabikotvornost *r* a *l* uplatňuje (př. *první*, *vlk*), bulharština k těmto hláskám připojí tzv. průvodní vokál ъ [ǎ], a to v závislosti na hláskové struktuře slova buď před nebo za sonorou (*първ/първи*, *вълк*). Grafém *u* na rozdíl od češtiny nesignalizuje měkčení předchozích dentál *ð*, *m* a *n* (slabiky *ðu*, *tu*, *nu* tedy vyslovujeme tvrdě [dy], [ty], [ny]). Bulharský přízvuk je volný, pohyblivý a velmi dynamický, takže v nepřízvukných

slabikách způsobuje poměrně výraznou vokalickou redukcí (především [a] → [ǎ] a [o] → [u], méně již [e] → [i]). V běžných textech se přízvuk nijak graficky neoznačuje.

Bulharský jazyk se svou gramatikou poměrně značně vzdálil ostatním slovanským jazykům (vyjma makedonštiny, jež je však s bulharštinou historicky výrazně spjata). Projevuje se to především: 1. ve výrazné analytičnosti vyjadřování pádových vztahů (pomocí předložek, nikoliv koncovek; hovoříme tedy o zániku jmenné deklinace);⁸ 2. v analytickém způsobu stupňování adjektiv;⁹ 3. v morfologickém vyjadřování určitosti pomocí postpozitivního členu;¹⁰ 4. v užívání tzv. reduplikovaného předmětu;¹¹ 5. ve ztrátě infinitivního slovesného tvaru a jeho nahrazení tzv. da-konstrukcí (částice *da* + přítomný tvar slovesa);¹² 6. ve tvoření budoucího času ve všech osobách pomocí částice *ще* + přítomného tvaru slovesa; 7. v bohatém systému slovesných časů, včetně aktivního používání jednoduchých minulých časů (aorist, imperfektum) a 8. v užívání tzv. způsobu nepřímé výpovědi.

Z historického vývoje jazyka můžeme co do významu jmenovat období starobulharské (staroslověnské), tj. 9.–11. století, kdy se díky bohaté a plodné kulturní, osvětové a vzdělávací činnosti Konstantina-Cyrila, Metoděje a jejich žáků a následovníků rozvíjí slovanské písemnictví psané hlaholicí a později též cyrilicí – nejprve na Velké Moravě, od konce 9. století se těžiště přesouvá do bulharské říše. Jazyk tehdejšího písemnictví je prvním spisovným slovanským jazykem vůbec; zásluhu na jeho vytvoření a ustálení mají právě výše jmenovaní soluňští bratři – slovanští věrozvěstové. Během dalšího vývoje do 15. až 16. století se bulharština výrazně promění a získá prakticky tu podobu, kterou známe dnes. 19. století je spjata s hledáním optimální podoby moderní spisovné bulharštiny – církevní slovanština bulharské redakce (tj. vývojem proměněná starobulharština poznamenaná bulharskými, srbskými a ruskými hovorovými prvky) již takovou funkci plnit nemůže, neboť je omezena pouze na liturgii a nikdo tímto jazykem běžně nehovoří. Různé pokusy směřovat mluvenou bulharštinu s prvky církevněslovanskými jsou rovněž neplodné, stejně jako snaha vytvořit spisovný jazyk „křížením“ různých bulharských nářečí, takže se nakonec ujímá řešení postavit moderní spisovnou bulharštinu na jednom z živých nářečí. Vítězí středobulharská *trnovská nářečí*, mluva Velikého Trnova a jeho širokého okolí, neboť značná část tehdejších obrozenců pochází právě z této oblasti a svou písemnou činností pomáhá toto nářečí šířit a dodávat mu prestiž reprezentativního vyjadřovacího prostředku všech Bulharů. Po vyřešení

⁸ Příklad – substantivum *Klára* (čeština/bulharština): Nsg. *Klára/Клара*, Gsg. *Klary/Клара*, Dsg. *Kláře/на Клара*, Asg. *Klaru/Клара*, Lsg. *o Kláře/за Клара*, Isg. (s) *Klárrou/c Клара*.

⁹ Příklad – adjektivum *velký* (čeština/bulharština): pozitiv *velký/голям*, komparativ *větší/по-голям*, superlativ *největší/най-голям*.

¹⁰ Mask. sg. *мъжът/мъжа, учителят/учителя*, pl. *мъжете, учителите*; Fem. sg. *жената, крепостта*, pl. *жените, крепостите*; Neutr. sg. *детето*, pl.: *децата*.

¹¹ *Видях го филма.* (Ten film jsem viděl/a.) *На него му се спи.* (Jemu se chce spát.) *На децата ти май не им се играе.* (Tvým dětem se asi nechce hrát.)

¹² *Chci spát.* – *Искам вече да спя.* *Můžu zavřít dveře?* – *Може ли да затворя вратата?*

otázky podoby moderní spisovné bulharštiny se naplno rozproudily pravopisné spory, které se vlekly prakticky po celé období trvání bulharské monarchie (1878–1945). Podstatou sporů byl především střet mezi demokraty propagujícími modernizovaný zjednodušený pravopis a konzervativci trávajícími na tradičním, avšak namnoze zastaralém a nevyhovujícím pravopisu spjatém výrazně s církevní slovanštinou. Současný progresivní pravopis byl zaveden až v roce 1945.

Nářeční dělení bulharštiny vychází z jednoho zásadního izoglosního pásu, který někteří lingvisté označují jako *jatová izoglosní oblast*, resp. *jatový izoglosní pás*, dříve též *jatová hranice* (ятова изоглосна област, ятов изоглосен пояс; ятова граница).¹³ Podle ní se bulharská nářečí dělí na menší skupinu západních, kde převažuje střídnice za praslovanské ja' *e*, a větší skupinu východních, kde se vyskytují střídnice *e* nebo *ja*, často v závislosti na tvaru slova. Samotná přechodná oblast vykazuje u některých rysů západní charakter, u jiných zase východní. Východní nářečí charakterizuje mj. silnější redukce vokálů v nepřízvučných slabikách, měkká výslovnost konsonantů před *e* a *i*, výskyt fonologicky měkkých souhlásek aj. *Jatová oblast* se smíšenými (přechodnými) dialekty zahrnuje Plevensko, Tetevensko, Pirdopsko, Ichtimansko, Pazardžicko, Razložsko, Petričko a Gocedelčevsko, načež pokračuje do Řecká a zahrnuje oblast kolem Serresu až k Soluni. Území západně od této oblasti (západní Mizie, Šopsko, Pirinská Makedonie, oblasti s bulharskými nářečími na jihovýchodě Srbska, v Makedonii a v Řecku západně od Soluně) tvoří výše zmiňovaná *západní nářečí* a toto území zasahuje až do nejvýchodnějších okresů v Albánii, kde se střetává s prvky *nářečí východních*. Ta se rozkládají v centrálním a východním Bulharsku, zasahují až do řecké (jižní) a turecké (východní) Trácie a na jihozápadě se dotýkají Soluně. Centrální nářečí Vardarské Makedonie se v roce 1945 stala základem spisovného jazyka makedonského, takže část západních nářečí je makedonskými jazykovědci vnímána jako nářečí makedonského jazyka (která zasahují i mimo území Makedonské republiky), kdežto bulharská jazykověda je tradičně vnímá jako nářečí bulharského jazyka.

A-IV. Stručný historický profil

Bulharsko je země s pozoruhodnou historií. Dodnes tam archeologové nacházejí důkazy starověkého tráckého osídlení, nesmazatelné stopy zanechala v bulharské společnosti byzantská kultura a později osmanská nadvláda. Třebaže jsou dnes Bulhaři Slované a hovoří slovanským jazykem, své jméno „zdědili“ po turkických Bulharech,¹⁴ kteří do jihovýchodní Evropy přišli ve 2. pol. 7. století a roku 681 založili ve spojení s podrobenými slovanskými kmeny první bulharský

¹³ Srov. DIMITROVA, Stefana a kol.: *Български език. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 1997, s. 151–153.

¹⁴ Kvůli rozlišení od dnešních Bulharů se historičtí neslovanští Bulhaři nazývají též *Prabulhaři* nebo *Protobulhaři*.

stát. Slovanský živel ve společném státě postupně převážil a Protobulhary jazykově asimiloval. Etnonymum *Bulhar* si však Slované ponechali. První bulharský stát zaniká roku 1018 připojením k byzantské říši. Obnovení bulharské státnosti nastalo roku 1185 (Asenovci). Druhý bulharský stát trval až do roku 1396, kdy se na téměř pět set let stala vládcem Bulharska (a o necelých sto let později prakticky celé jihovýchodní Evropy) osmanská říše. Významným národněosvobozeneckým pokusem – byť krvavě potlačeným – bylo tzv. dubnové povstání (1876), avšak k obnovení státnosti došlo až po rusko-turecké válce (1877–78), v níž byli Turci poraženi a jedním z důsledků nové situace na Balkáně bylo mj. obnovení bulharského státu (1878). Nové knížectví se však rozkládalo jen na jedné třetině bulharského národního území (severní Trácie se coby Východní Rumélie stala autonomní jednotkou v rámci osmanské říše, Makedonie jakožto třetí historická země obývaná Bulhary zůstala zcela v rukou Turků). Roku 1885 byla ke knížectví připojena Východní Rumélie. Snaha získat konečně i Makedonii znamenala pro Bulharsko politické porážky a územní ztráty po druhé balkánské válce (Bukurešťský mír, 1913) a po první světové válce (dohody z Neuilly, 1919). Během druhé světové války stálo Bulharsko po boku zemí Osy, díky čemuž mohlo mít na několik let v držení i větší část Makedonie, avšak levicový převrat (Vlastenecká fronta, 1944) a postupné nastolení prosovětského režimu Bulhary de facto zachránily od další porážky a zařadily je mezi vítěze. Komunisté se definitivně ujali moci koncem roku 1946, kdy zrušili monarchii a vyhlásili lidovou republiku. Hromadné zhroucení komunistických režimů v Evropě (1989/1990) se nevyhnulo ani Bulharsku, přechod od vlády jedné strany k pluralitní demokracii – na rozdíl třeba od sousedního Rumunska – proběhl zcela v poklidu. Bulharsko však zasáhla těžká hospodářská krize, která vyvrcholila na přelomu let 1996 a 1997. Od té doby se u moci vystřídaly všechny čtyři zásadní politické subjekty (Svaz demokratických sil, Národní hnutí Simeona II., Bulharská socialistická strana a Hnutí za práva a svobody¹⁵), které Bulharsko poměrně úspěšně stabilizovaly a vyvedly z nejtěžší krize. Ač politicky poměrně stabilní, přesto se Bulharsko musí stále potýkat s hospodářskými a rovněž sociálními problémy.

Důležité historické momenty z posledních cca 20 let:

10. 11. 1989 – Todor Živkov donucen k rezignaci na vedení Bulharské komunistické strany, nahrazen je Petrem Mladenovem; 17. 6. 1990 – první pluralitní volby po 44 letech, vítězí postkomunisté; 1. 8. 1990 – Želju Želev zvolen první nekomunistickou hlavou státu; 15. 11. 1990 – Velké národní shromáždění BLR vypouští z úředního názvu atribut „lidová“ a přijímá nový název Republika Bulharsko; 12. 7. 1991 – přijata nová, nekomunistická ústava; 13. 10. 1991 – ve volbách poprvé vítězí nekomunistický subjekt – Svaz demokratických sil; 8. 3. 1993 – Bulharsko podepsalo asociační dohodu s Evropskými společenstvími; 14. 2. 1994 – přistoupení ke spolupráci s NATO

---

¹⁵ DPS sice nikdy volby nevyhrálo, ale pokaždé bylo součástí vládní koalice.

v programu Partnerství pro mír; leden 1997 – Bulharsko podává přihlášku do NATO; 29. 3. 2004 – Bulharsko se stává členskou zemí NATO; 25. 4. 2005 – mezi Bulharskem a EU podepsána přístupová smlouva; 1. 1. 2007 – Bulharsko se stává členskou zemí Evropské unie.

B. Geopolitický, demografický, historický a jazykový profil dnešního Chorvatska

B-I. Základní geografické údaje a politická charakteristika

Tradiční zeměpisné jméno ve všech slovanských jazycích a v jedenácti dalších vybraných evropských jazycích:

chorv. a bos. *Hrvatska*, čes. *Chorvatsko* nebo *Charvátsko*, slov. *Chorvátsko*, pol. *Chorwacja*, rus. *Хорватия*, ukr. *Хорватія*, blr. *Харватыя*, slovin. *Hrvaška*, srb. a maked. *Хрватска*, bulh. *Хърватия* nebo *Хърватско*;

angl. *Croatia*, něm. *Kroatien*, fran. *Croatie*, ital. *Croazia*, špan. *Croacia*, port. *Croácia*, rum. *Croația*, řec. *Κροατία*, alb. *Kroaci*, maď. *Horvátország*, tur. *Hırvatistan*.

Úřední název (od června 1990):

čes. *Chorvatská republika* / *Republika Chorvatsko*, chorv. *Republika Hrvatska*, rus. *Республика Хорватия*, angl. *Republic of Croatia*, něm. *Republik Kroatien*, fran. *République de la Croatie*, ital. *Repubblica di Croazia*, maď. *Horvát Köztársaság*, tur. *Hırvatistan Cumhuriyeti*.

Dřívější úřední názvy (po r. 1918):

Chorvatská bánovina (Banovina Hrvatska; 1939–1941 – součást Jugoslávského království), *Nezávislý stát Chorvatsko* (Nezavisna Država Hrvatska; 1941–1945), *Chorvatská lidová republika* (Narodna Republika Hrvatska; 1945–1963 – součást Federativní lidové republiky Jugoslávie), *Chorvatská socialistická republika* (Socijalistička Republika Hrvatska; 1963–1990 – součást Socialistické federativní republiky Jugoslávie).

Poloha a rozloha:

Chorvatsko je přímořský stát ležící v jihovýchodní Evropě, v severozápadní části Balkánského poloostrova. Severní část země (centrální Chorvatsko a Slavonie) má středoevropský charakter, přímořské oblasti pak mediteránní. Hranice: severozápad – *Slovinsko* (501 km), severovýchod – *Maďarsko* (329 km), východ – *Srbsko* (241 km) a *Bosna a Hercegovina* (932 km), jih – *Černá*

Hora (25 km), západ – *Jaderské moře* (pobřežní linie 5 790 km, z toho pevnina 1 778 km, ostrovy 4 012 km); suchozemská hranice celkem – 2 028 km. Rozloha dnešního chorvatského státu je 56 542 km² (nejbližší evropské státy co do rozlohy: *Irsko, Litva, Lotyšsko* > *CHORVATSKO* > *Bosna a Hercegovina, Slovensko, Estonsko*).

Nejvyšší vrchol: Sinjal (nazývaný též Dinara, v pohoří Dinara), 1831 m n. m.

Nejdelší řeky: Sáva (Sava) 562 km, Dráva (Drava) 505 km, Mura 438 km, Kupa 296 km, Dunaj (Dunav) 188 km (kilometráž se týká pouze chorvatského území).

Hlavní město:

Záhřeb (*Zagreb*, něm. *Agram*, ital. *Zagabria*, maď. *Zágráb*), 703 tis. obyvatel (2007).

Další velká města (2007):

Split (177 tis.), Rijeka (140 tis.), Osijek (87 tis.), Zadar (72 tis.), Slavonski Brod (62 tis.), Pula (59 tis.), Sesvete (57 tis.), Karlovac (48 tis.), Varaždin (42 tis.).¹⁶

Státní zřízení:

Chorvatsko je republika v čele s prezidentem; výkonná moc: prezident (volen na 5 let), předseda vlády, Rada ministrů (vláda); zákonodárná moc: jednokomorový parlament (*Hrvatski sabor* – 100-160 poslanců, čtyřleté volební období).

Vlajka:

Tradiční panslovanská trikolóra v chorvatském pořadí barev, tj. červeno-bílo-modrá. Po vyhlášení nezávislosti a vypuštění rudé, zlatě lemované hvězdy (tu obsahovala vlajka každé z jugoslávských republik, vč. Jugoslávie samé) byl do středu vlajky umístěn státní znak, mj. proto, aby se trikolóra odlišila od nizozemské vlajky.

Znak:

Pětadvacetkrát červenobíle šachovaný štít je jako chorvatský znak poprvé uváděn v roce 1499 a později býval používán jako součást státních, respektive panovnických znaků zemí, jichž bylo Chorvatsko součástí (např. Uhersko do roku 1918, Jugoslávie v období 1918–1941). Znaková

---

¹⁶ Přehledný a aktualizovaný výčet obyvatelstva chorvatských obcí a měst viz např. <http://www.world-gazetteer.com/wg.php?x=&men=gcis&lng=en&des=gamelan&dat=200&srt=pnan&col=aohdqcfbeimg&geo=-98>.

koruna klenoucí se nad štítem zobrazuje znaky důležitých historických zemí, které dnes tvoří Chorvatsko: Bánského Chorvatska, Dubrovníku, Dalmácie, Istrie a Slavonie.

Měna:

1 kuna (kn, HRK; 2, 3, 4 kune, 5 a více kuna) = *100 lipa* (1 lipa, 2, 3, 4 lipe);

česky: 1 kuna, 2, 3, 4 kuny, 5 a více kun; 1 lipa, 2, 3, 4 lipy, 5 a více lip.

1 euro (EUR) = cca 7,50 kun, 1 kuna = cca 3,80 Kč (červenec 2007).

Mezinárodní poznávací značka a trojpísmenný kód: HR; HRV (neofic. též CRO).

Hlava státu:

Stjepan MESIĆ (od února 2000);¹⁷ před ním zastával prezidentský úřad až do své smrti 10. prosince 1999 Franjo TUĐMAN (od 30. května 1990 jako předseda státního předsednictva, od 2. 8. 1992 jako prezident).

Předseda vlády:

Ivo SANADER (od prosince 2003); před ním byli premiéry Hrvoje Šarinić (1992–1993), Nikica Valentić (1993–1995), Zlatko Mateša (1995–2000) a Ivica Račan (2000–2003).

Hlavní politické strany:

Chorvatské demokratické společenství (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ), *Chorvatská národní strana* (Hrvatska narodna stranka, HNS), *Chorvatská rolnická strana* (Hrvatska seljačka stranka, HSS), *Chorvatská sociálně liberální strana* (Hrvatska socijalno-liberalna stranka, HSLŠ), *Chorvatská strana práva* (Hrvatska stranka prava, HSP), *Sociálnědemokratická strana Chorvatska* (Socijaldemokratska partija Hrvatske, SDPH), *Chorvatská křesťanská demokratická unie* (Hrvatska kršćanska demokratska unija, HKDU), *Istrijské demokratické shromáždění* (Istarski demokratski sabor, IDS), *Samostatná demokratická srbská strana* (Samostalna demokratska srpska stranka, SDSS), *Strana demokratické akce Chorvatska* (Stranka demokratske akcije Hrvatske, SDAH) aj.

Historické země tvořící dnešní chorvatský stát:

Bánské (užší, centrální) Chorvatsko (Banska /uža, centralna/ Hrvatska; severní a střední Chorvatsko) – významná města Záhřeb, Rijeka, Karlovac, Varaždin, Sisak; *Slavonie* (Slavonija; východní Chorvatsko) – významná města Osijek, Slavonski Brod, Vinkovci, Vukovar, Đakovo;

---

¹⁷ V druhé polovině roku 1991 zastával Stipe Mesić úřad prezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie, byl tedy posledním prezidentem tzv. velké Jugoslávie.

Dalmácie (Dalmacija; jižní Chorvatsko) – významná města Split, Zadar, Dubrovnik, Šibenik, Knin; *Istrie* (Istra; západní Chorvatsko) – významná města Pula, Rovinj, Poreč, Umag, Pazin.

V rámci některých historických zemí se nacházejí další, geograficky menší nebo méně významné oblasti: Hrvatsko zagorje, Međimurje, Banija, Lika, Krbava, Kordun, Gorski kotar, Hrvatsko primorje nebo Kvarner v užším Chorvatsku, Baranja a západní Srem/Srijem ve Slavonii, Dalmatinsko zagorje a Dubrovnicko v rámci Dalmácie.

Specifickou historicko-politickou jednotkou byla v letech 1991 až 1995 *Republika Srbská Krajina* (Republika Srpska Krajina, RSK), kterou na ploše přibližně 14 tis. km², tj. na čtvrtině území Chorvatské republiky, vyhlásili chorvatští Srbové. Srbská Krajina zahrnovala tři navzájem oddělená území, v letech 1990–91 postupně prohlášená za autonomní oblasti: *Krajinu* (zahrnující severní Dalmácii, Liku, Baniji a Kordun), *Západní Slavonii* a *Východní Slavonii* (s Baranjou a západním Sremem). Vojenskými operacemi (*Bljesak* a *Oluja*) z května a srpna 1995 dobyli Chorvaté zpět Krajinu a Západní Slavonii. Východní Slavonie byla plně reintegrována mírovou cestou na základě dohody z Erdutu počátkem roku 1998.

Administrativně-správní členění země:

20 žup (chorv. *županija*) a území hlavního města s postavením župy – platné od r. 1992; župy jsou dále členěny na tzv. samosprávné okresy¹⁸ (chorv. *općina*) nebo města¹⁹ (chorv. *grad*). Samosprávné okresy a města (lépe možná městské okresy) jsou základní jednotkou samosprávy. V současnosti má Chorvatsko kolem 6 700 sídel (obcí)²⁰ sdružených do 121 měst (městských okresů) a 430 samosprávných okresů.

Přehled chorvatských žup: Bjelovarsko-bilogorská, Brodsko-posávská, Dubrovnicko-neretvanská, Istrijská, Karlovačká, Koprivnicko-križevacká, Krapinsko-zagorská, Licko-senjská, Mezimurská, Osjecko-baranjská, Požežsko-slavonská, Primorsko-goranská, Sisacko-moslavská, Splitsko-

¹⁸ Vzhledem k tomu, jakou funkci má *općina* v administrativně-správní organizaci společnosti v Chorvatsku (ale i v dalších jihoslovanských zemích), tj. že je základní jednotka samosprávy, a rovněž k tomu, jakou má rozlohu, nelze ji bezvýhradně ztotožnit ani s českou obcí (odpovídá funkce, avšak česká obec je mnohem menší a co do urbanizace představuje v převážné většině skutečnou kompaktní jednotku), ani s českým okresem (odpovídá velikost, ale okres u nás vnímáme ne jako jednotku samosprávnou, nýbrž jako jednotku státní správy). Každá *općina* totiž zahrnuje jedno, výjimečně více menších sídel městského typu (*grad*) a několik nejbližších sídel venkovského typu (*selo*). Z toho důvodu bychom chorvatské samosprávné okresy mohli přirovnat k území pod správou obce s pověřeným obecním úřadem.

¹⁹ *Općina* se mění na *Grad*, pokud má její středisko (sídelní město) více než 10 tisíc obyvatel; obec (sídlu, chorv. *naselje*) získává status města (*grad*), a) jestliže je střediskem samosprávného okresu (općiny), nebo b) má více než 10 tisíc obyvatel, anebo c) z nějakých výjimečných důvodů (viz http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cities_in_Croatia). O nesusouvztažnosti českého pojmu *obec* a chorvatského *općina* svědčí i to, že jméno *općiny* nemusí vždy odpovídat jménu střediskového sídla, což u české obce neplatí.

²⁰ Podstatné jméno *obec* v tomto kontextu chápeme jako souhrnné označení pro města a vesnice, tj. jako osídlené místo (chorv. *naseljeno mjesto*) – viz např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Academia, Praha 2000, s. 227.

dalmátská, Šibensko-kninská, Varaždínská, Viroviticko-podrávská, Vukovarsko-sremská, Zadarská, Záhřebská a Město Záhřeb.²¹

B-II. Obyvatelstvo

Počet obyvatel: 4 468 760 (odhad 2007), 4 437 460 (sčítání 2001), 4 763 941 (1991). Tímto počtem se Chorvatsko řadí spolu s Bosnou a Hercegovinou, Norskem, Gruzii, Irskem, Moldavskem, Litvou a Albánií do skupiny evropských zemí s počtem obyvatel od 3 do 5 milionů.

Hustota obyvatelstva: 79 obyv. na km².

Národnostní složení:

2001: Chorvati (89,6 %), Srbové (4,5 %), dále Bosňáci, Maďaři, Slovinci, Češi, Albánci, Italové aj.

1991: Chorvati (78,1 %), Srbové (12,2 %), Bosňáci /Muslimové/ (0,9 %), dále Maďaři, Slovinci, Češi, Albánci, Italové aj.

Náboženská struktura obyvatelstva:

2001: římskokatoličtí křesťané (87,8 %), pravoslavní křesťané (4,4 %), sunnitští muslimové (1,3 %), jiná křesťanská vyznání (0,4 %)

1991: římskokatoličtí křesťané (76,6 %), pravoslavní křesťané (11,1 %), sunnitští muslimové (1,2 %), jiná křesťanská vyznání (1,4 %)

Za zmínku stojí skutečnost, že česká komunita v Chorvatsku je nejpočetnější českou krajanskou skupinou v jihovýchodní Evropě vůbec s cca 16 tis. deklarovanými Čechy, kteří jsou usídleni zejména v okolí města Daruvar v západní části Slavonie. Celkově představují chorvatští Češi 0,4 % obyvatel Chorvatska. Kromě okresu Daruvar, v němž je deklarováno 18,4 % Čechů, jsou dalšími „českými ostrovy“ v Chorvatsku okresy Grubišno Polje (13,7 %), Garešnica (2,9 %), Pakrac (2,6 %), Kutina (1,6 %) a Bjelovar (0,5 %). Češi žijí i v jiných okresech, ale jejich počet je tam už zanedbatelný.

---

²¹ **Chorvatská pojmenování žup:** Bjelovarsko-bilogorska, Brodsko-posavska, Dubrovačko-neretvanska, Istarska, Karlovačka, Koprivničko-križevačka, Krapinsko-zagorska, Ličko-senjska, Međimurska, Osječko-baranjska, Požeško-slavonska, Primorsko-goranska, Sisačko-moslavačka, Splitsko-dalmatinska, Šibensko-kninska, Varaždinska, Viroviticko-podrávska, Vukovarsko-srijemska, Zadarska, Zagrebačka županija a Grad Zagreb.

B-III. Jazyk

Úřední jazyk: chorvatština (hrvatski jezik)

Další jazyky: srbština, italština, čeština

Chorvatština je jihoslovanský jazyk, který je pro Čechy z hlediska výslovnosti poměrně snadný. Psaná podoba chorvatských hlásek se vyslovuje z větší části stejně jako psaná podoba češtiny.

Rozdíly: chorvatština nepoužívá znaky ř, ě, y a dlouhé samohlásky; *i* na rozdíl od češtiny nezpůsobuje měkčení předchozích dentál *d*, *t* a *n* (*di*, *ti*, *ni* tedy vyslovujeme tvrdě [dy], [ty], [ny]); chorvatština má měkké *l*, které se píše *lj* (výslovnost jako slovenské [lʲ]), a má rovněž [ň], které se však píše opět jako spřežka – *nj*; chorvatština má kromě *č* ještě tzv. měkké *č*, které se píše *ć* (typický výskyt je např. na konci příjmení typu *Petrović*) a jehož výslovnost se dá vyjádřit jako [tʃ]. Typický chorvatské písmeno je *đ* (*Đ*) – znělý protějšek *ć*, který se vyslovuje jako [dʒ]. Často se v textu kvůli zjednodušení objevuje v podobě *dj* (např. „Tudjman“ vedle „Tuđman“), čehož se využívá zejména mimo Chorvatsko.²² Chorvatské písmeno *h* se nevyslovuje jako české [h], blíží se spíše našemu [x] (Chorvati české *h* nemají, protože k historické přeměně *g* v *h* v chorvatštině – na rozdíl od češtiny – nedošlo; *Hrvatska* proto musíme vyslovit [x3vacka]). Vokalická délka (kvantita) ani volný přízvuk²³ se v běžných textech nijak graficky neoznačují.

Chorvatský jazyk byl během svého vývoje ovlivňován mnoha jinými jazyky – latinou, řečtinou a staroslověnštinou počínaje, italštinou, němčinou a maďarštinou pokračuje a srbštinou konče. V současnosti je přirozeně nejvíce patrný vliv angličtiny. Značný vliv na podobu chorvatských nářečí a z nich budovaného spisovného jazyka měla rozsáhlá přeskupování obyvatelstva v rámci celého Balkánského poloostrova, což bylo vyvoláno mohutným civilizačním a vojenským tlakem z východu ze strany osmanských Turků. Ti v době své největší slávy (16. a 17. století) ovládali většinu Uher a podnikali útoky na Vídeň, u které byli r. 1683 poraženi, což znamenalo zastavení jejich postupu Evropou a začátek jejich postupného a pomalého, více než dvě stě let trvajících ústupu z evropského kontinentu. Byzantští misionáři slovanského původu, soluňští bratři Konstantin-Cyryl (826?/827?–869) a Metoděj (820?/816?–885) byli v 9. století první, kdo pro tehdejší slovanský jazyk vytvořili odpovídající grafický systém, známý jako hlaholice (chorv. *glagoljica*). Hlaholský grafický systém připravil Konstantin pro chystanou misi na Velkou Moravu (863). Tato hlaholice se stala písmem čtvrtého církví povoleného liturgického jazyka –

²² Ne každé *dj* je však varianta *đ* – slabiky *dje*- bývají původní a vyslovují se [dʒe], ne [dʒe] – př. *djevojka* [dʒevojka] „dívka“. Tyto slabiky se vyskytují pouze v (i)jekavské štokavštině. V ekavské mají podobu *de-* (*devojka*) a v ikavské (pouze nářeční) *di-* (*divojka*), kdežto hláska *đ* se vyskytuje na celém štokavském území.

²³ Chorvatština má systém čtyř přízvuků – dva dlouhé (klesavý a stoupavý) a dva krátké (klesavý a stoupavý). Přízvuk může nést jakákoliv slabika, s výjimkou poslední.

staroslověnštiny. Po Metodějově smrti a vyhnání jeho a Cyrilových žáků velkomoravským knížetem Svatoplukem se tyto spolupracovníci věrozvěstů uchýlili převážně do Bulharska, ale někteří z nich se dostali i do Chorvatska, kam s sebou přinesli slovanské hlaholské písmo a slovanskou liturgii. Chorvatsko je od té doby jedinou zemí, kde hlaholice nejen že přežila, ale dokonce zaznamenala i rozkvět (v bulharské říši byla hlaholice záhy nahrazena jednodušší cyrilicí, která se následně rozšířila především mezi Srby a Rusy, avšak po určitou dobu koexistovala vedle latinky a hlaholice též u Chorvatů). Z druhé poloviny 15. století jsou zachovány překrásné hlaholící tištěné náboženské knihy. Od té doby však nastal postupný ústup hlaholice ze scény, kterou záhy ovládla praktická latinka (pravopis kolísal mezi italským a maďarským vzorem). Současný chorvatský pravopis se zformoval v průběhu 19. století. Konečnou podobu daly chorvatštině práce tzv. vukovců (tj. chorvatských jazykovědců propagujících přizpůsobení chorvatské spisovné normy srbské, vytvořené a upevněné Vukem Stefanovićem Karadžićem a jeho pokračovatelem Đurou Daničićem), kteří tak na přelomu 19. a 20. století de facto položili základy srbochorvatštině, která z čistě lingvistického hlediska možná měla svůj smysl, avšak ze společensko-politického a historicko-kulturního pohledu bylo její opodstatnění sporné (jinak řečeno mohlo být kdykoliv zpochybněno). Další vývoj chorvatské státně-politické emancipace ukázal, že tzv. srbochorvatština byla z chorvatského hlediska omyl (ironií je, že omyl propagovaný na počátku především samotnými Chorvaty). Toto zjištění v praxi často vedlo k nepřiměřenému „čištění“ chorvatštiny od srbských nebo zdánlivě srbských prvků a k vytváření tu více, tu méně úspěšných a životaschopných neologismů (zejména v letech 1941–45 a v první polovině 90. let 20. stol.).

Dnešní chorvatský národní jazyk se opírá o tři hlavní nářečí, která se nazývají podle toho, jak se v nich vyslovuje tázací zájmeno *co* – štokavské (*što*), čakavské (*ča*) a kajkavské (*kaj*). *Štokavština* se tradičně vyskytuje ve Slavonii, Baniji, Kordunu, Lice a ve vnitrozemské a celé jižní Dalmácii. Tvoří základ spisovné chorvatštiny. *Čakavština* je omezena na Istrii, Chorvatské přímoří včetně Rijeky a okolí, většinu ostrovů chorvatského Jadranu, některé pobřežní oblasti střední a severní Dalmácie, Gorski kotar a Žumberak. *Kajkavština* je typická pro centrální a severní (severozápadní) Chorvatsko včetně Záhřebu a podél slovinské hranice se kajkavské území táhne až do severní Istrie. Protože štokavské nářečí je též jedinou nářeční základnou Srbů,²⁴ mohli někteří srbští i chorvatští jazykovědci v minulosti přemýšlet o vytvoření jednotného spisovného jazyka pro Srby i Chorvaty, který měl být jedním z kamenů budoucího předpokládaného národního sjednocení, avšak tato idea se nakonec ukázala jako neživotaschopná – historické, kulturní a náboženské rozdíly se ukázaly jako podstatnější pro národní sebeuvědomění než pouhá jazyková blízkost až jednota.

---

²⁴ Nářeční báze spisovného jazyka Chorvatů, Srbů, Bosňáků i Černohorců je společná – je jím *východohercegovský dialekt* (ijekavskoštokavský). U Srbů však byla tato báze kvůli potřebě ekavské výslovnosti doplněna *dialektem šumadijsko-vojvodinským*, u Chorvatů jsou ve spisovném jazyce zase patrné prvky ikavské štokavštiny, event. prvky z neštokavských nářečí.

B-IV. Stručný historický profil

Chorvatsko je země s historicky a kulturně různorodými regiony. Nejstarší archeologické nálezy svědčí o přítomnosti antických Ilyrů a ještě dříve Keltů. Od poloviny 6. až do 9. století byly části Chorvatska součástí byzantské říše. V průběhu 9. století se přímořské oblasti dostaly pod nadvládu franské říše. Od konce 9. století se Chorvatsko z obou nadvlád postupně vymanilo a od 925 mu vládne královská dynastie Trpimirovců. Roku 1089 se tzv. Vnitřní Chorvatsko stalo vazalem Uherska, s nímž bylo od roku 1102 spojeno personální unií. Pobřežní oblasti Dalmácie byly kontrolovány byzantskou říší, od roku 1409 je pak spolu s Istrií ovládla Benátská republika. Od poloviny 15. století je Chorvatsko cílem tureckých výbojů, od roku 1529 se datuje existence tzv. Vojenské hranice na habsbursko-osmanském (křesťansko-islámském) pomezí, která se stala cílem mnoha Srbů prchajících před Turky pod ochranu habsburské monarchie. Na konci 17. století bylo Chorvatsko prakticky celé v držení Habsburků, Benátky ovládaly jen určitá území v Istrii a Dalmácii a též Dubrovník. Zcela pod habsburskou nadvládu se chorvatské země dostaly až po napoleonských válkách 1815. Během 19. století se Chorvati museli bránit mařarizačním snahám. Až rok 1918 a vznik srbsko-chorvatsko-slovinského království (tj. Jugoslávie) znamenal vymanění se Chorvatů z nadvlády západních mocností, ale rovněž pád pod srbský vliv. Krátká epizoda tzv. Nezávislého státu Chorvatsko (NDH) v letech 1941–45 sice znamenala konec srbské hegemonie, avšak za cenu vazalského vztahu k fašistické Itálii a nacistickému Německu, takže je zřejmé, že období NDH patří mezi zvláště temné stránky chorvatských dějin. V letech 1945–1991 byla Chorvatská (lidová/socialistická) republika jednou ze šesti svazových republik Federativní lidové, od r. 1963 Socialistické federativní republiky Jugoslávie.

Důležité historické momenty z posledních cca 20 let:

květen 1990 – první pluralitní parlamentní volby, vítězí Chorvatské demokratické společenství; 30. 5. 1990 – Franjo Tuđman zvolen předsedou předsednictva Chorvatské socialistické republiky, vyhlášení svrchovanosti v rámci Jugoslávie; 21. 6. 1990 – z názvu republiky mizí atribut „socialistická“, parlament přijímá nový úřední název Republika Chorvatsko; 22. 12. 1990 – přijata nová, nekomunistická ústava; 25. 6. 1991 – vyhlášení nezávislosti na Jugoslávii; 8. 10. 1991 – vyhlášení nezávislosti vstoupilo formálně v platnost; 19. 12. 1991 – srbské oblasti vyhlásily nezávislou Republiku Srbskou Krajinu – na čtvrtině až třetině území Chorvatské republiky; 15. 1. 1992 – mezinárodní uznání chorvatské samostatnosti v administrativních hranicích platných v rámci federativní Jugoslávie; 22. 5. 1992 – Chorvatsko přijato do OSN; 2. 8. 1992 – Franjo Tuđman zvolen prezidentem Chorvatské republiky; 7. 8. 1995 – území Srbské Krajiny z podstatné části dobyt zpět; 12. 11. 1995 – dohoda z Erdutu o mírové reintegraci zbytku RSK – východní Slavonie,

Baranje a západního Sremu – do Chorvatské republiky; 14. 12. 1995 – v Paříži podepsány dohody o ukončení války v sousední Bosně a Hercegovině, kterou spolupodepsal též tehdejší chorvatský prezident Franjo Tuđman; leden 1998 – plná reintegrace Východní Slavonie do Chorvatska; květen 2002 – Chorvatsko se stává kandidátem na přijetí do NATO; 21. 2. 2003 – přihláška Chorvatska do Evropské unie; 18. 6. 2004 – Chorvatsko se stává kandidátskou zemí EU; 3. 10. 2005 – s Chorvatskem byly ze strany EU zahájeny přístupové rozhovory; 2008 – předpokládá se přizvání Chorvatska k členství v NATO; do 2010 – předpokládané připojení k Evropské unii.

Použitá literatura:

DIMITROVA, Stefana a kol.: *Български език. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 1997.

ИВАНОВ, Иван: *Флаговете на страните в света*. ИК „Петър Берон“, София 2002.

Kapesní atlas světa. Kartografie, Praha 2003.

LIŠČÁK, Vladimír – FOJTÍK, Pavel: *Státy a území světa*. Libri, Praha 1998 (2. vyd.).

LONČARIĆ, Mijo a kol.: *Hrvatski jezik. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 1998.

MOŁDAWA, Tadeusz a kol.: *Státy světa*. Fragment, Praha 2002 (2. vyd.).

RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska*. Edice Dějiny států, NLN, Praha 2000.

SEŠAR, Dubravka: *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*. Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1996.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, Praha 2000.

ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Edice Dějiny států, NLN, Praha 1998.

TEŽAK, Stjepko – BABIĆ, Stjepan: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Školska knjiga, Zagreb 1994.

Internetové zdroje:

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cities_in_Croatia

<http://flagspot.net/flags/>

<http://mesta.obce.cz/>

http://sh.wikipedia.org/wiki/Popis_politi%C4%8Dkih_stranaka_u_Hrvatskoj

<http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0034&n=000005&g=>

<http://www.multi-lingual-atlas.com/>

<http://www.world-gazetteer.com/>

Srbsko a Evropská unie – problémy integrace

PhDr. Václav Štěpánek, PhD.

1. Stabilizační a asociační proces pro západní Balkán

Hlavním pilířem nové politiky EU vůči Balkánu se stal po roce 1999 *Stabilizační a asociační proces pro západní Balkán*.²⁵ Vychází z kritického přehodnocení dosavadní unijní politiky vůči Balkánu a přihlíží ke zkušenostem a poznatkům, které EU získala při rozšiřování o země střední a východní Evropy. Novým závažným prvkem této politiky je příslib, že země západního Balkánu budou začleněny do Evropské unie. O těchto zemích se proto hovoří jako o „potenciálních kandidátech na členství v EU“ s perspektivou přistoupení. Stabilizační a asociační proces zahrnuje bilaterální vztahy se státy západního Balkánu na bázi stabilizačních a asociačních dohod, autonomní obchodní opatření usnadňující přístup výrobků zemí tohoto regionu na trh Unie, rozšíření a sjednocení finančních nástrojů a rozvoj regionální spolupráce. Velkou pozornost věnují dohody respektování lidských práv, demokracie, práv menšin a budování právního státu.²⁶

Jako první podepsala *Dohodu o stabilizaci a asociaci* 9. dubna 2001 Makedonie, dohoda ovšem vstoupila v platnost až 1. dubna 2004, kdy ji ratifikovaly všechny členské státy EU. Ve své snaze o vstup do EU pokračovala Makedonie 22. března 2004, kdy podala oficiální žádost o členství v Evropské unii. Po vyplnění příslušného dotazníku pak 9. listopadu 2005 zveřejnila Komise Evropské rady své stanovisko vůči makedonské přihlášce, v němž doporučila přiznat Makedonii kandidátský status, což Rada EU také 17. prosince 2005 učinila.²⁷

---

²⁵ Západní Balkán je politologicky nově vytvořený termín, označující prakticky země bývalé Jugoslávie bez Slovinska (Chorvátsko, Srbsko, Bosnu a Hercegovinu, Černou Horu a Makedonii) a Albánii, tedy jakousi „nestabilní“ oblast s množstvím nevyřešených problémů jak zahraničněpolitického, tak vnitropolitického rázu. Termínu východní Balkán (jímž by mohly být označeny nové členské země EU Bulharsko a Rumunsko a tedy „stabilní“ oblast), popř. jižní Balkán (Řecko) se ovšem nepoužívá.

²⁶ HAD, Miloslav: *Stabilizační a asociační proces pro západní Balkán*. In: *Stabilita Balkánu a Evropská unie*. Příspěvek České republiky. Praha 2006, s. 33.

²⁷ <http://www.vlada.mk/Informacii/Dekemvri2005/i17-12-2005.htm>. Komise Evropské rady, hodnotící připravenost Makedonie ke kandidatuře na členství v EU, zformovala své stanovisko do tří bodů: 1. Makedonie je na dobré cestě splnit politická kritéria pro vstup do EU. Má funkční demokracii a stabilní instituce, které obecně garantují roli práva a respektují základní lidská práva. Makedonie dostatečně implementovala legislativní agendu Ochridské dohody (tato dohoda je jakýmsi kompromisním rámcem, upravujícím vztahy mezi slovanskou většinou a albánskou menšinou v zemi, jímž byl ukončen ozbrojený konflikt slovanských Makedonců a makedonských Albánců v roce 2001 – pozn. V. Š.). Země však musí vyvinout dodatečné snahy k zlepšení volebního systému, reforem justice a policie a k posílení boje proti korupci. 2. V otázce ekonomických kritérií Makedonie udělala podstatný pokrok v ustanovení fungující tržní ekonomie. Přesto Komise shledala, že Makedonie není schopná ve střednědobém horizontu čelit soutěžnímu tlaku na

Druhou zemí západního Balkánu, která s EU uzavřela *Dohodu o stabilizaci a asociaci*, bylo Chorvatsko, jež smlouvu podepsalo 29. října 2001, v platnost pak dohoda vstoupila 1. února 2005. Status kandidátské země EU získalo Chorvatsko 18. června 2004, jednání o přistoupení zahájilo v listopadu 2005. Původně ovšem měly rozhovory začít již 17. března 2005, tehdy však byly za základě zprávy generální prokurátorky Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii v Haagu (ICTY)²⁸ Carly del Ponteové pozastaveny, protože Záhřeb podle ní s tribunálem nespolečně pracoval, jak třeba. Jednalo se zejména o skutečnost, že haagskému soudnímu tribunálu nebyl vydán generál Ante Gotovina, obviněný ze spáchání válečných zločinů. Jednání tedy byla obnovena teprve poté, co byl A. Gotovina zatčen španělskou policií na Kanárských ostrovech. Do konce roku 2006 bylo Chorvatsko v první fázi vyjednávání a to tzv. screeningu, který má stát detailně seznámit s evropskou legislativou a vypracovat plán pro její implementaci.²⁹

Poslední zemí západního Balkánu, která zatím uzavřela *Dohodu o stabilizaci a asociaci*, je Albánie, která tak učinila 12. června 2006. Dohoda by měla vstoupit v platnost během roku až dvou.

Další tři země západního Balkánu o uzavření dohody teprve jednájí. Na základě *Studie proveditelnosti* z 12. dubna 2005 doporučila Evropská komise zahájit jednání o dohodě se Srbskem a Černou Horou s tím, že tempo vývoje bude záviset zejména na spolupráci s ICTY. Protože však země podle zprávy haagské prokurátorky Carly del Ponteové s tribunálem spolupracovala nedostatečně (jednalo se především o nedodržení termínu pro zatčení nejhledanějšího haagského „klienta“ generála Ratka Mladiće, podezřelého ze spáchání válečných zločinů) rozhodla se Komise EU 3. května 2006 jednání zastavit do doby, než bude dosaženo plné spolupráce. V referendu, které se uskutečnilo 21. května 2006, se ovšem Černá Hora rozhodla většinou téměř 56 % hlasů pro nezávislost. Společný srbsko-černohorský stát, poslední zbytek dřívější jugoslávské federace, se tak rozpadl. EU a její členské státy uznaly Černou Horu jako nezávislý stát již v 12. června 2006 a protože Černá Hora neměla nevyřešené problémy s tribunálem v Haagu, byla jednání o stabilizaci a asociaci zahájena prakticky bezprostředně poté. Dohoda byla parafována 15. března 2007, musí však být ještě ratifikována v parlamentech Černé Hory a zemí EU.³⁰

---

evropském trhu. Ekonomické reformy proto musí být energicky prováděny především v oblastech registrace majetku, atraktivního trhu pro zahraniční investice a v boji proti šedé ekonomice. 3. V otázce schopnosti Makedonie přijmout závazky svého členství Komise deklarovala, že Makedonie je schopná většinu závazků dostát ve střednědobém horizontu, tedy do 5 let. Komise ovšem také nastínila, že Makedonie bude muset vyvinout velké úsilí k zajištění řádné implementace legislativy EU. Ve zmíněném časovém horizontu ovšem podle Komise nebude Makedonie schopná vyhovět požadavkům v oblastech technických norem, ochrany duševního vlastnictví a finanční kontroly, v oblasti životního prostředí pak to nebude možné ani v dlouhodobém termínu, tedy do 10 let. Přesto Komise Radě EU doporučila přidělit Makedonii kandidátský status jako výraz blízkého politického vztahu mezi EU a Makedonií.

Viz PLUHAŘOVÁ, Zuzana: *Vztahy EU se svým blízkým okolím – západní Balkán*.

http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-katedry/politologie/Zapadni_Balkan.doc.

²⁸ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.

²⁹ Viz PLUHAŘOVÁ, Z.: *Vztahy EU se svým blízkým okolím...*

³⁰ <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/cerna-hora-2007-05-31.pdf>

Se Srbskem po konstituování nové vlády v květnu 2007 (viz dále) a pokroku ve spolupráci s ICTY (31. května 2007 byl zatčen a vydán do Haagu jeden z posledních skrývajících se prominentů, generál bosenskosrbské armády a blízký spolupracovník Ratka Mladiće Zdravko Tolimir) začala Evropská komise rozhovory opět 13. června 2007.³¹

Bosna a Hercegovina začala vyjednávání o asociaci a stabilizaci v listopadu 2005, ovšem konec vyjednávání je v důsledku vnitropolitických těžkostí bosenskohercegovské politické scény a absence řady reforem ještě v nedohlednu.

Evropská Unie vypracovala pro všechny země západního Balkánu, a to včetně stále ještě de iure jihosrbské provincie Kosova, také střednědobý program pod názvem Evropské partnerství, které má urychlit jejich přípravy na začlenění do Evropské unie. V současnosti se má za to, že Evropská unie se v nadcházejícím období bude rozšiřovat o jednotlivé země, a nikoli o skupiny zemí, jak tomu bylo v minulosti. Evropská unie ovšem zatím rozhodnutí o termínu dalšího rozšíření nepřijala. Je velmi pravděpodobné, že ze zemí západního Balkánu by prvním státem, který by k Unii přistoupil, mohlo být Chorvátsko. Orientačně se pro vstup Chorvátska uvádí rok 2009. Existují také úvahy, že rozšíření Unie o ostatní státy západního Balkánu by se mohlo uskutečnit do roku 2014.³²

Úspěch EU na západním Balkáně ovšem do značné míry závisí na „evropské perspektivě“ klíčové a největší země tohoto regionu – a totiž Srbska, byť spočívající prozatím jen začlenění do stabilizačního a asociačního procesu.

Srbsko se ovšem v současnosti potýká s řadou problémů, které musí v zájmu své „evropské perspektivy“ vyřešit. Nejsou to ovšem v žádném případě problémy jednoduché. Většina z nich má svůj původ v tíživém dědictví minulosti a jsou rezidui čtrnáctileté poloautoritativní vlády Slobodana Miloševiče (S. Milošević dosáhl vůdčího postavení v Srbsku v roce 1987,³³ politický vliv ztratil po volbách v září 2000, z politické scény byl odstraněn po nenásilném převratu 5. října 2000³⁴) a jeho politických uskupení, která přivedla Srbsko do postavení evropského párii, zbídačila obyvatelstvo³⁵ a na politickou scénu uvedla praxi, jíž mnozí srbští politici nejsou dodnes schopni překonat. Některé z těchto problémů se proto v následujících řádcích pokusíme detailněji rozebrat.

³¹ http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=12&nav_id=251046

³² HAD, Miloslav: *Západní Balkán v politice Evropské unie*. In: *Současné Srbsko – politika, kultura Evropská unie*. V tisku. V této souvislosti ovšem je zapotřebí vzít v úvahu skutečnost, že smlouva z Nice počítá s EU o 27 členech a tento limit byl v roce 2007 vstupem Bulharska a Rumunska již dosažen. Před dalším rozšířením tedy musí Unie tento problém vyřešit.

³³ Viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska – přelomové datum moderní jugoslávské historie. Příspěvek k objasnění mocenského vzestupu Slobodana Miloševiče*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity LIII, Řada historická (C), č. 51, Studia historica Brunensia*. Brno 2005, s. 179–194.

³⁴ O Slobodanu Miloševičovi více např. ŠTĚPÁNEK, Václav: *Mýty kolem Sloboana Miloševiče*. *Navýchod* 6 (2006), č. 1 (jaro), s. 9–11.

³⁵ V této souvislosti je pozoruhodná skutečnost, že žádná z bývalých jugoslávských republik s výjimkou Slovinska dodnes nedosáhla toho HDP a té životní úrovně, jakou měli jejich obyvatelé před rozpadem Jugoslávie.

2. Srbské politické klima

V očekávání představení plánu zmocněnce OSN pro vyjednávání o dalším statusu Kosova Maartiho Ahtisaariho se v Srbsku 21. ledna 2007 uskutečnily předčasné parlamentní volby. Jejich výsledky ukázaly, že se nálady srbské voličské základny od posledních taktéž předčasných voleb v roce 2003 prakticky příliš nezměnily. Radikální blok – extremistická nacionalistická Srbská radikální strana (jejíž předseda Vojislav Šešelj byl obžalován z podílu na válečných zločinech, v současnosti je internován v haagské vazební věznici a ICTY proti němu vede proces) spolu s postmiloševičovskou Socialistickou stranou Srbska – získal téměř třetinu hlasů, což je prakticky identický výsledek jako při volbách předchozích a představuje zřejmě jeho maximum. Nízký koaliční potenciál radikálního bloku mu však i přes jeho volební vítězství neumožnil vytvořit životaschopnou vládu, i když k překvapení se během povolebních koaličních jednání již schylovalo. Procento, které radikální blok ve volbách srbské postmiloševičovské éry stabilně získává, je ovšem i ve srovnání s okolními exjugoslávskými republikami neúměrně vysoké, což se samozřejmě odráží i v míře jeho vlivu na srbské politické klima.

Tvrdá a nekompromisní rétorika ohledně Kosova, malá snaha o zadržení nejžádanějšího haagského klienta Ratka Mladiće, protahování a zpochybňování procesu s vrahy premiéra Zorana Djindjiće a absence úsilí o odhalení politického pozadí této vraždy, jakož i jiných politických atentátů, celková smířlivost k extremistickým projevům, neochota vyrovnat se s tíživou minulostí, to jsou jen některé důsledky radikálního vlivu na srbskou společnost. Převažující stav společnosti v Srbsku, nálady veřejnosti a aktuální politická situace jsou totiž v období po vraždě premiéra Djindjiće stále více materializovány do dominujících konzervativních patriarchálních a kleronacionálních idejí. Sociálně-ekonomické postavení občanů je mimořádně těžké, každodenní boj za holou existenci ponechává jen málo času a elánu pro jiné aktivity a mj. také pro hledání pravých příčin tohoto stavu, za něž je označováno vše jiné než tíživé dědictví minulosti a neschopnost a nechuť se s ním vyrovnat a označit pravým jménem. Politická elita činí v současné době jen velmi málo pro to, aby se přistoupilo ke skutečně účinným a v praxi uskutečnitelným politicko-ekonomickým reformám. Mnozí z elity, a obávám se včetně premiéra Vojislava Koštunici, po skutečných radikálních společenských řezech ani netouží a jejich ideálem je návrat k tradici a minulosti. Vědomé ponechávání prostoru ke společenskému a politickému působení těch nejkonzervativnějších církevních kruhů a klerikalizace společnosti (viz níže kap. 5), afirmace hodnot, které v podstatě již dávno připadají minulosti atd., to vše v poslední době v podstatě přispělo k praktické restauraci Miloševičova režimu (bez Miloševiče) a jeho systému hodnot.

S tím souvisejí velice úzce i problémy v budování občanské společnosti. V Srbsku vždy existovala poměrně silná a především agilní demokraticky a občansky orientovaná menšina, které o sobě dávala slyšet po celou dobu rozpadových konfliktů a nacionalistického blouznění. Nevládní organizace na ochranu lidských práv, Helsinský výbor a mnohé další byly ovšem vždy napadány ze strany tzv. patriotů a útoky na ně jsou v poslední době možná i nevybíravější než v dobách nejtuzší Miloševićovy polodiktatury. Nechuť a nedůvěra k nevládnímu sektoru a NGO je natolik zakódovaná, že i naprosto marginální nevládní organizace nezabývající se politickou sférou musí čelit obrovským tlakům. Z tohoto důvodu nejsou v Srbsku vlivné a rozšířené ani ekologické organizace a organizovaná ochrana životního prostředí, na níž se v EU klade mimořádný důraz, v podstatě neexistuje.

V komentářích a analýzách se ovšem často zdůrazňuje, že bez ohledu na volební úspěch radikálů získal tzv. demokratický blok, tvořený několika politickými subjekty, parlamentní většinu. Nejsilnějším z nich je liberální Demokratická strana (DS), vedená aktuálním srbským prezidentem Borisem Tadićem, hlásící se k proevropskému reformnímu kurzu, nastolenému prvním postmiloševićovským premiérem Zoranem Djindjićem, zavražděným v roce 2003. Druhým nejsilnějším subjektem tohoto politického spektra je politická strana aktuálního srbského premiéra Vojislava Koštunici – Srbská demokratická strana (DSS), dále sem patří strana G 17 Plus, která se postupně vyprofilovala z expertní nevládní ekonomické organizace a strana Nové Srbsko (NS), jež šla do voleb v koalici s DSS. Nově se do srbského parlamentu dostala koalice menších stran občanské orientace, sdružených kolem Liberálně demokratické strany (LDS) bývalého studentského vůdce a blízkého spolupracovníka Zorana Djindjiće Čedomira Jovanoviće. Kromě těchto stran se k demokratickému bloku počítají i strany národnostních menšin, jimž nový volební systém umožnil vstup do parlamentu i bez splnění pětiprocentního volebního censu (Svaz vojvodinských Maďarů v čele s Józsefem Kászou, Koalice Albánců Preševské doliny vedené umírněným albánským lídrem Rizou Halimim, sandžacká koalice dr. Sulejma Ugljanina a dvě romské strany).³⁶ Zapomíná se však přitom na to, že v rámci tohoto bloku existují, zejména mezi jeho nejsilnějšími subjekty – DS a DSS – jen těžko překonatelné rozpory a animozity. Sestavení nové funkční vlády proto bylo doprovázeno mnoha těžkostmi a bolestnými kompromisy, které nakonec vyústily v kompromis největší, totiž ten, že nejsilnější proevropský politický subjekt – Demokratická strana – rezignovala na místo premiéra nové vlády ve prospěch Vojislava Koštunici.

Přitom to bylo právě politické seskupení aktuálního srbského premiéra Vojislava Koštunici, reprezentované Srbskou demokratickou stranou (DSS) a stranou Nové Srbsko (NS), ne nadarmo nazývané seskupením „národoveckým“, které přispívalo v minulém volebním období k dusnému

---

³⁶ Pětiprocentní census nutný ke vstupu do parlamentu nepřekročilo Srbské hnutí obnovy, strana dlouholetého lídra srbské opozice a v poslední době ministra zahraničí Vuka Draškoviće.

politickému ovzduší v Srbsku. Tato koalice, mimořádně vnímavá a otevřená klerikálním snahám ultrakonzervativního křídla Srbské pravoslavné církve, má totiž metodou politického boje, nekompromisním slovníkem často jako vystříženým z počátků devadesátých let minulého století, mocenskou arogancí i nesmiřitelnými postoji, ač považována za součást srbského demokratického bloku, v mnoha ohledech daleko blíže k srbským radikálům než k liberální demokratické opci. Vlivem působení DSS jakožto nejsilnějšího politického subjektu minulého volebního období a hlavní vládní strany se nebezpečně zadržlo reformní úsilí, za vlády této koalice také došlo k přerušení rozhovorů s EU o stabilizaci a asociaci. Tvrdá Koštunicova kosovská rétorika také DSS na Kosovu přinesla podporu a hlasy tamních dříve tradičně radikálních či socialistických sympatizantů, zároveň ji ale připravila o přízeň části liberálnější orientovaných voličů, takže v rámci onoho nekonsistentního srbského demokratického bloku došlo v lednových volbách k přeskupení sil a namísto DSS si volební vítězství s převahou odnesla právě Demokratická strana.

3. Kosovská otázka³⁷

3.1. Bludné kruhy srbské politické scény

Referendem, které se v Srbsku uskutečnilo 28. a 29. října 2006, byla velice těsnou většinou jednoho procenta po dlouhých jednáních schválena nová srbská ústava. Její přijetí bylo zcela záměrně načasováno do doby finalizačních prací na novém plánu, který měl vyřešit konečný status Kosova,³⁸ a který připravoval a s jistým zpožděním nakonec také vypracoval zmocněnec OSN pro vyjednávání o dalším statusu Kosova, bývalý finský prezident Maarti Ahtisaari. Této strategii byla také ústava zcela utilitárně podřízena a opatřena naprosto netypickou úvodní preambulí, v níž se mj. píše, že „*Oblast Kosovo a Metochie je součástí srbského území, má postavení skutečné autonomie v rámci státu Srbsko a z tohoto postavení Oblasti Kosovo a Metochie vyplývají ústavní povinnosti všech státních orgánů zastupovat a chránit státní zájmy Srbska na Kosovu a Metochii ve všech vnitropolitických i zahraničněpolitických vztazích*“.³⁹ Preambule tedy zcela nutně do doby, než

---

³⁷ Více v české historiografii o počátcích kosovské krize a o vývoji situace na Kosovu, jakož i o významu Kosova pro srbské dějiny a kulturu viz např.: HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka ve vývoji albánsko – jihoslovanských vztahů do roku 1944*. in: *Slovanské historické studie* 20 (1994), s. 76–95; *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 127–194; PELIKÁN, Jan: *Národnostní otázka ve svazové republice Jugoslávii*. Geneze – vývoj – perspektivy. Praha 1997. V monografii *Dějiny Srbska* (Praha 2005) se kosovskou otázkou zabývá Miroslav TEJCHMAN, lze zde však najít také zevrubné informace o starších dějinách souvisejících s Kosovem. Stručný přehled vývoje kosovské otázky v letech 1989–1999 viz také ŠTĚPÁNEK, Václav: *Kosovo od autonomie k protektorátu. Nástin vývoje kosovské otázky od zrušení autonomie po počátek vojenských akcí NATO*. In: Ivan Dorovský: *Slavistika a balkanistika*. Litteraria humanitas X, Brno 2001

³⁸ Kosovo je zatím spravováno podle směrnice RB OSN 1244 z 10. června 1999, podle níž je tato oblast stále de iure pod srbskou svrchovaností.

³⁹ Integrovaný text ústavy viz např. http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/ustav/ustav_ceo.asp.

ústava nebude případně novelizována, staví Kosovo a Metochii⁴⁰ do absolutního centra zájmu a politického úsilí každé nové srbské vlády. A samozřejmě skutečnost, že Kosovo je třeba „teritoriálně“ zachovat uvnitř srbských hranic, je, až na prozatím málo vlivné politické subjekty, jako např. např. koalici Liberálně demokratické strany, zcela nezpochybnitelná pro všechny srbské politické strany napříč pravolevým spektrem. Z tohoto důvodu byl také Ahtisaariho plán, obsahující články předjímající kosovskou svrchovanost, byť nahlíženou,⁴¹ srbským parlamentem en bloc odmítnut, byť se více než 70 % plánu zabývá postavením a ochranou menšin, decentralizací, ochranou srbského kulturního i duchovního dědictví a lidskými právy.⁴² Nejlepší způsob vedení dalšího jednání o budoucím statusu Kosova, které od července 2007 pokračuje za zprostředkování USA, Ruska a EU a jejichž základem jsou podstatné části Ahtisaariho plánu, by tedy pro srbskou stranu bylo to, aby se úsilí jejich vyjednávačů soustředilo na zabezpečení, rozšíření a prohloubení těchto principů a zajištění takových opatření, které by musely být splněny před tím, než mezinárodní civilní představitel na Kosovu odejde a předá svá zmocnění cele do rukou kosovské vlády.

Šance, že by ale srbská delegace vyšla tímto směrem, jsou minimální. Srbská kampaň na zachování Kosova v rámci teritoria srbského státu je totiž v souvislosti s mýtickou složkou, s níž je pro Srby Kosovo spojeno (viz také podkapitola Církev a stát: klerikalizace společnosti),⁴³ vedena i snahou jednacích politiků a politických stran nevstoupit do srbské historie jako ten, kdo „srbský Jeruzalém“⁴⁴ definitivně ztratil a být tak označen za novodobého Vuka Brankoviće.⁴⁵ V tom, že Kosovo je třeba „teritoriálně“ zachovat uvnitř srbských hranic, se s výjimkou LDS vzácně shodují

---

⁴⁰ Srbská strana v označování této oblasti výhradně trvá na termínu Kosovo a Metochie, jehož druhá část, označující západní díl oblasti, vychází z řeckého slova metoch – klášterní majetek – a aluduje tak na srbské historické právo na toto území. Ve svých jednáních o dalším statusu Kosova sice srbská strana operuje principem teritoriální integrity státu, prvky „historického práva“ na území však činí podstatnou část emotivních argumentů, určených zejména pro vnitropolitické použití.

⁴¹ Plán Maarti Ahtisaariho předpokládá kosovskou hymnu, erb, vlajku, ústavu (s výjimkou hymny to vše ovšem Kosovo mělo i v dobách, kdy bylo autonomní oblastí v rámci SFRJ), možnost uzavírat mezinárodní smlouvy a být členem mezinárodních organizací včetně finančních.

⁴² Kosovští Srbové v plánu také získávají možnost obsazovat místa policejních náčelníků v srbských okresech, možnost sdružování těchto okresů, možnost stále spolupráce se Srbskem a financování jejich potřeb ze Srbska atd. Více viz např. http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=238427.

⁴³ O mytologické podstatě srbského vztahu ke Kosovu a roli autokefální Srbské pravoslavné církve viz Václav ŠTĚPÁNEK, *Osídla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 53, 2007, s. 125–140.

⁴⁴ V průběhu turecké nadvlády Srbská pravoslavná církev chránila a ztělesňovala vzpomínky na zaniklou slávu středověkého srbského státu, v němž „*nejsvatějším místem bylo Kosovo*“. Kosovo se tak stalo ústředním mýtem srbského pravoslaví a odtud přešlo i do politického diskurzu. V pravoslavném podání je symbolickým svatým místem, kolem něhož se shromažďuje národ a je tak jakýmsi srbským ztraceným rájem. Odtud se tedy o Kosovu již od středověku hovoří jakožto o srbském Jeruzalémě a toto syntagma se stalo v období krizi od konce 80. let 20. století velmi výrazným politikem. Viz např. Vjekoslav PERICA, *Balkanski idoli 1*. Beograd 2006, s. 48–49.

⁴⁵ Podle legendy byl za porážku na Kosově poli v roce 1389 porážku odpovědný mocný srbský šlechtic Vuk Branković, který v rozhodujících chvílích bitvy se svými šiky do boje nezasáhl, nepodpořil hlavního velitele – srbského knížete Lazara Hrebeljanoviće – a tak zapříčinil smrt Lazarovu a výkvětu srbské šlechty, porážku srbského vojska a tedy i národní srbskou katastrofu. Historicky ovšem není Brankovićova zrada (podobně jako v případě Miloty z Dědic na Moravském poli) prokázána, Vuk Branković naopak po celý svůj zbývající život proti Turkům bojoval.

všechny srbské strany. A cílem i demokratických stran je prakticky tuto jednotu zachovat a tak zajistit, aby za případnou ztrátu Kosova nesli svůj díl odpovědnosti všichni, a nemohli z ní politicky profitovat. Tím je ale zejména DS dovedena do nepříjemné situace, protože v důsledku této snahy byla nucena i ona přijmout tvrdý, agresivní postoj a rétoriku, které ve skutečnosti nejsou jejím přesvědčením, a začala dělat neprincipiální kompromisy vůči své politické linii. Jejich nejvýraznějším výstupem byla podpora referenda (uskutečnilo se na podzim roku 2006) o přijetí nové nepovedené ústavy, jejíž preambule byla zcela v duchu aktuálního politického utilitarismu zaměřena na Kosovo a samotné Srbsko v ní bylo, v rozporu s evropským občanským pojetím, definováno jako stát „*srbského národa a ostatních občanů*“. Strach z nepřízně voličů, jímž jsou tyto kroky DS vedeny, a z toho plynoucí vyhýbání se odpovědnosti za nadcházející politický vývoj, ovšem může být pro další politické směřování Srbska velice zhoubný a navíc je jen těžko pochopitelný: liberálně orientovaní voliči jistě nezačnou v případě neúspěšného jednání o Kosovu volit radikální blok. I výzkumy veřejného mínění a ostatně i téměř padesátiprocentní neúčast voličů na referendu o přijetí nové ústavy jasně ukazují, že pro značnou část srbské populace je ztráta Kosova přijatelnější než dramatické zaostávání a ekonomické ztráty v důsledku zpoždujících se hospodářských reforem a zablokování či přinejmenším výrazné zpoždění přístupových jednání s EU, k němuž by v důsledku znedůvěryhodnění srbské politické reprezentace situace došlo.

Srbská vláda i prezident v souvislosti s Kosovem stále operují nejrůznějšími variantami autonomie, ovšem skutečný plán toho, jak by, podle Bělehradu, měla probíhat „symbióza“ s Kosovem bez narušené teritoriální integrity a co je to ona v preambuli zmíněná „skutečná autonomie“ ještě z úst srbských představitelů detailně nikdy nezazněla. Takovýto plán totiž reálně, s ohledem na skutečný stav věcí, ani existovat nemůže. Pozoruhodné prohlášení v této souvislosti zaznělo z úst Slobodana Samardžiče, poradce srbského premiéra Vojislava Koštunici a člena srbského jednacího týmu: Srbsko nabízí albánské většině „vnitřní nezávislost“ dohodou za to, že by na Kosovu byla symbolicky zachována srbská suverenita.⁴⁶ Z tohoto návrhu se zdá být jasné, že si je i jinak pokud jde o Kosovo naprosto nekompromisní Demokratická strana Srbska přes všechna tvrdá a mytologickými argumenty (podobnými těm, které zaznívaly při Miloševićově „antibyrokratické revoluci“ v letech 1988–1999, při níž se jednalo o omezení a faktické zrušení tehdejší kosovské autonomie) podpíraná prohlášení o Kosovu jakožto nezcizitelném srbském území vědoma skutečnosti, že i při případném (a velmi nepravděpodobném) ponechání srbské svrchovanosti nad Kosovem nebude Bělehrad moci do kosovských záležitostí prakticky jakkoli zasahovat a že tedy ona symbolická svrchovanost by byla vhodná pouze pro vnitropolitickou potřebu.

---

⁴⁶ *Unutrašnja nezavisnost za Kosovo*. Vesti B92, 30. ledna 2007. Viz http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=31&nav_category=418&nav_id=229985

Je přitom pozoruhodné, že v kosovských argumentech nezaznívá, respektive zcela se ztrácí ten nejdůležitější: totiž že Kosovo pro Srbsko prakticky ztratil Slobodan Milošević, resp. politika jím vedená. Srbská politická reprezentace by přitom mohla, při vědomí a zdůrazňování této skutečnosti, ze sebe shodit traumatické „brankovičovské“ břemeno a celou kosovskou záležitost obrátit ve prospěch svůj, ale především samotných kosovských Srbů! Pokud pak se již podíl viny Slobodana Miloševiče připouští, hovoří se zejména o tom, že v roce 1999 o Kosovo vedl a prohrál nemyslnou válku s nejmocnější světovou vojenskou silou. Ta ovšem byla jen potvrzením a završením jeho dlouhodobě neúspěšné kosovské politiky. Politiky, která vedla k naprostému odcizení Srbů a Albánců, ke vzniku novodobých historických resentimentů, nedůvěry a nenávisti, tedy těch atributů, které na Kosovu v současnosti naprosto znemožňují mírové soužití a koexistenci těchto dvou národů a které ze srbských nabídek na autonomii či „skutečnou“ autonomii činí návrhy zcela odtržené od reality. A tato politika má svůj začátek v Miloševičově „antibyrokratické revoluci“.⁴⁷ Kosovo, resp. možnost spolunažívání Srbů a Albánců na tomto území, totiž Milošević neztratil v roce 1999, ale o deset let dříve, v březnu 1989, kdy slavnostně vyhlásil novelizaci srbské ústavy, která Kosovo zbavila „skutečné“ autonomie, již mu poskytla jugoslávská ústava z roku 1974.⁴⁸

3.2. *Tápání mezinárodního společenství*

Na druhé straně se ovšem srbské nedůvěře vůči slibům ohledně budoucího „demokratického Kosova“ nelze divit. Většina projevů a politických prohlášení představitelů tzv. mezinárodního společenství v souvislosti s Kosovem vždy zdůrazňuje závažnost obnovy a zachování multietnické společnosti. A mezinárodní společenství se také snaží Kosovo představit tak, jako by se směrem k tomuto ideálnímu cíli pohybovalo. Realita je ovšem taková, že o multietnické společnosti na

---

⁴⁷ Antibyrokratická revoluce byla srbským masovým demonstračním hnutím, které rozdmýchal a organizoval S. Milošević a jeho mocenská skupina v letech 1988–1989. Jeho cílem bylo omezení ústavních pravomocí srbských autonomních oblastí. Složitá jugoslávská ústava z roku 1974 totiž nově povýšila obě srbské autonomní oblasti – Vojvodinu a Kosovo a Metochii – v podstatě na úroveň plnoprávných federálních republik. Srbský establishment se ovšem cítil tímto ustanovením nové ústavy poškozen a vůči republikám, které autonomie neměly, také znerovnoprávněn. Kosovo naopak prožívalo svoji zlatou dobu. Dokonce i výrazní intelektuálové z řad kosovských Albánců, kteří se po celou dobu snažili o víc než autonomii, přiznávali, že tehdy „... Albánci žili v Jugoslávii lépe než kdykoli předtím...“ a dosáhli pokroku v „mnoha oblastech, zejména ve školství, kultuře, vědě, zdravotnictví.“ Přesto však většina kosovských Albánců trpěla pocitem, že „nebyli rovnoprávní s Charváty, Slovinci, Makedonci, Muslimy...“, protože měli pouze status menšiny, národností (viz rozhovor Momčila PETROVIĆE s Rexhepem Qosjju, předním albánským intelektuálem, spisovatelem a literárním kritikem, nazývaným pro svoji činnost často „Otcem národa“ v Petrovičově knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku...ako može*. Beograd 1996, s. 99). Osou albánského úsilí od té doby byl proto požadavek po sebeurčení a s tím související snaha po vyhlášení sedmé – kosovské – federální republiky, zatímco srbský establishment prakticky od přijetí nové ústavy v roce 1974 bojoval za její revizi. Od nástupu Slobodana Miloševiče k moci se pak snaha o omezení autonomií, zejména však té kosovské, stala imperativem srbské politické scény, jenž byl splněn novelizací ústavy v roce 1989, která byla přímým výsledkem „antibyrokratické revoluce“. Více o antibyrokratické revoluci viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Antibyrokratická revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 52, 2006, s. 189–223.

⁴⁸ O ní více viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987)*. In: Slovanské historické studie, Praha, Brno, Historický ústav AV ČR, 31 (2006), s. 101–136.

Kosovu hovořit v žádném případě nelze: stupeň nenávisti, strachu a podezření mezi jednotlivými etniky zde totiž zůstává na úrovni, která existovala po skončení bombardování. Během osmi let, které od té doby uplynuly, ovšem mezinárodní společenství tuto skutečnost nepřijímalo, ba dokonce ústy svých mluvčích, resp. kosovských protektorů – šéfů civilní kosovské správy OSN UNMIK⁴⁹ – a navzdory faktům, které hovořily jasnou řečí, tvrdilo, jak Kosovo k multietnicitě mílovými kroky kráčí. Tvrdilo to dokonce i po výbuchu masových protisrbských nepokojů v březnu roku 2004.

To ovšem není pouze otázka naivity. Existovaly a existují totiž hluboké dvojí standardy, které na Kosovu mezinárodní společenství používalo a používá. Dvojí standardy, založené na velmi skutečném utlačování Albánců během Miloševićovy doby a vyhánění desítek tisíc Albánců, k němuž došlo po začátku bombardování. Převládající pocity velké většiny mezinárodního personálu, který přišel na Kosovo v roce 1999, byly černo-bílé. Podle nich byli Srbové utlačovatelé a Albánci utlačovaní. Mnozí z něj si dodnes neuvědomili, že se situace zcela obrátila a z utlačovatelů se stali utlačovaní a naopak.

Po převratu v Jugoslávii v roce 2000 došlo ke změně přístupu mezinárodního společenství k Srbsku, podobná změna ovšem nebyla a dodnes není patrná v reakci UNMIK, který v podstatě stále pohlíží na Srbsko a částečně i na kosovské Srby jako na nepřátelskou entitu. Tento postoj pak vedl a stále vede k nedostatku pochopení pro velmi zásadní těžkosti srbské a další nealbánské kosovské společnosti a s tím souvisejícímu nedostatku tvrdosti vůči provokacím albánské většiny. To také přispělo např. k plné podpoře institucím, jako je prištinská univerzita, která je zcela albánská, a antagonismu vůči podobné, zcela srbské univerzitě v severní části Kosovské Mitrovice.

Mezinárodní společenství již na počátku svého působení v Kosovu také dokonce navrhlo a zbudovalo tzv. Kosovský ochranný sbor (KOS), jenž je v podstatě pouze reorganizovanou a mírně odzbrojenou formou bývalé Kosovské osvobozené armády – UÇK (odzbrojení příslušníků UÇK, které je součástí rezoluce OSN o Kosovu 1244 a k němuž mělo dojít vzápětí po ukončení leteckých operací NATO, bylo pouhou fraškou). KOS řídil až roku 2006, kdy se stal předsedou kosovské vlády (sic!), veterán z bojů v Charvátsku a bývalý vrchní velitel UÇK generál Agim Çeku, proti němuž existují zatím nepotvrzená obvinění ze spáchání válečných zločinů (v roce 2004 byl z tohoto důvodu dvakrát zadržen – na letištích ve Slovinsku a Maďarsku, vždy však byl pro nedostatek přímých důkazů propuštěn). Existence této organizace tak je jedním z dalších limitujících faktorů vytvoření skutečné multietnické společnosti. Co víc, Kosovo dnes, navzdory

---

⁴⁹ UNMIK (angl.: United nation mission in Kosovo) – Mise Organizace spojených národů v Kosovu. Vznikla 10. června 1999 na základě Rezoluce RB OSN č. 1244 jako prostředek civilní správy. Prosazování úkolů je zabezpečováno pomocí čtyř hlavních pilířů: policie a soudnictví pod přímým vedením OSN, civilní správy pod přímým vedením OSN, posilování demokracie a budování institucí pod dohledem Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, rekonstrukce a ekonomická pomoc je vedena Evropskou unií. Od roku 2004 je vedoucím mise Dán Søren Jessen-Petersen.

úsilí UMNİK a KFOR (nebo díky slabému úsilí těchto organizací) ovládá v KOS skryté a inkorporované kriminální křídlo UÇK. Tváří v tvář jeho aktivitám a skutečné moci se pak současná dočasná kosovská vláda a úřad prezidenta jeví pouze jako loutka, hýčkaná mezinárodním společenstvím proto, aby budila zdání normálně fungujících státních institucí.

3.3. Jak dál s uprchlíky

Byly a jsou to zřejmě i výše zmíněné dvojí kosovské standardy, které také omezily úsilí UMNİK, aby navzdory albánské nesmiřitelnosti umožnil návrat srbských vyhnanců. Naprosto indikativní je v tomto případě srovnání s Bosnou a Hercegovinou, neboť jak v tam, tak na Kosovu si mezinárodní společenství vytklo jako svůj hlavní cíl znovuoobnovení mnohonárodnostního soužití, návrat utečenců a svobodu pohybu. K podpoře tohoto cíle byly v Bosně poskytovány významné finanční částky těm entitám, které návrat uprchlíků podpořily či alespoň umožnily, odepřeny pak byly těm, které na tomto problému nespolupracovaly. Výsledkem tohoto principu je v současnosti prakticky svoboda pohybu bosenského obyvatelstva po celém území a postupný návrat jinoetnických uprchlíků do svých předtím etnicky vyčištěných domovů (byť nechceme tvrdit, že situace je v Bosně a Hercegovině ideální). V případě kosovských Albánců, kteří ve své velké většině (výjimky ovšem i zde samozřejmě existují) návrat srbských, romských i dalších nealbánských uprchlíků neumožňují, tak UNMIK v obavách před ostrými střety s albánskou komunitou, nečinil a nečiní. Výsledkem tohoto přístupu pak je getoizace nealbánského obyvatelstva, které nemá zaručena základní lidská práva, o návratu uprchlíků pak ani nemluvě.

Podle údajů mluvčího bělehradské kanceláře Vysokého komisariátu OSN pro utečence bylo v listopadu 1999 na útěku z Kosova 240 000 osob, které byly po vojenském zásahu NATO vyhnány, popř. odkud samy v obavách o svůj život odešly. Jejich návratu a integraci do kosovské společnosti brání několik faktorů. Prvním z nich je samozřejmě stálý tlak albánského obyvatelstva, který se nejvýrazněji projevil v událostech z března roku 2004, kdy i přes přítomnost jednotek KFOR došlo k výbuchu protisrbských násilností, při nichž bylo několik srbských enkláv etnicky vyčištěno. Jejich obyvatele většinou stačili příslušníci KFOR evakuovat (během nepokojů ovšem i tak zahynulo 28 osob srbské národnosti), obydlí však byla vypálena a srovnána se zemí. Přestože později vydala dočasná kosovská vláda prohlášení o tom, že zničená obydlí budou z patřičných fondů obnovena, jen málokdo z takto postižených obyvatel měl vůli v oblasti nadále zůstat.

Druhým je fakt, že srbské a černohorské etnikum žije getoizováno v enklávách. Obyvatelé izolovaných srbských vesnic, popř. skupin vesnic, nemohou v důsledku mimořádně špatné bezpečnostní situace často obdělávat ani svoje pozemky v katastru obcí, mimo enklávy pak nevycházejí bez vojenského doprovodu. Jiné pracovní příležitosti nemají a jsou prakticky odkázáni na trvalou humanitární pomoc, bez níž by v oblasti nemohli přežít. Ve městech v současnosti

Srbové prakticky nežijí jedinou výjimku tvoří rozdělená Kosovská Mitrovice, jejíž srbská část navazuje na etnicky homogenní srbské území sousedící přímo s vlastním Srbskem. Uprchlíci z městských aglomerací navíc na rozdíl od rolnického obyvatelstva, které je stále připraveno nasednout na traktory, na nichž se skrovným majetkem přijelo, a pokud by to bylo z bezpečnostního hlediska jen trochu možné, vrátit se zpět, již většinou na návrat rezignovali a snaží se, byť často velmi nevýhodně, prodat pomocí prostředníků svůj nemovitý majetek na Kosovu a začít nový život jinde. Za takovýchto podmínek pak samozřejmě není divu, že se do oblasti uprchlíci nevracejí a naopak zbylé nealbánské etnikum z Kosova odchází. Možnost trvalého odchodu z oblasti volí samozřejmě zejména mladé a ekonomicky aktivní obyvatelstvo.

Třetím faktorem je neexistence programu pro návrat uprchlíků. Pokud pak k návratu dojde, což se stává pouze v případě, že jsou zničena a často do základů zbouraná sídla z patřičných fondů civilní správy UNMIK obnovena (a stává se tak spíše pouze z propagačních důvodů), nelze v důsledku omezené svobody pohybu a nemožnosti nalézt zaměstnání hovořit o návratu plnohodnotném. Perspektiva návratu totiž nemůže být budována na trvalé humanitární pomoci.⁵⁰ A bez návratu uprchlíků a zaručení běžných norem a standardů menšinových práv, by po vyřešení konečného statusu Kosova zůstala jen trpká pachuč toho, že letecká válka NATO a následná civilní správa OSN jen přispěla k vytvoření nového monoetnického albánského státu. A to podle všech prohlášení rozhodně nebylo jejich cílem.

3.4. Politika appeasementu?

Mezinárodní společenství ovšem ve snaze vyhnout se větším konfliktům s albánským obyvatelstvem Kosova často ustupuje i v jiných a z hlediska historické zkušenosti i zcela zásadních věcech. Již výše jsme poukázali na skutečnost, že srbská strana ve svých jednáních argumentuje principem teritoriální integrity státu, přičemž nechybějí ani prvky tzv. historického práva. Albánská strana naopak při jednáních o Kosovu operuje téměř výhradně právem národa na sebeurčení, které podporuje nejrůznějšími aktuálními argumenty, mezi nimiž ovšem v poslední době převládá ten, který shrnul v červnu 2007 ve svém prohlášení kosovský premiér Agim Çeku: „*Chtěl bych vzkázat mezinárodnímu společenství toto: věříme, že do Kosovské situace vnesete jasno. Zatím jsme byli velmi trpěliví. Apeluji na Vás, abyste naši důvěru nezklamali. Nemůžeme čekat věčně, neboť každý den prodlužování současného stavu znamená ztrátu důvěry v mezinárodní společenství a uráží obyvatele Kosova. Vyjasněte situaci, dejte nám svobodu.*“⁵¹ Jinými slovy jde o skryté harašení zbraněmi, ne nepodobné tomu z roku 1938. Ačkoliv se většina bývalých bojovníků z řad UÇK

⁵⁰ Více o uprchlické problematice viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Uprchlíká otázka a život menšin na Kosovu*. Přes IV (2006/2007), 9–10. Uprchlíká čtvrtletník Nesehnutí., s. 2–3.

⁵¹ *Predlog Pariza neprihvatljiv*. Vesti radija B92. 9. červen 2007.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=09&nav_id=250587&nav_category=117

integrovala do politiky a do policejních či vojenských složek, obyvatelé Kosova se nehodlají vzdát ani svých zbraní, ani znovunabyté moci. Pokud by mezinárodní společenství přijalo v jednáních o statusu Kosova srbské argumenty, hrozila by eskalace konfliktu. Pokud by se přiklonilo na stranu albánskou a podporovalo nezávislost Kosova, podstupovalo by výrazně menší hrozbu. Současní srbsští představitelé si uvědomují význam členství v Evropské unii a Severoatlantické alianci – ze strany srbského státu lze vyloučit iniciativu vedoucí k eskalaci konfliktu. Ohrožení však lze vidět v polarizaci srbské společnosti, opětném bujení nacionalistických resentimentů a radikalizaci.⁵² Tato bezpečnostní hrozba je však v protikladu s vidinou nové albánské armády marginální,⁵³ a proto lze vysledovat příklon mezinárodního společenství k variantě podmíněné nezávislosti Kosova, což je zjevné zejména v souvislosti s obviněními ICTY. Ačkoliv několik členů bývalé Kosovské osvobozené armády již bylo Mezinárodním soudním tribunálem v Haagu obviněno, je zjevná jistá laxnost k obžalobě albánských politických představitelů. Bývalý velitel UÇK Hashim Thaçi je zapojen do vysoké politiky v Kosovu; bývalý premiér Ramush Haradinaj, označovaný dlouho kosovskou mezinárodní civilní správou za muže, jenž je faktorem kosovské stability (po Daytonských mírových dohodách, jimiž byl v roce 1995 ukončen konflikt v Bosně a Hercegovině, ovšem mezinárodní společenství označovalo za faktor stability na Balkáně označován také Slobodana Milošević), byl šéfem UNMIK Sørenem Jessenem-Petersenem do funkce jmenován již v době, kdy se vědělo o tom, že je proti němu haagskou prokuraturou připravována obžaloba, a navíc byl po vyslechnutí obvinění až do zahájení svého soudního procesu propuštěn na svobodu, a to dokonce s možností dále se politicky angažovat (sic!).⁵⁴

3.5. Jak dál?

Obecně vzato jsou ovšem stávající parametry života na Kosovu v současnosti na hony vzdálené i od běžných standardů v okolních státech: nezaměstnanost je i navzdory zahraničním donacím vyšší než 60 %, bez práce je ovšem téměř 80 % mladé generace, která, díky tzv. baby boomu v posledních desetiletích, tvoří až 70 % kosovoalbánské populace, v zemi bují šedá ekonomika, organizovaný zločin, vnitřní stabilita území je minimální. Nepodaří-li se před konečným vyřešením kosovského statusu pozvednout kosovskou ekonomiku, vymýt zločinnost,

---

⁵² Zapomínat ovšem v této souvislosti nelze ani na zhoršení vztahu z Ruskem, které je výrazným protežérem srbských snah o zachování Kosova a na jehož neústupnost v tomto směru se také srbský premiér Vojislav Koštunica při svých ostrých projevech spoléhá.

⁵³ Snaha nezaplést se do nového konfliktu a přimět Srbsko a jeho ruského spojence k přijetí Ahtisaariho plánu vedla v jarních měsících 2007 vlivné Evropské země a USA k argumentaci, známé z britské politiky appeasementu roku 1938: Vytrvá-li Srbsko (a jeho protežér Rusko) ve svém odporu proti udělení nezávislosti, odpovědnost za eventuální násilí bude na jejich straně. Viz např. JANKOVIĆ, Vladeta: Sudetski sindrom. Nin 31. května 2007, s. 15.

⁵⁴ STOJAROVÁ, Věra: Otázka kosovská v širším pojetí bezpečnosti. Analýza jednotlivých aktérů a reprezentace zájmů etnických Albánců na Kosovu. In: Současné Srbsko – politika, kultura Evropská unie. V tisku.

zaručit práva menšinám – nejen menšiny srbské,⁵⁵ ale i muslimské,⁵⁶ goranské,⁵⁷ romské, turecké a dalších – a decentralizovat území, bude rozhodnutí o konečném statutu Kosova jen stěží konečné a stane se jen předeheurou další kosovské tragédie a další nestability již tak nestabilního regionu, neboť na otázky, co dále udělat s Kosovem, jak zapadá do moderní Evropy, jaká by měla být interakce mezi Kosovem a Srbskem, jak přesvědčit etnické Albánce na Kosovu, v jižním Srbsku a také v Makedonii,⁵⁸ aby se zřekli násilí, jak postupovat na Kosovu, aby se znovu neradikalizovalo Srbsko, jak zajistit mírové soužití různých etnik, jejichž vztahy jsou zatíženy tíživým historickým dědictvím a vzájemnými etnickými stereotypy, či jak zajistit návrat a plnohodnotný život uprchlíků, stále chybějí být jen náznaky odpovědí.

4. Katarze společnosti, spolupráce s Haagským tribunálem a problém nezávislého soudnictví

Jednou z nejzásadnějších výzev, na níž musí Srbsko (a ovšem i další země západního Balkánu, stížené konflikty 90. let 20. století), odpovědět, zůstává i nadále katarze společnosti, spojená s vyrovnáním se s nedávnou tíživou minulostí a s problémem nepotrestaných válečných zločinů a spolupráce se soudním tribunálem v Haagu (ICTY). Ani jedna ze stran tragických válečných konfliktů souvisejících s rozpadem Jugoslávie a kosovskou otázkou – ať již hovoříme o

---

⁵⁵ Pokud totiž kosovští Srbové nezačnou cítit, že jejich kultura, náboženství, jazyk a způsob života jsou chráněny, nikdy nepřijmou vládu albánské většiny a může tak dojít k podobnému exodu jako ze Sarajeva v roce 1996.

⁵⁶ V okolí Prizrenu, ve vesnicích na svazích Šar planiny, žije menšina asi 50 000 jižních Slovanů vyznávajících islám. Tato bulharomakedonským dialektem hovořící etnická skupina, která byla vždy víceméně loajálním etnikem srbského státu, prochází v současnosti těžkou krizí identity. Byť byla školským systémem vychovávána v srbské (ekavské) variantě bývalého srbocharvátského jazyka, v posledních letech se prakticky z nezbytnosti začala identifikovat s tzv. bošňáctvím. Tato identifikace v Bosně a Hercegovině od 90. let minulého století nahradila do té doby v Jugoslávii používanou identifikaci slovanských islamizovaných obyvatel jakožto Muslimů (viz níže pozn. 35). Výrazným znakem bošňáctví je ovšem ijekavská varianta bývalého srbocharvátského jazyka, nazývaného dnes v Bosně jazykem bosňáckým, tedy varianta kosovským muslimským Slovanům cizí. Kosovská muslimská menšina tak, vystavená ze strany albánské útlakům a snaze o albanizaci, projevující se i rušením škol se srbským vyučovacím jazykem, bez adekvátní možnosti školské výuky v jazyce a s osnovami, které by jí vyhovovaly, představuje typickou oběť konfliktu, která nemá zastání. Pro srbskou vládu, která by měla být jejím přirozeným ochráncem, zasazuje-li se za práva pro „ostatní Nealbánce“, byla vždy na okraji zájmu a platila za „podezřelou“, pro mezinárodní správu představuje marginální problém, pro kosovské Albánce pak je nedůvěryhodným srbsky hovořícím etnikem, žijícím navíc, z hlediska velkoalbánské ideologie, na strategickém území (Šar planina je na makedonské straně osídlena Albánci, takže slovanští muslimové svými sídly tvoří klín mezi Albánci kosovskými a makedonskými) a proto vhodném buďto k poalbánštění, nebo k vysídlení.

⁵⁷ Jedná se o specifickou, zhruba desetitisícovou, etnograficky výrazně se vydělující muslimskou slovanskou etnickou skupinu, obývající oblast tzv. Gory v okolí městečka Dragaše na kosovsko-albánsko-makedonské hranici. Více o nich viz TESAR, Filip: *Kudy kam? Gorané, tradiční komunita pod palbou modernity*. In: *Studia balcanica bohemo-slovaca VI.*, sv. 1, s. 525–530.

⁵⁸ Střet principu teritoriální integrity státu a práva národa na sebeurčení totiž doutná i v podtextu kompromisní tzv. Ochridské smlouvy (viz pozn. 3). Bude-li tedy uznáno samostatné Kosovo, budou makedonští Albánci zcela jistě prosazovat postupnou federalizaci země, ať již je znění Ochridské smlouvy jakékoli. Propuknou-li na Kosovu nepokoje, rozhodně není vyloučeno jejich opětné přelití do Makedonie, tím spíše, že v její západní části stále působí různé albánské ozbrojené skupiny.

straně srbské, chorvátské, bosňácké⁵⁹ nebo albánské, není prakticky dodnes ochotna oficiálně přiznat svůj díl viny na masakrech, únosech, vraždách a porušování lidských práv, provázejících konflikty 90. let. Na žádné straně, snad s výjimkou strany kosovských Albánců, toto tvrzení ovšem neplatí beze zbytku – o poctivé vypořádání se s dědictvím minulosti se jak v Srbsku, tak Chorvátsku a částečně i v Bosně po celou dobu snažila a stále snaží poměrně široká a navíc navzájem přeshraničně spolupracující fronta nevládních organizací, v poslední době i část demokraticky orientované politické scény. Ovšem daleko častější jsou slova o tom, že bojovníci za spravedlivou věc, resp. oběti zločinů, zločiny z logiky věci nemohli činit a nečinili a nemohou být sami za zločiny odsuzováni. To je ostatně rétorika radikálů všech stran v bývalém jugoslávském konfliktu – všechny se totiž cítí být oběťmi, nespravedlivě odsuzovanými atd. Hry s čísly obětí a nepochopení toho, že oběť je vždy obětí, byť by byla jakékoli národností, to je ovšem skutečnost, s níž se nedokáže vypořádat ani většina české populace šedesát let po válce, natož pak např. obyvatelé Kosova, kde jsou události ještě příliš čerstvé.

S otázkou katarze společnosti úzce souvisejí problémy spolupráce s tribunálem v Haagu, jíž je stále podmiňováno zahájení přístupových jednání s EU. V současnosti se v případě Srbska tato problematika prakticky omezila na vydání nejhledanějšího obžalovaného z válečných zločinů, totiž generála Ratka Mladiće, který, jak se ukázalo, donedávna dokonce pobíral i vojenskou penzi. Nebudeme proto na tomto místě hovořit o tzv. malých rybách, byť i v případě jejich předávání haagskému tribunálu docházelo k spektakulárním vnitropolitickým problémům, k nimž v minulosti patřil např. pokus o puč resp. týdenní vzpoura dnes již rozformované jednotky zvláštního nasazení, známější jako „červené barety“, v roce 2001,⁶⁰ z níž se později ostatně rekrutovali také vrahové reformního srbského premiéra Zorana Djindjiće († 2003). Podívejme se pouze na exemplární případy srbských politiků a vysokých vojenských činitelů. Mj. za genocidu na bosenském a albánském obyvatelstvu byli u tribunálu v Haagu obžalováni přední představitelé bývalého jugoslávského režimu Slobodan Milošević, Dragoljub Ojdanić, Vlajko Stojilković, Milan Milutinović, a Nikola Šainović, kteří, s výjimkou Stojilkoviće, jenž spáchal spektakulární sebevraždu před jugoslávským parlamentem, byli do Haagu předáni, nebo se dobrovolně vydali. To

---

⁵⁹ Národnost islamizovaných Slovanů zejména v Bosně a Hercegovině, ale také na území Srbska, v oblasti tzv. Novopazarského sandžaku resp. Rašky (v okolí města Nový Pazar a Sjenica), byla jugoslávskou ústavou z roku 1974 označena jako muslimská. Se stupňujícím se národnostním napětím v bývalé SFRJ docházelo stále častěji ke stírání rozdílu mezi Muslimy ve smyslu národnostním a muslimy ve smyslu náboženském, což příslušníci tohoto národa vnímali jako opětovné pokusy o jejich zařazení jakožto islamizované Srby či Chorvaty. V devadesátých letech proto představitelé jugoslávských Muslimů začali vyvíjet snahu o změnu pojmenování své národnosti na Bosňák (srbsky „Bošnjak“ – etnický Muslim, česky „Bosňák“, proti srb. „Bosanac“ – obyvatel Bosny bez ohledu na národnost, česky „Bosňan“) a toto pojmenování pak také v roce 1993 přijal i parlament Bosny a Hercegoviny. Od roku 1996 je pojmenování „Bosňáci“ přiznáno také všemi bosňáckými politickými stranami a organizacemi v Sandžaku. Více o tom viz SMEJKALOVÁ, Věra: *Raška nebo Sandžak? Politický a náboženský vývoj v tzv. Novopazarském sandžaku po rozpadu SFRJ*. Magisterská diplomová práce FF MU, Brno 2007, s. 21–25.

⁶⁰ Viz např. ŠTĚPÁNEK, Václav: *Srbsko zažilo vážnou vzpouru* (Vzpoura speciálních jednotek ministerstva vnitra). Mladá fronta Dnes 23. 11. 2001, s. 10.

vše ovšem ještě v dobách vlády premiéra Zorana Djindjiće. Ani v tom případě to ovšem nebylo z ryziho přesvědčení vlády, že je třeba vyrovnat se s válečnými zločiny. Možnost učinit z Miloševićova vydání jakousi morální katarzi celého srbského národa se přitom přímo nabízela. Místo cílené kampaně, v níž by se nutnost vydání vysvětlovalo Miloševićovým podílem na zločinech minulosti, však byl jediným vládním argumentem pro Miloševićovu cestu do Haagu finanční přínos z donátorské konference. Z celé akce, která mohla být jedním z nejvýraznějších mezníků na cestě k vyrovnání se s tíživou desetiletou minulostí tak pro Srby zbyl jen trapný pocit kuhhandlu.⁶¹ Podobně jako Milošević byl v roce 2005 do Haagu vydán policejní generál Sreten Lukić, kterého provázela pověst čestného muže. Šlo o poslední možnou chvíli – den po jeho vydání totiž prokurátorka ICTY Carla del Ponteová podávala zprávu Evropské komisi o spolupráci Srbska a Černé Hory s haagským tribunálem a na výsledku této zprávy záleželo, jestli SCG získá pozitivní hodnocení pro studii o připravenosti ke vstupu... Tento „obchod“ namísto katarze ovšem EU svojí bezpodmínečnou podmínkou spolupráce s ICTY podporuje i současným tlakem na vydání Ratka Mladiće.

S nechtím spolupracovat s haagským tribunálem pak souvisí další faktor, který je důležitou podmínkou pro zahájení přístupových jednání s EU, totiž problematika nezávislého soudnictví a civilní kontroly vojska a policie. Působení antihaagského lobby, složeného z nejextrémnějšího pravého křídla srbské pravoslavné církve, některých členů vlády, vlivných krajně pravicově zaměřených intelektuálů,⁶² části armádních a policejních kruhů (proto je také v Srbsku je velmi ztížená civilní kontora silových složek) je totiž natolik mocné a silné, že má vliv i na srbské soudní orgány a lze říci, že představuje dokonce i hrozbu stability státu (vražda premiéra Zorana Djindjiće, jejíž politické pozadí zůstává dodnes skryto, měla ostatně ve svém pozadí právě spolupráci s Haagem).⁶³ Tato skutečnost je ostatně viditelná jak v agresivní rétorice části médií, sloužící těmto zájmům, tak v radikalizaci srbské ultrapravé i ultralevé politické scény. Ke špatnému politickému klimatu v souvislosti se spoluprací s haagským tribunálem pak přispívá i rétorika předsedy vlády Koštunici a jeho skupiny, které ve věci Kosova a spolupráce s haagským tribunálem mlží a v podstatě přebírá, byť bez radikální agresivity, slovník příznivců obžalovaných. Jeho vlastní nechuť ke spolupráci je známa již od počátku jeho působení v nejvyšších jugoslávských či srbských funkcích.

---

⁶¹ Smrt Slobodana Miloševića v vazební věznici haagského tribunálu v Březnu 2006 pak zpochybnila kredibilitu Haagského tribunálu, který nebyl schopen se adekvátně postarat o svého nejprominentnějšího obžalovaného. Více viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Mýty kolem Slobodana Miloševića*. Navýchod 6 (2006), č. 1 (jaro), s. 9–11.

⁶² Mezi přední nacionalisticky zaměřené pravicové intelektuály patří zejména básníci Matija Bečković, Rajko Petrov Noga, Gojko Djoga, satirik Brana Crnčević, bývalý disident, právník a přední spolupracovník Vojislava Koštunici Kosta Čavoški aj.

⁶³ Ještě složitější je situace v případě kosovských Albánců. V tomto případě ovšem nejde jen o neochotu kosovských Albánců vydávat své válečné hrdiny, ta je ovšem stejná jako u všech jiných účastníků válečných konfliktů v bývalé Jugoslávii, ale zejména, jak bylo uvedeno již výše (viz kap. 3.4.) i o neochotu tuto situaci řešit ze strany mezinárodního společenství. Tribunál se navíc v případě soudu s příslušníky UÇK obžalovanými za zločiny proti srbskému, ale i albánskému obyvatelstvu setkává se systematickým zastrahováním svědků, které je na Kosovu potenciálně smrtonosné.

Působením antihaagského lobby, a zejména pak jeho díky jeho mediálnímu vlivu – většina bulvárních novin je totiž pod jeho kontrolou – není srbské společenské klima nakloněno spolupráci a Haagem a domácímu soudu obírajícímu se srbskými zločiny nedávné minulosti. Této atmosféře se pak snadno poddává i srbské soudnictví. To, jak soudy podléhají vlivu médií a nátlakových skupin bylo nejvíce viditelné na příkladu skandálně probíhajících soudních procesů se spiklenci proti zavražděnému premiérovi Zoranu Djindjićovi či při souzení pokusu o atentát na Vuka Draškoviće v roce 1999, které byly po čtyřletých průtahích a výměně prokurátorů završené rozsudky prakticky teprve poté, co do vlády po volbách v zimě roku 2007 vstoupila, a to jako nejsilnější politický subjekt, Demokratická strana, z níž zavražděný premiér pocházel! Jejím působením se vytvořilo příznivější a „proevropštější“ klima, které umožnilo bez závažných společenských otřesů soud ukončit, aniž by ovšem bylo odhaleno politické pozadí obou atentátů. Srbské soudnictví se proto v tomto směru nemůže pochlubit dobrými výsledky.

Na tomto poli tedy v Srbsku zbývá skutečně hodně práce, a to zejména v oblasti duchovní, neboť jedině skutečné a upřímné vyrovnání se s minulostí může přinést pokrok v mezinárodních vztazích, může ulehčit jednání o Kosovu a konečně může Srbsko také přivést na práh EU.

5. Církev a stát: klerikalizace společnosti

Je málo známé a prakticky se v současné době nehovoří o skutečnosti, že málokterý stát v dnešní Evropě je natolik klerikalizovaný, jako právě Srbsko. Za tímto klerikálním vlivem stojí konzervativní kruhy Srbské pravoslavné církve (SPC). Její klerikální působení usnadňuje tradiční národní sebeidentifikace na základě konfesijní příslušnosti, která se v srbsko-charvátsko-bosenském prostředí utvrdila v průběhu národního obrození jihoslovanských národů v 19. století, kdy náboženská příslušnost zaměnila v definování národní identity jazyk, který byl jak pro Srby, tak pro Charváty i bosenské muslimy víceméně stejný, a která, i přes agresivní ateismus Titova režimu, přetrvávala v povědomí nejen Srbů po celou dobu trvání socialistické Jugoslávie. Neskrývaná náboženská i národnostní identita tak v osmdesátých letech dvacátého století získává stále více na významu, v důsledku čehož se jak římskokatolická církev v Charvátsku, tak Srbská pravoslavná církev v Srbsku a také islámské společenství v Bosně a Hercegovině a na území bývalého Novopazarského sandžaku stávají stále aktivnějšími partnery v politickém životě, snaží se ovlivňovat politická rozhodnutí a mnohé jejich projevy vedou až ke klerikalizaci jak politické, tak společenské. Tyto církve se tak svým etnofiletickým působením stávají koncem 80. let 20. století také jedním z hlavních zdrojů populistického nacionalismu.⁶⁴

---

⁶⁴ PETROVIĆ, E.: *Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije*. In: HALPERN, J. M. – KINDECKEL, D. A. [edit.]: *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; Beograd 2002, s. 215.

Přestože SPC nebyla pronásledována tak, jako např. Ruská pravoslavná církev, byla její činnost v Titově Jugoslávii maximálně marginalizována a omezena prakticky pouze na chrámový prostor. Míra atheisace či náboženské lhostejnosti srbské společnosti pak samozřejmě odpovídala tomuto stavu a nelišila se od situace např. v komunistickém Československu. Po „pádu komunismu“ v Evropě se logicky očekávalo, že v Srbsku dojde k duchovní obnově a SPC rozvine výraznou misijní činnost ve snaze oživit ztracenou či dřímající víru národa. K předpokládané duchovní obnově v křesťanském slova smyslu ovšem fakticky nedošlo, resp. došlo v míře, která byla nedostatečná.⁶⁵ SPC totiž daleko větší úsilí věnovala rehabilitaci svého postavení ve společnosti. Koncem 80. let se tak církev objevuje na srbské společenské scéně jako ideologická síla, která pro sebe požaduje místo v nových tranzičních strukturách, často však i jako síla pronikající do mocenských struktur státu a stávající se jejich součástí. Znovu se tak začal objevovat model spojení trůnu a oltáře, o němž se obecně soudilo že je již definitivně kategorií pouze historickou.⁶⁶

Snaha o ovlivňování politických rozhodnutí mocenských orgánů se začala v SPC projevat zejména v souvislosti se stále se zhoršující situací na Kosovu. Tato její role byla v podstatě logická, neboť SPC Kosovo považovala a stále považuje vzhledem k jeho historii, jež na tomto území zanechala desítky středověkých srbských církevních staveb včetně nejvýznačnějších klášterů, za centrum své duchovnosti. Církev, poukazujíc na „traumatické postavení Srbů na Kosovu“, začala budít z dlouhého spánku i tzv. kosovský mýtus o obětování se srbského národa v bitvě na Kosově poli, který sehrál významnou roli pro národní uvědomování srbského etnika během staletí turecké nadvlády.⁶⁷ SPC ovšem začala využívat kosovský mýtus i k tomu, aby upevnila své ztracené postavení ve společnosti. Nabízela se jako útočiště tradiční národní jistoty, centrum národního života, z jejíhož středu ostatně kosovský mýtus vyšel, jako instituce, která v průběhu staletí Srby

---

⁶⁵ V průzkumu veřejného mínění, který na počátku roku 2003 provedli na vybraném vzorku 1 500 občanů Srbska (bez Kosova) společně agentura pro marketingové výzkumy Faktor plus a a. s. Politika (mj. vydavatel nejvlivnějších a nejstarších novin vycházejících v Srbsku) ovšem na otázku: „*Věříte v Boha?*“ souhlasně odpovědělo pouze 21 % respondentů, zatímco odmítavě plných 41 %. Výzkum přitom ukázal, že v Srbsku existuje značný počet těch, kteří si nejsou, pokud jde o víru v Boha, jisti – plných 38 %. Srbové také podle závěrů průzkumu religiozitu neváží na pravidelnou návštěvu kostelů. Mínění, že být religiózní ještě neznamená navštěvovat chrám, je dokonce převažující. Bohoslužby totiž pravidelně navštěvuje pouze 6 % občanů! Zajímavé je také poznání, že se vzrůstem „věrských povinností“ (od nižšího k vyššímu stupni – slavení Vánoc – víra – návštěva bohoslužeb – modlitba) se snižuje počet těch, kteří je ctí a provádějí. Tak zatímco Vánoce slaví téměř všichni, denně se pravidelně modlí spíše pouze jednotlivci... Pokud pak jde o samotnou religiozitu, většina dotázaných občanů ji spojuje spíše s příslušností k národu a tradici, nikoli s Bohem. Odtud pak vyvěrá zvláštní paradox: většina Srbů se deklaruje jako pravoslavná, v Boha však nevěří nebo jej registruje pouze někde v hloubi svého podvědomí. V 80 letech sice takovýto průzkum prováděn nebyl, ovšem lze předpokládat, že vztah k náboženství a církevním povinnostem a úkonům byl, vzhledem ke stále ještě převažující ateistické propagandě, ještě výrazně vlažnější.

⁶⁶ Zevrubně se problematikou aktivizace SPC v pol. 80. let zabývá např. Radmila RADIĆ ve studii *Crkva i „srpsko pitanje“* (In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 272n.), komplexní pohled na politiku SPC v 80. a 90. letech 20. století pak poskytuje kniha Milorada TOMANIĆE *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj* (Beograd 2001).

⁶⁷ Viz pozn. 20 a 21. Podrobněji o kosovském mýtu a působení SPC viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Osidla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 53, 2007, s. 125–140.

nikdy nezklamala. Skutečnost, že SPC (ale i další pravoslavné autokefální církve žijící v podmínkách osmanského impéria) nutně hrála v dávnější minulosti i roli základního nositele národní identity, není samozřejmě historicky sporná. Sporné je pouze traktování této skutečnosti. Převáží-li při něm názor, že „*církev byla spíše než věrskou institucí nositelem a piliřem srbství (= srbského národního vědomí – pozn. V. Š.)*“,⁶⁸ dostává se celá církevní organizace do nebezpečných osidel etnofiletismu, a nepřekvapí potom, že právě SPC, resp. poměrně velká část její vysoké hierarchie, měla důležitou úlohu v prosazování srbských nacionalistických plánů,⁶⁹ resp. v naplňování myšlenky sjednocení všech Srbů v jednom velkém srbském státě, tedy ideologie tzv. velkého Srbska.

Ideologický základ tohoto církevního působení tvořila zejména syntéza díla novodobých srbských teologů Justina Popoviće a Nikolaje Velimiroviće. Podstatným rysem velké části jejich děl je mj. také odmítání západní evropské kultury a zdůrazňování výlučnosti srbského tzv. svatosávského pravoslaví.⁷⁰ Nedílnou součástí učení obou zmíněných teologů, které ovšem vycházelo z premis, zakotvených ve staletém tradování tzv. kosovského mýtu, je pocit mučednictví a utrpení, jímž SPC a srbský národ počínaje mytizovanou bitvou na Kosově poli v roce 1389 v průběhu dějin procházely a které bylo teologicky přeneseno na celý srbský národ. Tak vznikl dokonce i teologický axiom o Srbech jakožto nebeském národě, který pak ve vědomí značné části srbské populace vytěsnil jakékoli pochybnosti o případné neoprávněnosti vznášených požadavků a, živen zejména vlivnými teology SPC z řad žáků dr. Justina Popoviće,⁷¹ dodnes brání možnosti obecného přiznání byť jen části viny za krvavý jugoslávské rozpad, které by zásadním způsobem přispělo k ozdravení srbského společenského klimatu.⁷² Přesvědčení o tom, že „nebeský národ“ nemohl páchat válečné zločiny, pak dodnes přispívá ke smýšlení velké části srbského národa o tom, že haagský tribunál je politickou organizací, mající za cíl diskreditovat srbský národ v očích světové veřejnosti. Působení mýtu tak komplikuje snahy reformní vlády o obnovu kredibility srbského státu.

---

⁶⁸ PROTIĆ, Milan St.: *Ušpon i pad srpske ideje*. Beograd 1995, s. 381; citováno podle DJORDJEVIĆ, M.: *Ratni krst*, s. 23.

⁶⁹ O skutečnosti, že SPC je vnímána spíše jako národní instituce svědčí např. výzkumy Heleny ZDRAVKOVIĆOVÉ prováděné mezi kosovskými Srby v roce 2002. Z odpovědí respondentů vyplynulo, že většina kosovských Srbů svatyně SPC nechápe ve smyslu religiózním, leč národním, tedy jako klíčová místa srbské identity, jako místa posilující historické vědomí a kolektivní paměť, jako místa dokazující, že je „*Kosovo (svatou) srbskou zemí*“. Viz *Politika žrtve na Kosovu*. Část 23, *Danas*, 5–6. 11. 2005, s. 18.

⁷⁰ Pojem svatosávské pravoslaví, odvozený od jména zakladatele srbské autokefální církve sv. Sávy (vl. jm. Rastka Nemanjiće, syna zakladatele srbské středověké panovnické dynastie Štěpána Nemanji), ovšem není nijak definován a mnozí teologové SPC si pod ním představují rozličné skutečnosti. O tom více např. materiál Mirka DJORDJEVIĆE *Nedefinisano svetosavlje*. (*Danas*, 18.–19. 3. 2000, příloha Pečat, Forum pisaca, s. 27).

⁷¹ Mezi tzv. Justinovce patří zejména bývalý biskup zachlumsko-hercegovký Atanasije Jevtić, metropolita černohorsko-přímořský Amfilohije Radović, biskup raško-prizenský Artemije Radosaljević, biskup báčský Irinej Bulović, k Justinovcům je počítán i stávající patriarcha SPC Pavel.

⁷² V SPC ovšem po celou dobu existuje zřejmě i silnější teologické křídlo, které stojí v opozici vůči tomuto klerikálně-nacionalistickému proudu, jež ovšem nemá podporu národoveckého tisku a není tedy příliš slyšitelné.

Spolupráce SPC s postkomunistickým režimem Slobodana Miloševiče neměla nikdy pro přežívající víceméně neskrývaný ateismus samotného Miloševiče a jeho Socialistické strany Srbska hlubší podstatu. SPC, zcela pohlcená „národní otázkou“ poskytovala Miloševičovi umírněnou podporu tam, kde se domnívala, že režim může působit či působí ve velkosrbském směru, tedy že se snaží naplnit ideu o sjednocení všech Srbů do jednoho velkého srbského státu. K zásadnímu rozchodu s Miloševičem přispěl zejména jeho podpis Daytonské smlouvy: Podstata tohoto sporu byla zřejmá – SPC zůstávala věrna trvalé strategii srbského sjednocení, myšlence velkého Srbska, zatímco režim se přiklonil k řešení z politického hlediska pro něj výhodnějším. Miloševič tedy nebyl vinen proto, že začal a vedl války, ale proto, že je nevyhrál.⁷³ Díky tomuto svému postoji se ovšem SPC dostávala do stále větší izolace a to i mezi jinými evropskými pravoslavnými církvemi.⁷⁴

Vlivné skupiny uvnitř SPC se ovšem snažily církve posunout přímo do role rozhodující politické síly. Tyto tendence získaly na intenzitě po protimiloševičovském převratu v roce 2000, kdy je začaly podporovat i určité politické kruhy, seskupené především kolem konzervativní vládní Demokratické strany Srbska a jejího předsedy Vojislava Koštunici. Svatý synod SPC se zcela nepokrytě začal míchat do politiky a vystupuje před důležitými politickými rozhodnutími s prohlášeními a výzvami, které, zbaví-li se nezbytného teologického terminologického nátěru, jsou prohlášeními explicitně politickými. Fakt, že SPC má v srbské společnosti rozhodující hlas se jasně se ukázal např. při volbách do kosovských orgánů na podzim roku 2004: Před kosovskými parlamentními volbami vydal synod SPC ústy patriarchy prohlášení, ve kterém kosovským Srbům zakazoval (byť to slovo explicitně nepadlo) účast na volbách do kosovského parlamentu. Toto doporučení pak opakoval i srbský premiér Vojislav Koštunica. Jeho oponent, srbský prezident Boris Tadić, zastávající názor, že by se kosovští Srbové voleb měli zúčastnit, aby tak využili příležitost a sami se mohli v kosovských institucích postarat o zlepšení svého postavení, se svým apelem v důsledku patriarchyho proglasu dlouho váhal a jeho doporučení k volební účasti pak díky tomu zaznělo váhavě, slabě, nepřesvědčivě a na poslední chvíli, takže srbská volební účast na Kosovu nakonec byla skutečně mizivá (pod jedno procento). Pregnantně byl a je politický vliv SPC vidět např. v jednáních s Černou Horu a zejména samozřejmě při jednáních o konečném statusu Kosova. Manévrovací prostor vyjednávačskému týmu v politicky nestabilní situaci, která v Srbsku panuje a při níž je nutno neustále populisticky vycházet vstříc voličským náladám, zužuje právě angažování Srbské pravoslavné církve na minimum. Synod SPC vydal v listopadu 2005 prohlášení, v němž jakékoli jiné řešení než další setrvání Kosova v rámci Srbska označuje jako okupaci a akt

---

⁷³ Anátéma, kterou synod SPC veřejně uvalil na vládnoucí režim ovšem nebránila jisté části hierarchie SPC (vedené mileševským biskupem Filaretem), aby i navzdory rozhodnutí synodu s Miloševičem nadále spolupracovala a dodávala mu veřejnou podporu např. i ve volební kampani v roce 2000.

⁷⁴ Viz např. DJORDJEVIĆ, Mirko: *Ratni krst srpske Crkve*. Republika (Beograd), č. 273, 16–30. 11. 2001, s 31–32.

mezinárodní zvučle. Při autoritě, kterou SPC a její patriarcha v srbské společnosti požívají, je pak jen velmi těžké zastávat stanoviska, která se s prohlášeními synodu neshodují a která by při jednáních mohla vést k nalezení kompromisu, jenž je pro další vývoj na Kosovu jediné možný.⁷⁵

SPC se tak během patnácti let od krachu jugoslávského komunistického systému postupně stala faktorem vzrůstající klerikalizace společnosti. Klerikalizace zabarvené neskrývaným etnofiletismem, který se v sekulární rovině vždy projevoval formami více či méně agresivního nacionalismu.

6. Závěr

Na závěr se naskýtá otázka, proč v Srbsku stále mohou mít síly, o nichž se po protimiloševičovském převratu předpokládalo, že budou velice brzy patřit minulosti, stále nezanedbatelný vliv. Možná i proto, že podpora mezinárodního společenství je více deklarativní než praktická často navíc nedůstojně operující politikou cukru a biče (např. v případě podmiňování přístupu k evropským integracím bezpodmínečnou spoluprací s ICTY), popř. zadírající nepotřebně drasticky do otevřených rad (jednání o Kosovu, dvojitý metr pro jednání s obviněnými z válečných zločinů z řad kosovských Albánců atd.). Zarážející je, že mezi voliči těchto regresivních politických seskupení je velké procento mladých. I v tomto případě ovšem lze argumentovat obdobně: Více než 70 % mladé srbské generace nikdy nemělo možnost vycestovat za hranice státu. Brání v tom rigorózní vízový režim, který vstup mladých členských zemí EU do schengenského prostoru ještě ztíží. Přitom mladá srbská generace je jazykově vybavená. Dokud se nezmění tato skutečnost, můžeme jen stěží očekávat pozitivní změny na vnitropolitické scéně i změny v myšlení převážné části srbské populace. Mezinárodní izolace Srbska (ale také Černé Hory a Makedonie), nemožnost jejich občanů volně se pohybovat nejen v nejbližším okolí, natož pak v Evropě, tuto zemi totiž Evropské unii nemůže přiblížit.

---

⁷⁵ R. D.: *Poruka Sabora Srpske pravoslavne crkve o kosovskim pregovorima: Otimanje Kosova i Metohije od Srbije je okupacija*. Danas (Beograd), 5.–6. 11. 2005, s. 3.

Doporučená literatura v češtině:

Monografie a sborníky:

Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 2001

Dějiny Srbska. Praha 2005

DIENSTBIER, Jiří: *Od snění k realitě.* Praha 1999

DIENSTBIER, Jiří: *Daň z krve.* Praha 2002

DIZDAREVIČ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie.* Praha 2002

GLENNY, Misha: *Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmoci.* Praha 2003.

HLADKÝ, Ladislav: *Jugoslávská krize a její historické souvislosti.* Jinočany 1995

KARPATSKÝ, Dušan (ed.): *Co se stalo na Kosovu rovném.* Praha 1990

MATVEJEVIĆ, Predrag – STEVANOVIĆ, Vidosav – DIZDAREVIĆ, Zlatko: *Strůjci války a míru.* Praha 2003.

PELIKÁN, Jan: *Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti.* Praha 1996

PELIKÁN, Jan: *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii.* Praha 1997

PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992.* Praha 2000

Stabilita Balkánu a Evropská unie. Příspěvek České republiky. Praha 2006.

STÝSKALÍKOVÁ, Věra – SMEKAL, Hubert: *Zahraniční a bezpečnostní politika vybraných zemí Balkánu.* Brno 2004.

Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku. Praha 2000.

Vztahy české republiky se Srbskem a Černou Horou. Sešity rady pro mezinárodní vztahy. Praha 2004.

WEITHMANN, Michael W.: *Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem.* Praha 1996

Studie a články

GOMBÁR, Eduard: *Osmanské dědictví. Šíření islámu na Balkáně.* In: Variace na Korán. Islám v diaspoře. Praha 1999, s. 53–86.

HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka ve vývoji albánsko – jihoslovanských vztahů do roku 1944.* in: Slované historické studie 20 (1994), s. 76–95.

HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie.* In: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha 1996, s. 127–194.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Antibyrokratická revoluce v Srbsku v letech 1988–1989.* In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 52, 2006, s. 189–223.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Bludné kruhy srbské politické scény.* Navýchod 6 (2006), č. 4, s. 16–18.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Kosovo. Co dál?* Navýchod 5 (2005), speciál – Srbsko a Černá Hora, Bosna a Hercegovina, s. 9–11.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Kosovo nemá řešení? Koncem roku začne jednání o konečném statutu. Konec konců 5/2005*, s. 7–9.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Kosovo od autonomie k protektorátu. Nástin vývoje kosovské otázky od zrušení autonomie po počátek vojenských akcí NATO*. In: Ivan Dorovský: *Slavistika a balkanistika. Litteraria humanitas X*, Brno 2001.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Mýty kolem Slobodana Miloševiče*. Navýchod 6 (2006), č. 1 (jaro), s. 9–11.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Osidla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, C 53, 2007, s. 125–140.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987)*. In: *Slovanské historické studie* 31 (2006), s. 101–136.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Uprchlická otázka a život menšin na Kosovu*. Přes IV (2006/2007), 9–10. *Uprchlický čtvrtletník Nesehnutí.*, s. 2–3.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska – přelomové datum moderní jugoslávské historie. Příspěvek k objasnění mocenského vzestupu Slobodana Miloševiče*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity LIII, Řada historická (C)*, č. 51. Brno 2005, s. 179–194.

TESAŘ, Filip: *Kudy kam? Gorané, tradiční komunita pod palbou modernity*. In: *Studia balcanica bohemo-slovaca VI.*, sv. 1, s. 525–530.

TESAŘ, Filip: *Nacionalismus a komunismus ve světle vztahu mezi státem a menšinou na Balkáně*. *Mezinárodní vztahy* 37 (2002), č. 4, s. 47–67.

TESAŘ, Filip: *Postavení národnostních menšin v SRJ*. in: Dančák, Břetislav – Fiala, Petr: *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno 2000.

Lingvokulturní situace v současném Rusku

PhDr. Jiří Gazda, CSc.

Ruská federace je mnohonárodnostním státem. Na jejím území se v současnosti mluví více než 150 jazyky, z nichž přibližně 100 tvoří jazyky původních obyvatel Ruska, ostatní představují jazyky nepůvodních etnik, obývajících souvisle nebo v diasporách různá území federace.

Jazykovou mapu Ruska charakterizuje genetická a typologická rozmanitost. Jazyky rozšířené na jeho území patří k různým jazykovým společenstvím: indoevropskému, severokavkazskému, altajskému, uralskému, jenisejskému, čukotsko-kamčatskému, eskymácko-aleutskému. Existují zde i jazyky jiných jazykových rodin (např. čínské), a také izolované jazyky, nepatřící do žádné z jazykových skupin (např. nivchský nebo jukagirský).

Četnost nositelů jednotlivých jazyků Ruské federace se pohybuje od 120 milionů Rusů do několika desítek uživatelů. Více než třetinu tvoří jazyky malých národů, u nichž počet příslušníků nepřevyšuje 35 tisíc osob. Největším z nich jsou Něnci (Samojedi), osídlující severní hranici Evropy a Asie, od poloostrova Kola po dolní tok Jeniseje. Jazyky minoritních národů jsou zaneseny v *Knize chráněných jazyků národů Ruska (Красная книга языков народов России, 1994)*. Jazyky národů Ruska se liší svým právním statutem (státní, oficiální, mezinárodní, místní) a rozsahem sociálních funkcí, které plní v různých oblastech života. Podle ústavy z r. 1993 je státním jazykem Ruské federace na celém jejím území jazyk ruský.

Současně s tím Ústava Ruské federace přiznává jednotlivým republikám federace právo stanovovat vlastní státní jazyky. V současné době jsou v 19 republikách Ruské federace přijata zákonná opatření, zakotvující status národních jazyků jako jazyků státních. Současně s úředním jazykem každého subjektu Ruské federace, který je v dané republice uznáván jako jazyk státní, a ruštinou jako státním jazykem Ruské federace, mají v některých subjektech status státního jazyka i jiné jazyky. Např. v Dagestánu má podle ústavy republiky z r. 1994 status státního jazyka 8 ze 13 užívaných spisovných jazyků. Fungování státních jazyků Ruské federace je v příslušných zákonných normách definován pro nevýznamnější oblasti komunikace, jakými jsou vzdělávání, vydavatelská činnost, masová komunikace, duchovní kultura, náboženství.

Představíme-li si jazykovou mapu Ruska, na které jsou vyznačeny hranice souvislého etnického osídlení, můžeme vidět čtyři zóny, v níž se koncentruje jazyková pestrost geneticky a strukturně odlišných jazyků: Dagestán (32 národních jazyků), Sibiř (40 jazyků různých rodin a skupin, z toho 30 původních), Severní Kavkaz (jazyky 20 etnik, z toho 15 původních) a Dálný Východ (20 jazyků). Ostatní jazyky jsou rozptýleny v evropské části Ruska.

Je však nutno si uvědomit, že z hlediska své funkce nemají jazyky Ruské federace stejné možnosti. Jedním z ukazatelů, charakterizujícím fungování konkrétního jazyka, je existence jeho spisovné varianty. Jde o to, že existence psané varianty jazyka není ještě sama o sobě důkazem existence spisovného jazyka. Například v některých mladých jazycích Dagestánu nebo Sibiře je kromě jejich užívání v běžně mluvené podobě vedena i neoficiální osobní korespondence, ale skutečná literatura v nich prakticky neexistuje.

Některé jazyky existují pouze v běžně mluvené podobě – fungují v rodině, v malých subetnických kolektivech (desítky či stovky nositelů jazyka), které spojuje životní prostředí, tradiční způsob života a svébytná kultura. V některých malých jazycích sice již existuje určitá literatura, publikují se díla lidové tvorby, jsou vydávány noviny, učebnice a jazykům se vyučuje v základních školách. To se týká např. chantyjštiny, která nicméně neobsluhuje oblasti vědecké nebo administrativní komunikace. Plnohodnotný život a kulturu etnika umožňuje faktická dvojjazyčnost jeho členů, v dané případě znalost a používání ruštiny.

Základy jazykové politiky

Jazyková práva osobnosti a národa jsou zaručena zákony Ruské federace, především Ústavou RF, v níž je v čl. 26 deklarován politický, ideologický, jazykový a kulturní pluralismus: „Každý má právo na užívání mateřského jazyka, na svobodnou volbu jazyka dorozumívání, výchovy, vzdělávání a tvorby“. Ústava zakazuje propagaci „sociální, národnostní nebo jazykové nadřazenosti“, zaručuje právo na vzdělání, na účast na kulturním životě, a současně zakotvuje povinnost individua uchovávat historické a kulturní dědictví.

Stejná práva národů jako nositelů jazyka a kultur jsou založena již v samotném federativním uspořádání Ruska, které představuje 21 subjektů federace - republik, organizovaných na národnostním principu, 10 autonomních národnostních okruhů a jedné autonomní oblasti, jejichž území pokrývají areály rozšíření jazyků původních národů Ruska.

Jazykovým právům národů Ruska je věnován 68. článek Ústavy RF:

1. Státním jazykem Ruské federace na celém jejím území je jazyk ruský.
2. Republiky mají právo ustanovovat vlastní státní jazyky, kterých se pak používá v orgánech státní moci, orgánech místní samosprávy ve a státních republikových institucích spolu se státním jazykem Ruské federace.
3. Ruská federace zaručuje všem národnostem právo na zachování mateřského jazyka a vytvoření podmínek pro jeho studium a rozvoj.

Nutnost zachování jazyků a svébytných kultur malých subetnických skupin je podporována řadou zákonů, z nichž nejdůležitějším je *Zákon o zárukách práv minoritních národů Ruské federace*, který předpokládá vypracování systému opatření na ochranu a zachování tradičního způsobu života a na ochranu původního životního prostoru minoritních národů.

Jazyková situace ruštiny v současných společenských podmínkách

Nejrozšířenější jazykem Ruska je ruština jako státní jazyk Ruské federace. Ruština je mateřským jazykem asi 150 mil. lidí na celém světě (asi 120 mil. v Ruské federaci, zhruba 25 mil. v USA, Kanadě, Izraeli a evropských zemích). Přibližně polovina všech Rusů v Ruské federaci žije v centrálních oblastech evropské části Ruska, na severozápadě země, ve Volžsko-Vjatské oblasti a v Povolží.

V 20. stol. v období existence sovětského státu se spisovná ruština stala hlavním dorozumívacím prostředkem nejen příslušníků ruského národa, ale také dalších slovanských i neslovanských národů a národností, žijících na území Sovětského svazu. Oficiální jazyk sovětského období trpěl ideologickými deformacemi, jazykový systém se však nepřestával dále rozvíjet a obohacovat, stabilizovaly se jazykové normy. Vzrostla role ruštiny v mezinárodní komunikaci a zájem o její studium v zahraničí (v r. 1975 se ruštině na celém světě učilo asi 18 mil. lidí).

Od poloviny 80. let 20. stol. dochází v ruštině k dramatickým změnám, vyvolaným zásadními společensko-politickými změnami ve střední a východní Evropě.

Téma změn v jazykové situaci Ruska a ruštiny zažívá trvalou konjunkturu již od poloviny 80. let 20. století v souvislosti s počátkem a následným pokračováním převratných změn v životě ruské společnosti. Nástup M. Gorbačova do čela sovětského státu, doprovázený změnou oficiální politické rétoriky v „gorbačovském“ stylu, znamenal nastartování živelného, rozporuplného a dosud pokračujícího procesu mnoha „de-“ a „neo-“ (deideologizace a nové ideologizace, desovětizace a nové „rusifikace“, demytizace a vzniku nových mýtů, „desakralizace“ a znovunalézání Boha) ve všech oblastech řečové komunikace. I když odmítneme zjednodušující přístupy, podle nichž komunikace v období socialismu sovětského typu byla historicky anomálním „novojazem“ („newspeak“), zatímco komunikace předtím a potom se řídila zcela odlišnými, přirozenými principy, je rozdíl mezi oficiálním jazykem totalitní sovětské společnosti a současným řečovým

chováním nositelů ruského jazyka nesporný. Osvobozování se od starých řečových stereotypů je postupný proces, který sice značně pokročil, avšak dosud není zcela ukončen.

Pokusíme-li se shrnout hlavní teze, které jsou v pracích na toto téma obvykle akcentovány, získáme zhruba následující obraz:

- nejzřetelněji a nejmarkantněji se změny v jazyce projevují v oblasti slovní zásoby, která nejrychleji reaguje na změny ve společnosti,
- liberalizace řečového chování nositelů jazyka a odstranění mnohých tabu v oblasti oficiální i neoficiální řečové komunikace jsou doprovázeny úpadkem jazykové kultury. V této souvislosti se nejčastěji připomíná příval cizích slov (zejména anglicismů) a substandardní (nespisovné) slovní zásoby do mluveného i psaného jazyka,
- prvořadou roli v těchto procesech hrají hromadné sdělovací prostředky, které na jedné straně odrážejí procesy probíhající ve společnosti, a na druhé straně tyto procesy samy ovlivňují.

Změny, kterými současná ruština prošla zhruba v posledních dvou dekádách 20. století, jsou spojeny s rozvojem nových oblastí celospolečenské komunikace. Je to především sféra politického diskurzu a nový jazyk politiky, jenž se zformoval na troskách standardizovaného, ritualizovaného a etatizovaného jazyka politiky sovětského státu, a neméně důležitá, i když méně nápadná sféra jurisdikce a nový jazyk práva, vytvořený na všeobecné vlně demokratizace, která na svém postupu neminula ani Rusko. Z dalších důležitých nových oblastí komunikace, které hluboce ovlivnily jazykovou situaci současné ruštiny, nutno jmenovat jazyk ekonomického trhu a počítačových technologií. Patrně nejdůležitějším momentem, který se stal katalyzátorem všech uvedených změn, byl pád komunikačních zábran, charakteristický pro řečové chování sovětského období. Uvolněný živel hovorového jazyka vtrhl na stránky novin a časopisů, do vysílání rozhlasu a televize, do oficiální a polooficiální veřejné komunikace.

Současný jazykový vývoj probíhá pod vlivem dvou protikladných sil. Na jedné straně je to aktivní ovlivňování spisovné normy ze strany běžně mluveného jazyka, jeho pronikání do sféry veřejné komunikace a hromadného sdělování (médií), na druhé straně však ještě existuje slábnoucí vliv rezistence jazykových stereotypů oficiálního jazyka totalitního období. Obě tyto síly symbolizují dvě různé tendence – na jedné straně evoluci, a na druhé straně degradaci současné ruštiny. Současně s osvobozením spisovného jazyka od spoutanosti totalitárními kánony zesílil příval deformací správného a kultivovaného vyjadřování.

Jak již bylo řečeno, společenské změny se nejrychleji a nejmarkantněji projevují v oblasti slovní zásoby. V souvislosti se zásadními změnami v politickém, hospodářském, sociálním a kulturním životě zemí bývalého východního bloku do současných slovanských jazyků pronikají nová slova a slovní spojení, mění a rozšiřují se významy slov již existujících, mění se jejich stylistické charakteristiky a oblast či způsob užití. Všechny tyto procesy lze nejlépe pozorovat v

jazyce hromadných sdělovacích prostředků. Oslabení textových norem v oblasti žurnalistiky a publicistiky, spojené s těmito procesy, vedlo k takovým posunům a změnám v užití vyjadřovacích prostředků, které jsou občas označovány jako „karnevalizace“ či „ornamentalizace“ publicistického stylu. Příčiny tohoto stavu spočívají v jazykových procesech, které jsou často velmi složité a protikladné. Pokusíme se stručně charakterizovat nejdůležitější z nich.

I. Na prvním místě jsou to sémantické procesy ve slovní zásobě. Jde o různé posuny ve významu slov či jejich přehodnocování, jako je např. deaktualizace významů odrážejících realie spojené s minulým režimem, deideologizace pojmů spojených s komunistickou ideologií, politizace některých skupin lexika, které původně neměly politické konotace a naopak depolitizace původních politických termínů, metaforizace pojmů jako způsob vyjádření hodnocení společenskopolitické situace či narušení dřívější smyslové korelace v oblasti politického slovníku a její nahrazení novou.

Změny v sociálně-politickém uspořádání společnosti vyvolaly deaktualizaci mnohých významů slov označujících sovětské realie. Tyto významy se tak téměř ze dne na den zařadily mezi tzv. sémantické archaismy: *партия* (коммунистическая) – dříve výlučně ve významu „komunistická strana“, *выездной – невыездной* (человек) – osoba, jejíž vycestování do zahraničí je možné, či naopak nežádoucí, *непроходной* (роман) – „nepublikovatelný, nepřijatelný pro cenzurní orgány“, *интернационалист* – voják, plnící „internacionální povinnost“, *призыв* (первомайский) – heslo (agitační, prvomájové apod.), *соревнование* (социалистическое) – (socialistická) soutěž, *характеристика* (с места работы) – posudek (z místa bydliště), *сигнал, сигнализировать* – signál, signalizovat (ve významu „donášet na někoho“), *давать* – prodávat (většinou nedostatkové zboží), *выбросить, выкинуть* (товар) – dát do prodeje (nedostatkové zboží).

Došlo k posunům ve smyslové struktuře slov odrážejících oficiální sovětskou ideologickou orientaci. Proces deideologizace slovní zásoby se projevuje ve ztrátě pejorativní konotace, podmíněné vnímáním denotátu (označované reality) prizmatem oficiální komunistické ideologie. Bez ideologických smyslových navrstvení se tak začala užívat např. taková slova, jako *бизнес* (podnikání), *бизнесмен* (podnikatel), *конкуренция*, *миллионер*, *коммерсант* (obchodník), *диссидент*, *собственник* (vlastník), *частник* (soukromník), *предприниматель* (podnikatel) apod.

V politických kontextech se začalo užívat některých výrazů, které původně neměly politický význam. Proces politizace běžné slovní zásoby lze dokumentovat např. na užití slov *застой* (период застоя) – stagnace, *разрядка* (напряжения) – uvolňování (napětí), *демонтаж* (тоталитарных структур) – demontáž (totalitních struktur), *раунд* (переговоров) – kolo (rozhovorů), *диалог* (политический) – dialog (politický).

Opačný proces depolitizace lexika s původně téměř výhradně politickými významy proběhl v případě výrazů, které se začaly užívat i v jiných než politických souvislostech: *консенсус* –

„souhlas, shoda“ (např. mezi manžely), *плюрализм* – (názorová) „pluralita“, *конфронтация* – „střet“, *диктатура* – „násilí“, *гласность* – „otevřenost“ (názorů), *приватизация* – „okrádání“.

Publicistický a žurnalistický jazyk transformačního období se vyznačuje zvýšenou metaforičností, aktivizuje se celá řada modelů metaforického zobrazování současné reality. Metafora, jako určitý způsob myšlení, ukazuje, jak se obraz světa odráží ve společenském vědomí, a jaký tento obraz je. Slova a slovní spojení, která se v původním významu užívají v pojmových polích a) „svět zločinu“, b) „nemocný organizmus“ nebo c) „militarizmus“ v různých textech metaforicky označují sociální skutečnost současného Ruska:

- a) Rusko jako zločinná společnost: *киллеры* (политические) – (političtí) nájemní vrazi, *изнасиловать* – znásilnit, *убить* – zabít, *огрابتь* – oloupit, *яд* (пропаганды) – jed (propagandy), *беспредел* (политический) – zvrůle (politická), *разборка* (между партиями) – vyřizování účtů (mezi politickými stranami), *надсмотрщики* – dozorcí, *охранники* – ochranka;
- b) Rusko jako nemocný organizmus: *чума* – mor, *лихорадка* – horečka, *шизофрения* – schizofrenie, *паранойя* – paranoia, *слабоумие* – slabomyšlnost, *нарушение кровообращения* (финансового) – porucha krevního oběhu (financí), *наркотическая зависимость* (от долларовых инъекций) – drogová závislost (na dolarových injekcích), *метастазы* – metastázy, *атрофия* (власти) – atrofie (moci), *язва* – vřed, *паралич* – paralýza, *шоковая терапия* – šoková terapie, *хирургическое вмешательство* – chirurgický zásah, *реанимация* (экономики) – ožívování (hospodářství);
- c) Rusko jako militarizovaná společnost: *наступать* (под чьим-л. флагом) – útočit (pod něčí vlajkou), *прятаться в окопах* – schovávat se v zákopech, *оставлять стратегические высоты* – vyklízet strategické pozice, *информационная война* – informační válka, *рядовые солдаты* (избирательной кампании) – řadoví vojáci (volební kampaně), *массированный огонь* – hromadná palba, *отступать* – ustupovat, *бомбардировать* – bombardovat, *объявить войну* – vyhlásit válku, *торжественный марш* – slavnostní pochod.

II. Druhým výrazným jevem v oblasti jazyka je tendence k zesílení funkční mobility (funkční dynamiky) jazykových jednotek, a to jak ve směru vertikálním (od sociálních dialektů přes jazyk běžně mluvený až po spisovný), tak ve směru horizontálním (od periferie systému k jeho centru). Důležitou roli zde sehrávají hromadné sdělovací prostředky, zejména tisk. V publicistice jde konkrétně o přejímání jazykových jednotek z periferních oblastí jazykového systému, z pasivní slovní zásoby. Řadíme sem např. návrat „zapomenutých“ slov z oblasti politiky, ekonomiky, státní správy, duchovního života apod., pronikání profesionalismů a zejména slangových výrazů (v publicistických textech se často objevují jazykové prvky charakteristické pro kulturu městské spodiny, mládežnickou kontrakulturu či zločineckou subkulturu). Stylistické střetávání

synonymických pojmenování určitého jevu se často využívá jako prostředek sociálněstylové a politické konfrontace.

Dvojedílný proces aktualizace a pasivizace slovníku probíhá ve vývoji každého jazyka neustále, pro sledované období vývoje ruské společnosti je ovšem charakteristické to, že tento proces zasáhl celé vrstvy ruské slovní zásoby. Slova a slovní spojení spojená s novým společenským uspořádáním a tržní ekonomikou pronikají do aktivního slovníku nositelů jazyka a výrazy a idiomy spojené se „socialistickou volbou“ se přesouvají do oblasti pasivní slovní zásoby. Je ovšem třeba mít na paměti, že aktualizace (tj. přesun lexikálních jednotek ve směru od periferie slovní zásoby k jejímu centru) a pasivizace (pohyb z centra aktivního slovníku na jeho okraj) jsou procesy různé intenzity a rozsahu. Aktualizace některých vrstev slovní zásoby v tomto období probíhá mnohem rychleji a zasahuje rozsáhlejší oblasti lexika než pasivizace, která v 90. letech postihla zejména sféru společenskopolitické, ideologické a ekonomické terminologie (srov. např.: *герой труда* – hrdina (socialistické) práce, *доска почета* – tabule cti, *комсомол, коммунизм, пионер, социализм, товарищеский суд, диктатура, пропаганда, соцсоревнование* – socialistická soutěž; *выполнение плана* – plnění plánu, *хозрасчет, материальное стимулирование* – hmotná zainteresovanost, *хозяйственное управление* – hospodářské vedení, *трудова́й коллектив* – pracovní kolektiv).

Do užívání se naopak navrátila mnohá z již téměř zapomenutých slov. Jedná se zejména o pojmovou oblast duchovního života a etiky (*благотворительность* – dobročinnost, charita, *гуманизм* - humanismus, *добро, добродетель* - mravnost, *духовность* - duchovno, *милосердие* - milosrdenství, *человеколюбие* - lidumilnost, *богослужение* - bohoslužba, *молитва* - modlitba, *священник* - duchovní, *храм* - chrám, *вера* - víra, *верующий* - věřící, *грех* - hřích, *греховный* - hříšný, *исповедь* - zpověď, *крест* - kříž, *обряд* - obřad, *покаяние* - pokání, *рай* - ráj, *святой* - svatý), ekonomiky a politiky (*акционерное общество* – akciová společnost, *аренда* - pronájem, *аукцион* - aukce, *банкир* - bankéř, *бастовать* - stávkovat, *безработица* - nezaměstnanost, *биржа* - burza, *дивиденд* - dividendy, *забастовка* - stávka, *купец* - kupec, *наемный труд* – námezdní práce, *предпринимательство* - podnikatelství, *рыночные цены* – tržní ceny; *голодовка* - hladovka, *гражданская война* – občanská válka, *демократизация* - demokratizace, *демонстрация протеста* – protestní demonstrace, *деполитизация* - depolitizace, *Дума* - Duma, *европеизация* - europeizace, *легитимность* - legitimita, *оппозиция* - opozice, *полиция* - policie, *суверенитет* - suverenita), sféru územněsprávní terminologie (*волость, поселок* - osada, *уезд* - újezd, *мэр* - primátor, *старейшина, примэрия* - radnice, *префект, префектура, претор, претюра, губернатор, губерния, департамент* – správní úřad, *глава администрации* – šéf administrace) a řečové etikety (oslovování – *господин* - pan, *госпожа* - paní, *дамы и господа* – dámy a pánové).

Je třeba si ovšem uvědomit, že procesy aktualizace a pasivizace probíhají nejen v rovině kvantitativní („návratu zapomenutého“ a „zapomínání nepotřebného“), ale že jsou přímo spojeny s významovými posuny, projevujícími se ve změnách ideologických konotací a změnách pojmenovací orientace. Změny ideologických konotací přitom probíhají ve dvou základních rovinách: 1. slova a slovní spojení s negativními hodnotícími konotacemi se stávají neutrálními (*верующий, капитализм, коммерсант, конкуренция, миллионер, частник*), 2. slova s původně kladnými hodnotícími konotacemi získávají hanlivý nebo ironický význam (*большевик, коммунист, октябрь, плановый, социализм, советские люди, соцреализм*). Změnami pojmenovací orientace rozumíme změny v užití slov, při nichž se pojmenování označující původně cizí nebo „předrevoluční“ (do r. 1917) realie začínají užívat pro označení současné ruské skutečnosti (*акционер, биржевик, концерн, свободные цены, приватизация, инфляция, монополия*). Oba procesy jsou vzájemně těsně spojené, neboť pojmy západní civilizace nebo carského Ruska přenesené do současné komunikace zároveň prodělaly změnu hodnotících konotací.

III. V ruské publicistice přelomu tisíciletí je patrný také posun ve směru k řečové expresivitě, spojený s odstraněním mnohých jazykových tabu. V žurnalistických a publicistických textech sledovaného období se zřetelně vydělují dvě hlavní tendence v příznakovém užití slov: je to na jedné straně příval substandardního lexika, počínaje výrazy pejorativními a hrubými a konče žargonismy a vulgarismy, a na straně druhé ještě lavinovitější užívání slov cizích. Tyto tendence jsou na první pohled protikladné: užívání cizojazyčných slov bylo vždy považováno za znak sečtělosti, vzdělanosti, kdežto nespisovné výrazy charakterizují hovorovou mluvenou řeč a vyjadřování mluvčích s nízkou kulturní a vzdělanostní úrovní. Přesto lexikální jednotky těchto diametrálně rozdílných rovin v publicistických textech transformačního období koexistují nejen v rámci jednoho textu, ale často dokonce uvnitř jedné věty. Míšení stylů se stalo nikoli výjimkou, ale spíše pravidlem. V případě cizojazyčných slov je situace navíc komplikována tím, že přejatá slova, patřící původně k vysokému stylu, se v současné řečové praxi, především pak v žargonu současné mládeže, mění ve svůj stylový protiklad, takže výskyt cizojazyčného slova v ruském textu již není jednoznačným znakem knižního vyjadřování, ale spíše naopak signálem nekultivovaného řečového chování.

Pokud jde o užívání substandardního (nespisovného) lexika, nejedná se, samozřejmě, o jev nový, a to ani v žurnalistickém jazyce; změna se týká zejména jeho kvantitativních parametrů, tj. posunu ve směru k větší vulgarizaci verbálního vyjadřování. Je to způsobeno tím, že v posledním desetiletí vzrostla obecně potřeba expresivních jazykových prostředků, tedy i vulgarismů a slov hrubých. Tento jev bývá hodnocen jako reakce na dlouhá období státního dohledu a cenzury, kdy v procesu všeobecné deetatizace společnosti dochází k oslabení normotvorné funkce státu: přestává fungovat novinová cenzura, liberalizuje se přístup redakčních korektorů.

Zvlášť výrazně se v repertoáru nespisovné slovní zásoby prosazují výrazy s negativními emocionálně-expresivními konotacemi, což je pochopitelné. Transformační procesy v ruské společnosti vedly k větší otevřenosti ve vyjadřování a k faktické svobodě slova. Novináři dostali konečně možnost projevit se jako skuteční novináři a publicisté a zaujmout osobní postoje k nejrůznějším událostem doma i v zahraničí. K vyvolání zvláštních emocionálněhodnotících efektů, jichž chce autor dosáhnout v určitých kontextech, jsou využívány lexikální prvky substandardních vrstev slovní zásoby, čímž se dociluje požadovaného účinku: odsouzení, ironie, nesouhlasu, opovržení apod.

Pro ilustraci výše uvedených tvrzení uvedme několik příkladů zvýšené frekvence užívání slov z oblasti a) hovorové a slangové a b) výrazů hrubých a vulgárních:

a) *барахолка* (prodejna s použitým zbožím, „sekáč“), *бардак* (nepořádek, „bordel“), *важняк* (důležitá věc), *тусовка* („slezina“, „mejdan“), *прикид* („vohoz“, „hadry“), *прикинутый* („vohozený“, „voháknutý“), *мент* („polda“, „fízl“); *крыть*, *поливать* (nadávat), *надуть*, *облапошить*, *напарить* (podvést někoho), *спереть*, *умыкнуть* (ukrást, „šlohnout“), *керосинить* („nasávat“, „chlastat“), *аховый*, *дерьмовый* („mínusový“, „podělaný“), *крутой* (abnormální, výjimečný), *дурдомный* (bláznivý, „ujetý“), *забугорный* (zahraniční), *разборка*, *разбираться* (vyřizování účtů), *тачка* (auto, „kára“), *пахать*, *крутиться* (pracovat, „makat“), *бабки*, *капуста* („prachy“), *гриньы*, *баксы* (dolary, „doláče“), *лимон* (milion, „meloun“);

b) *блин* (od „блядь“ = kurva), *брехня* („kecy“, „žvásty“), *дерьмо* (hovno), *жлоб* („koryto“), *жрать*, *жратва* („žranice“), *задница*, *засранец*, *мурло*, *рыло* („ksicht“), *наплевать* („vykašlat se“), *оболванивание* („oblbování“), *паскудство* („svinstvo“), *похерить* (schovat, „zašít“, „sbalit“), *пишк* („prd“), *трахать* (souložit), *ублюдок* (člověk s nízkými pudy), *халява* (bezplatně, „zadara“), *хана* („šmytec“, „spadla klec“).

IV. Zvláštní kapitolou v oblasti dynamiky jazykových procesů je aktivizace užívání cizojazyčných slov. Nejde přitom pouze o lexikální přejímání, tj. pronikání cizojazyčných neologismů, především anglicismů, do slovní zásoby ruštiny, ale i o aktivizaci dříve přejatých slov v oblasti speciální terminologie ve sféře ekonomiky, finančnictví, obchodu apod. Otevřená orientace na Západ v oblasti ekonomické, politické struktury státu, v oblasti kultury, sportu, obchodu a módy v podstatě usnadňuje rychlou asimilaci cizích slov v současné ruštině. Lingvisté se shodují v tom, že lexikální přejímání má své místo v obohacování slovní zásoby tam, kde je užití cizojazyčného slova funkčně nezbytné. Znepokojení vyvolává tento proces pouze v případech, kdy je nadměrné a neopodstatněné užívání cizích slov pouze projevem módy, jazykového snobismu či nízké jazykové kultury vůbec.

V poslední dekádě minulého století tak v ruštině dochází jednak ke změnám v užívání dříve přejatých slov (aktualizované výrazy – *акционер*, *альтернатива*, *аукцион*, *гарант*, *инвектива*,

консенсус, легитимный, менеджер, паритет, сервис, электорат, slova se změnou pojmenovací orientace – аудитор, бестселлер, бизнес, бизнесмен, брифинг, брокер, букмейкер, вексель, инвестиция, лобби, маргинал, мафия, мэрия, офис, приватизация, путч, спикер, спонсор, терроризм, determinologizovaná pojmenování – аутсайдер, нокаут, прессинг, раунд, старт, тайм-аут, тандем; генерация, дисбаланс, конверсия, презентация), jednak k přejímání pojmenování nových (андерграунд, бартер, визажист, гамбургер, дилер, дистрибьютер, имидж, кейс, киднэпинг, клип, компакт-диск, ланч, масс-медиа, ноут-бук, пицца, попкорн, популизм, рейтинг, сэконд-хэнд, тинэйджер, триллер, факс, фрустрация, харизма, хеппенинг, хит, хот-дог, шоп, шопинг, шоу, шоумен).

Jako nadbytečná a neopodstatněná jsou hodnocena cizojazyčná pojmenování těch skutečností, pro něž se v ruštině již dříve vžila domácí nebo jiná přejatá slova, např. *рэкетир* (= *вымогатель*, *vyděrač*), *дистрибьютор* (= *распределитель*, *distributor*), *коммерсант* (= *купец*, *торговец*, *obchodník*), *путана* (= *проститутка*, *prostitutka*), *стагнация* (= *застой*, *stagnace*), *отель* (= *гостиница*, *hotel*), *коррупция* (= *взяточничество*, *korupce*), *эсклюзивный* (= *исключительный*, *exkluzivní*), *презентация* (= *представление*, *prezentace*), *шоу* (= *спектакль*, *šou*), *сэндвич* (= *бутерброд*, *sendvič*), *слоган* (= *лозунг*, *slogan*), *слэнг* (= *жаргон*, *slang*), *мейкап* (= *макияж*, *make-up*).

Tzv. proces internacionalizace slovní zásoby v širším slova smyslu zahrnuje kromě lexikálního přejímání také aktivizaci užívání mezinárodních slovotvorných prostředků při tvoření nových terminologických i neterminologických pojmenování, tj. především využívání předpon a přípon řecko-latinského původu: *анти-* (*антирыночник*, *антицентристский*), *де-* (*деидеологизация*, *деколлективизация*), *контр-* (*контрмитинг*, *контрреформа*), *пост-* (*постколлективистский*, *посттоталитарный*), *про-* (*проинфляционный*, *проправительственный*), *псевдо-* (*псевдопатриотический*, *псевдокапитализм*), *ре-* (*рефинансирование*, *реструктуризация*), *супер-* (*суперреформатор*, *суперсредство*), *экс-* (*экс-коммунист*, *экс-парламентарий*); *-(из)ация* (*аппаратизация*, *коммерциализация*), *-ист* (*этноцентрист*, *лоббист*), *-изм* (*лаоконизм*, *хулиганизм*)

Do této oblasti spadá také vznik nových složenin, na jejichž tvoření se podílejí tzv. analytická adjektiva cizího (mezinárodního) původu, která tvoří první část těchto pojmenování a plní funkci přívlastku: *автомагнитола*, *биополе*, *видеопират*, *кинореклама*, *порнофильм*, *радиожурналист*, *ретростиль*, *стереозапись*, *телепокупки*, *экосоциализм*, *электромобиль*, *фотомодель*; *гиперинфляция*, *макроэкономика*, *микроклимат*, *мультикультура*.

V. Výrazným projevem nově nabyté svobody slova je jazyková hra, kterou někteří lingvisté považují za nejdůležitější hybnou sílu jazykového vývoje (jak lexikálního, tak i žánrového) vůbec. Konec 20. století je někdy dokonce nazýván „stoletím okazionalismů“, tj. příležitostných

autorských neologismů, novotvarů, které vznikají při individuální řečové činnosti jako důsledek potřeby ozvláštnit, zpestřit řečový projev, respektive zdůzarnit zvláštnost či důležitost označovaného jevu. Projevem jazykové hry jsou ovšem také nejrůznější politické metafory, parafráze či intertextové reminiscence, které často způsobují, že běžný publicistický text se pro nezasvěceného čtenáře stává málo srozumitelnou šifrou.

Jako příklad publicistických okazionalismů, jejichž přesný význam je vždy závislý na kontextu, lze uvést např. výrazy *русскость*, *насекомость*, *божество*, *винопийство*, *покупкоманьяк*, *компьютеромания*, *дачелюбие*, *тепеломои*, *третьемиризация*; *словообильный*, *героить*, *окультурить* apod. Zvláštním typem autorských novotvarů jsou potom lexikální kalambúry vznikající formálním i významovým „zkřížením“ dvou slov: *бабийбилдинг* (бабий + бодибилдинг), *депутанки* (депутатки + путаны), *катастройка* (катастрофа + перестройка), *ворократия* (вор + демократия), *прихватизация* (прихватить + приватизация), *дерьмократы* (дерьмо + демократы), *рублёнок* (рубль + ребёнок), *здесиздат* (здесь + самиздат), *нашист* (наш + фашист), *референдурь* (референдум + дурь), *досиденты* (досидеть + диссидент), *спёрбанк* (спереть + сбербанк), *порнюхать* (порно + нюхать).

Na omezeném prostoru jsme mohli pouze zjednodušeně naznačit hlavní oblasti, v nichž se dynamika slovníku ruské žurnalistiky a publicistiky projevuje nejzřetelněji. Neméně zajímavé poznatky přináší např. výzkum v oblasti idiomatiky, tj. spojitelnosti slov, sledování slovotvorných procesů či změn ve sféře užití a tvoření vlastních jmen. Mimořádně bohatý a zajímavý materiál poskytuje sféra neoficiální komunikace, zejména pak žargonu mládeže a ruského podsvětí atd. Zájemcům o bližší seznámení se s touto problematikou můžeme doporučit alespoň některé z nepřeberného množství publikací věnovaných naznačeným otázkám:

Literatura

Duličenko, A. D.: Russkij jazyk konca XX stoletija. München 1994.

Ferm, L.: Osobnosti razvitija russkoj leksiki v novejšij period (na materiale gazet). Uppsala 1994.

Gazda, J.: Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny. Brno 2002.

Kostomarov, V. G.: Jazykovej vkus epochi. Iz nabljudenij na rečevoj praktikoj mass-media. Moskva, 1994.

Kupina, N. A.: Totalitarnyj jazyk. Jekaterinburg – Perm, 1995.

Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Russkij jazyk. Red. Evgenij Širjaev, Opole 1997.

Russkij jazyk konca XX stoletija (1985–1995). Pod red. Je. A. Zemskoj. Moskva, 1996.

Šapošnikov, V. N.: Russkaja reč' 1990-ch. Sovremennaja Rossija v jazykovom otobraženii. Moskva, 1998.

Tolkovyj slovař russkogo jazyka konca XX v. Jazykovyje izmenenija. Sankt-Peterburg 2000.

Zemcov, I.: Real'nost' i grani perestojki. Spravočnik. London, 1989.

Zybatow, L. N.: Russisch im Wandel. Die russische Sprache seit der Perestrojka, Wiesbaden – Berlin 1995.

Současná jazyková situace v Bělorusku

Mgr. Katerina Kedron

Současná jazyková situace v Bělorusku je poněkud nepřehledná a v dějinách slovanských národů velmi specifická. Státními jazyky Běloruska jsou běloruština a ruština, většina obyvatelstva ovládá běloruštinu a považuje ji za svůj mateřský jazyk, spisovná běloruština však nemá prestiž jako jazyk vzdělání a karierního růstu. V samotném Bělorusku nejsou doceněna vynikající bělorusky psaná literární díla V. Bykova, A. Adamoviče, V. Korotkeviče a dalších běloruských spisovatelů.

Běloruština je jedním z nejmladších spisovných slovanských jazyků (první kodifikace r. 1918), ale začátek jeho formování se spojuje s obdobím mnohem mladším. Dějiny běloruštiny jsou poznamenány střídáním příznivých a nepříznivých období, přičemž v současné době tento jazyk prožívá jednu ze svých kritických fází.

Toto období, kterému se občas říká „druhé obrození“, se vyznačuje několika důležitými událostmi, které ve značné míře ovlivnily postavení běloruského jazyka. Situace na jeho počátku byla ovlivněna faktem, že předchozí sovětská jazyková politika zasáhla celou společnost. Přesto byl roku 1990 přijat *Zákon BSSR o jazycích v Běloruské SSR*, podle kterého běloruština získala status jediného státního jazyka. Přijetí toho zákona navázalo na tendence, které se objevily v období „perestrojky“. Přestože zmíněný zákon nebyl dokonalý a jeho přijetí provázela řada komplikací, například neochota tehdejší vládní (rusifikované) nomenklatury běloruštinu používat (pokud ji vůbec znala), měla tato událost pro běloruštinu velký význam: rozšiřovaly se sféry použití běloruštiny, běloruština se prosazovala jako jediný státní jazyk aj.

Dnes je těžké přesně stanovit, jaký dopad mohly mít procesy vyvolané pouze přijetím uvedeného zákona, kdyby nebyly následně posíleny rozpadem Sovětského svazu a vyhlášením Běloruské republiky 25. srpna r. 1991. Podstatné je, že všechny tyto události ve vzájemném působení představovaly rozhodující pozitivní moment nejen pro běloruský národ, ale také reálnou šanci k obrození běloruštiny, jejíž pozice byla ve srovnání s jazyky ostatních svazových národů nejméně ustálená.

Situace se postupně začala měnit v „běloruskojazyčném“ literárním životě (objevili se noví spisovatelé; vydávají se státní i soukromá periodika různého zaměření), v oblasti kultury (zakládají se nová divadla, rozvíjí se běloruská rocková hudba) i vědy (běloruská jazykověda se mohla poprvé věnovat studiu jazyka a jeho historie, aniž by jí byl vnucován sovětský pohled). Jednou z nejdůležitějších skutečností byla postupná reforma vzdělávacího systému, kdy se školy začaly

převádět na způsob výuky v běloruštině, a to včetně vysokých škol, v nichž se doposud vždy vyučovalo pouze v ruštině (např. některé pedagogické fakulty zcela přešly na způsob výuky v běloruštině).

Tyto nesporně pozitivní změny byly ovšem provázeny komplikacemi, které se projevovaly především v sociální rovině. Například při školní reformě náhlý přechod na jiný vyučovací jazyk nebyl dostatečně připraven: chyběli jak učitelé schopní učit v běloruštině, tak učební pomůcky, a existovala řada dalších praktických problémů, které v dané situaci sehrály negativní roli v utváření veřejného mínění. Rusifikovaná společnost, jejíž mentalita vycházela ze sovětských reálií, nedokázala ocenit význam probíhajících procesů a většina Bělorusů tak s nimi projevila nespokojenost. Ta se projevovala například v protestech ruskojazyčných rodičů proti výuce v běloruštině; v neochotě uznat běloruštinu za první jazyk z důvodu její údajné nedokonalosti či neschopnosti plnohodnotně nahradit ruštinu atd. Mezi další negativní faktory patřilo nezavršené formování běloruské národní identity, výrazný pokles životní úrovně, související s probíhající ekonomickou krizí, a v neposlední řadě nepočetnost aktivní probělorusky naladěné inteligence, jejíž vliv nebyl dostatečně silný pro prosazování vlastních idejí v širokých vrstvách společnosti.

Vznikla situace, kdy se společnost nestačila vyrovnávat s procesy probíhajícími v sociálním a kulturním životě (včetně obnovení běloruského jazyka). Přesto se již od začátku 90. let stala otázka jazyka politickým problémem. Politici nabízeli výměnou za podporu občanů různé varianty řešení jazykové otázky. Toho využil i Alexandr Lukašenko, který ve svém předvolebním programu nabízel „zajištění každému občanovi Běloruské republiky reálné možnosti myslet a mluvit tím jazykem, který ovládá“.

Pro běloruštinu pozitivní, ale i rozporuplné období zakončilo referendum z roku 1995, jehož výsledkem bylo mimo jiné oficiální zrovnoprávnění ruštiny s běloruštinou. Protože však jazykem běžné komunikace byla ruština, vedl tento krok k faktickému nerovnému postavení běloruštiny – jakoby neoficiálnímu obnovení „rusifikace“ z doby Sovětského svazu. Používá se opět pouze jeden ze dvou jazyků, aniž by byla nějaká nutnost používat ten druhý. Běloruštinu je vytlačována ze stále většího počtu sfér života společnosti, kde již sama o sobě neměla pevné pozice. Od té doby se v parlamentu všechny dokumenty připravují pouze v ruštině a do běloruštiny se většinou nepřekládají. Stejně tak mluvené projevy v běloruštině se vyskytují v parlamentu zřídka. Banky, obchodní sféra, soudy, policie používají pro vedení dokumentace ruštinu. Co se týče vzdělávacího systému, není jednoduché najít v každém běloruském městě mateřskou, základní a střední školu s bělorusky mluvícími vychovateli a učiteli. Výuka v běloruštině neprobíhá s výjimkou některých specializovaných oborů a předmětů ani na vysokých školách.

K tomu se přidává postoj vlády, která od roku 1995 demonstuje nevšimavý a odmítavý postoj k otázkám vývoje jazyka a potřebám běloruskojazyčných občanů. Jazyková otázka je neustále zneužívána k ovlivňování veřejného mínění. Na jedné straně stojí oficiální vláda s výraznou antipatií k běloruštině, a na druhé straně je opozice, která zakládá svůj program primárně na požadavku národního obrození (s čímž souvisí důležitost podpory běloruštiny). Tento opoziční přístup vyvolává ze strany vlády další protiběloruské reakce, což v konečném důsledku znamená, že národní orientace opozice má v tomto smyslu negativní důsledky pro běloruštinu. Tím spíše, že stávající garnitura disponuje stále většinovou podporou společnosti.

V současné vládní jazykové politice lze nalézt určité podobnosti s národnostní politikou Sovětského svazu (nebo její pokračování), kdy se běloruštinu z právního hlediska nezakazovala, ale fakticky se maximálně omezovala sféra jejího používání. Například periodika v běloruštině sice mohou oficiálně vycházet, ale v praxi je některým z nich znemožňována distribuce. Nutno ovšem dodat, že tento postup se uplatňuje zejména ve vztahu k opozičně zaměřeným titulům. Proto, když mluvíme o represích namířených proti bělorusky mluvícím občanům, musíme správně vyhodnotit jejich příčinu – represe jsou zaměřené především na opozici (která obvykle mluví bělorusky), nikoliv na osoby mluvící bělorusky. Diskriminace bělorusky mluvících občanů nespočívá v přímém potlačování jejich práva používat běloruštinu v různých oblastech života, nýbrž v tom, že se jim tato možnost nenabízí a případné nároky nejsou uspokojovány.

Sčítání sovětského obyvatelstva z roku 1989 svědčí o tom, že počet lidí, kteří tehdy považovali a i dnes považují za svůj mateřský jazyk běloruštinu, byl a je celkově vyšší než v jiných republikách bývalého Sovětského svazu. Současně však Bělorusko bylo v bývalém SSSR na prvním místě, pokud jde o rozšíření užívání ruštiny. Od té doby se situace příliš nezměnila. Jak ukazuje statistika, více než 80 % Bělorusů za svůj rodný jazyk označuje běloruštinu, ale fakticky tento jazyk v běžné každodenní komunikaci používá pouze 3,5 % obyvatel (61 % ruštinu, oba jazyky 13 %, tzv. trasjanku 21 % - výzkum NISEPI duben 2006).

Daný rozpor svědčí o tom, že v tomto případě etnická funkce běloruského jazyka (tedy účel představovat národ, odlišovat ho od jiných národů, být národním symbolem) předbíhá jeho základní komunikativní funkci (být prostředkem komunikace, výměny informace mezi představiteli konkrétního národa).

Dnešní existence běloruštiny je poznamenána především nepříznivým sousedstvím ruštiny. Je nutné si uvědomit, že v Bělorusku většina společnosti (kolem 80 %) jsou Bělorusové (Rusů je kolem 11 %). Oficiální dvojjazyčnost tedy není podmíněná etnickými faktory (jako například v Belgii, Indii, Nigerii, nebo bývalém Československu) a je otázkou, která se řeší v rámci jednoho národa. Běloruštinu se používá v mnohem menším počtu oblastí a v mnohem užším okruhu

společnosti než ruština. Pravidlem se stává situace, kdy mluvčí ovládají ruštinu jako základní jazyk, zatímco běloruštinu ovládají spíše pasivně. To je způsobeno na jednu stranu tím, že chybí jazyková praxe (probíhá pouze recepce jazyka z různých informačních zdrojů, ale většinou se neuskutečňuje reprodukce), na druhou stranu tím, že nejsou dostatečně zformovány znalosti běloruštiny, což vyplývá z další důležité skutečnosti – znalost běloruštiny se nejčastěji neformuje v domácím prostředí, nýbrž na základní škole. Proto používání termínu dvojjazyčnost (resp. bilingvismus) vůči jazykové situaci v Bělorusku není bez dodatečných upřesnění zcela přesné.

Jak je známo, o symetrickém bilingvistu se dá mluvit v případě, že většina společnosti dokáže používat kterýkoliv z obou jazyků podle potřeby v různých situacích, aniž by při tom pocívala nějaké obtíže, což zřejmě není příklad Běloruska. Pro běloruskou situaci se někdy používá termín „smíšená dvojjazyčnost“, kdy stupeň ovládnutí jednoho z jazyků (a občas i obou dvou) neodpovídá úrovni nutné pro vedení běžného dialogu. Opravdu dvojjazyční mluvčí jsou dnes nejčastěji ti, kteří jsou s běloruštinou spojeni vzhledem ke svému povolání: spisovatelé, novináři, učitelé základních, středních a vysokých škol apod.

Vzhledem k dlouhodobé koexistenci běloruského a ruského jazyka na různých úrovních obou jazyků lze vypočítat jejich vzájemné ovlivňování. V běloruských městech probíhá každodenní komunikace v ruštině. Ale ruská řeč Bělorusů ve většině případů obsahuje odchylky způsobené interferencí ruského a běloruského jazyka – prvky běloruštiny. Množství těchto prvků v individuální řeči záleží na věku, úrovni vzdělání aj.

Čím dále od kulturních center na periferii, tím je interference jazyků silnější a „běloruský přízvuk“ patrnější. V malých městech a na vesnicích řeč Bělorusů připomíná ruštinu pouze vzdáleně, v tomto případě už jde o tzv. „trasjanku“. „Trasjanka“ zastoupila místo běloruštiny tam, kde se ještě nedávno udržovala: je charakteristická pro část městského obyvatelstva, ale hlavně pro maloměstské a vesnické obyvatelstvo. Etymologicky výraz *trasjanka* původně označoval méně kvalitní krmivo pro dobytek složené ze směsi sena a slámy. Tento význam se metaforizací přenesl na jazykový jev (srov. ukrajinský název *suržik* pro podobný fenomén na Ukrajině s původním významem směsi zrní různých druhů). Trasjanka je jazykovým produktem, pro který je příznačná na jednu stranu běloruská fonetika (charakterizuje nejvýrazněji řeč Bělorusů), a na druhou stranu používání běloruských a ruských elementů z oblasti morfolgie, lexika a syntaxe v řeči v různých proporcích, přičemž množství ruských elementů se v řeči mluvčích mění a záleží na individuálních vlastnostech hovořícího, stupni jeho rusifikace, což souvisí například s věkem, vzděláním či místem bydliště. Nenormovanost, nesystematičnost, chaotičnost a individuální povaha trasjanky ji odlišuje jak od dialektů, tak od různých variant smíšených jazyků.

Výše již bylo uvedeno několik poznámek o fenoménu, který je pro běloruské prostředí příznačný – dvojjazyčné komunikaci, kdy se v jednom dialogu nebo textu střídají dva jazyky. Takový způsob komunikace lze pozorovat například v politických diskusích, rozhovorech v rozhlase a televizi (jeden z komunikantů mluví bělorusky, druhý rusky, v novinářských rozhovorech bělorusky mluvící stranou bývá novinář). Jedny noviny nebo časopis mohou obsahovat články a rubriky psané v ruštině i běloruštině. Nejsou vzácné případy, kdy v textu napsaném v jednom jazyce se vyskytují nepřeložené citace v druhém jazyce (s různými účely: ironie, snaha přesněji předat informaci), stejně tak v mluveném projevu se mohou používat slova, výrazy nebo ustálená spojení slov z druhého jazyka, které mluvčí považuje za výraznější nebo vhodnější než prostředky daného jazyka.

Běloruština se dnes nachází před ruštinou v nevýhodě. Zčásti to lze vysvětlit podmínkami, za kterých vznikl a vyvíjel se běloruský jazyk, a rozdíly v dějinách běloruštiny a běloruského národa, který tímto jazykem mluví. Běloruština pokračovala ve svém vývoji i po zániku Velkoknížectví litevského, zatímco běloruský národ se konstituoval v podobě nezávislého státu až v průběhu 20. století. Pozdě probíhající procesy sebeurčení a jejich aktivní potlačování za sovětského období se nemohly neodrazit na postavení běloruštiny. Sovětská politika rusifikace byla asi nejefektivnější v celých dějinách vývoje běloruského jazyka a způsobila mu největší škody.

Přestože výše popsaná situace běloruského jazyka není optimistická, ve srovnání se situací např. před deseti lety stále roste počet lidí, kteří používají běloruštinu jako základní jazyk a podle možnosti omezují (často vědomě) používání ruštiny. Je to především vlastenecky naladěná inteligence, ale velmi často i představitelé mládeže a studenti. Prostředí zachování a vývoje běloruštiny se tedy přesouvá jakoby „zdola“ (z vesnic a periferie, kde je běloruština v současnosti většinou zastoupena trasjankou) „nahoru“ (do prostředí probělorusky naladěné inteligence).

Přestože uvedené tvrzení není na tomto místě podloženo podrobnými statistickými údaji (vzhledem ke komplikovanosti podobných sociologických výzkumů, resp. míře spolehlivosti jejich výsledků), kromě pozorování rodilých mluvčích je dokládají takové jevy, jako podoba prováděných kulturních akcí a složení jejich auditoria, nebo formování běloruskojazyčné subkultury mládeže.

Otázka pasivního ovládnutí běloruštiny je spojena především s masmédií a tištěnou produkcí. Zdá se, že existuje reálné nebezpečí, že Bělorusové postupně přestanou nejen mluvit, ale také poslouchat běloruštinu. V současné době rozhlasové stanice s výjimkou prvního národního běloruského rádia (vysílajícího většinu pořadů v běloruštině) vysílají v ruštině. Úroveň pořadů dané stanice, stejně jako běloruských pořadů vysílaných televizí, často nedokáže konkurovat pořadům celoplošně dostupné ruské televize. Tyto relace dokáží ještě udržet pozornost starší generace, ale ztrácí náročnější mladší publikum.

Současná jazyková situace v Bělorusku nás vzhledem k dvojjazyčnosti běloruské společnosti nutí analyzovat postavení běloruštiny na pozadí ruštiny. Ruština není původním mateřským jazykem Bělorusů, její používání v Bělorusku není podmíněno etnickým faktorem, nýbrž politickými a historickými okolnostmi: pevná pozice ruštiny je vyvolána dlouhodobou rusifikací společnosti.

90. léta, která přinesla významné změny, jejichž začátek se stal obdobím tzv. druhého obrození běloruštiny, názorně ukázala, že za vhodných podmínek, vytvořených především jazykovou politikou, projevuje běloruština výrazný potenciál a rychle zaujímá pevné pozice v různých sociálních sférách. Jak se ukázalo, přílišné zpolitizování jazykové otázky může jazyk spíše ohrozit. Pro další vývoj Běloruska jako samostatného národa a svébytné kultury pravděpodobně budou nutné rozsáhlé kulturní reformy, které postihnou i jazykové otázky. Nezbytnou podmínku pro jejich zahájení představují samozřejmě dostatečně vhodné podmínky. Proto se musí objektivně zhodnotit nejen výsledky, ale i chyby, jejichž analýza by se mohla stát pro postavení jazyka mnohem přínosnější než patetické výroky o významu jazyka pro existenci národa.

Uzákonění rovnoprávnosti ruského a běloruského jazyka v roce 1995 vedlo k jejich nerovnováze ve prospěch ruštiny: ruština se používá v převážné většině oblastí komunikace, včetně běžné komunikace, zatímco běloruština má dost omezený okruh použití, což je dáno vysokým stupněm rusifikace běloruské společnosti a nedostatečnou stabilizací postavení běloruštiny před referendem r. 1995 v průběhu druhého obrození. Taková nevyrovnanost jazyků vede i k různé míře ovládnutí ruštiny a běloruštiny společností. V současné době lze hovořit o „smíšené dvojjazyčnosti“, kdy mluvčí neovládají jazyky na stejné úrovni (jazyková kompetence v běloruštině je menší než v ruštině, často pouze pasivní). Další problém představuje zformování tzv. „trasjanky“ v důsledku nízké úrovně ovládnutí normativních systémů obou jazyků a neuvědomělého současného používání elementů obou těchto systémů v řeči.

Přes všechny negativní okolnosti se potenciál běloruštiny nesmí podceňovat. Jazyk se vyvíjí dál na stránkách krásné literatury, v publicistických i odborných pracích, na webových stránkách a v tisku, běloruština zní v rozhlase a v běžné komunikaci (i přesto že je to téměř vzácnost). Správná jazyková politika by měla tento potenciál zúročit.

K otázce identity a mentality Bělorusů

Otázky identity a mentality běloruského národa se začaly v Bělorusku řešit až po rozpadu Sovětského svazu, i když byly aktuální mnohem dříve. Svědectvím toho je například esej I. Abdziraloviče *Pradávnou cestou (Advečnym šliacham)* z r. 1921, v němž se autor snažil určit místo běloruského národa mezi jinými národy, jeho pozici mezi Východem a Západem, originalitu a svéráznost běloruské národní povahy („národního ducha“) a kultury.

Také běloruská beletrie, která se ve 20. stol. postupně stala jedním z hlavních faktorů zachování a rozvíjení běloruského jazyka (jednoho z příznaků zformovanosti národa), v situaci, kdy se běloruština dostává do druhořadé role ve sféře oficiálního, a poté i všedního užívání, nese nejenom informaci o běloruské povaze, ale také zdůrazňuje originalitu a snaží se vymezit rysy běloruské národní povahy. Uvedená časová prodleva ve vědeckém zkoumání národních mentalit, které by dokazovalo svéráznost jednotlivých národů, byla způsobena Ruskem uplatňovanou politikou sjednocení svazových republik v jeden uniformní sovětský národ.

Pro Bělorusko je jedním z nejdůležitějších faktorů, který přímo nebo nepřímo ovlivnil povahu mnohých sociálních jevů, jeho pomezí zeměpisná poloha, resp. z ní vyplývající geopolitický význam daného území. Dříve i dnes je území Běloruska na pomezí dvou kulturních center – západního a východního, katolicismu a pravoslaví, západní Evropy a velmocenského Ruska, západní a východní mentality.

Abdziralovič ve zmíněném eseji zdůrazňuje důležitost pomezí polohy Běloruska: „Bělorusko je od 10. století až do současnosti polem zápasu dvou směrů evropské, nejspíše árijské, kultury – západního a východního. Nestal se z nás národ Východu, ale nepřijali jsme ani kulturu západní Evropy... Váhání mezi Západem a Východem a upřímná nenáchylnost ani k jednomu z nich je hlavním rysem historie běloruského národa“ (Abdziralovič 1993). Pomezí postavení se stalo příčinou stálých politických a historických událostí a změn na etnickém území Běloruského etnika a častých válek na daném teritoriu. V různých historických obdobích se na tomto teritoriu usazovaly různé vlády, ale národ, který ho obýval, zůstal stejný. Lze předpokládat, že tato neustálenost, která postupně začala po připojení běloruského území k Polsku, během věků zformovala zvláštní představu Bělorusů o vlasti, která se omezovala spíše na připoutanost nebo uvědomění své patřičnosti ke konkrétnímu teritoriu, místu (k tzv. „malé vlasti“), než k širším pojmům národa nebo státu.

Nelze jistě tvrdit, že Bělorusům chybí pocit vlastenectví, nicméně trvalá příslušnost území pod správu jiných územních celků rozvoj pocitu vlastenectví vážně poškozovala. Cizí vlády příliš

nedbaly o běloruský národ a jeho zájmy, ale naopak mu přinášely nová omezení a problémy, což vyvolávalo vzdalování se běloruské mentality od idejí státnosti a do značné míry dodnes způsobuje odcizení a podvědomé dodržování odstupu od státu a jeho představitelů, které občas hraničí až s lhostejností (srov. posměšné označení „baťka“ pro současného prezidenta s ruskými výrazy „matuška Rossia“ a „Baťuška car“). Tento způsob vnímání skutečnosti, resp. pocit příslušnosti k „malé vlasti“ potvrzuje zajímavý fakt, že obyvatelé při sebeidentifikaci etnického teritoria Bělorusů dříve používali sebeoznačení „tutejšyja“ („místní“) a svému jazyku také říkali „tutejšy“. Lze tedy předpokládat, že panující situace paralelní existence státu (kterému patřilo v daném období běloruské teritorium) a etnika obývajícího toto území (jehož obyvatelé si uvědomovali, že situaci ovlivnit nemohou) časem zformovalo jeho určitou přizpůsobivost, ale i pasivitu (ke změnám vyvolaným vnějšími faktory i k bezprostřední politické situaci). Tím se jednak částečně vysvětluje, 1. proč v období Sovětského svazu nedokázali Bělorusové prosadit svou identitu a měli menší nezávislost na centru v národnostních otázkách než například Ukrajina; a 2. proč dnešní požadavky části kulturní a politické elity na národní a jazykové obrození stále zůstávají (a možná ještě dlouho zůstanou) ve většině společnosti bez uspokojujivé odpovědi.

Z výše uvedeného geopolitického faktoru, kdy za celou historii a prehistorii běloruského národa formování jeho etnicity nikdy neprobíhalo zcela samostatně, ale za předpokladu existence svazku (a spojení nejenom politického, ale i kulturního) s jinými národy, můžeme vysledovat jeho další příznak, který ovlivnil mentalitu běloruského národa – Bělorusové pokládají za normu společnou existenci s jinými národy a jejich kulturami. A to z části vysvětluje snadnější průběh asimilace s jinou kulturou.

Při rozboru problému mentality je důležité zastavit se u sociálního faktoru náboženství, resp. praktikovaného vyznání daného národa. V případě běloruského národa sehrává významnou roli opět jeho pomezí postavení mezi katolickou a pravoslavnou vírou. Především je důležité, že proces christianizace Bělorusů neměl například ve srovnání s Kyjevskou Rusí násilný průběh. Křesťanství proniklo na území Běloruska v podobě pravoslaví, ale ve 13. až 14. stol. zde zesílil vliv katolické církve (katolicismus se objevuje po r. 1387), který začíná převládat. Obavy z následků, které by mohly přinést konfesní rozpory, přiměly vlády vyhýbat se konfliktům s oběma stranami. Následný vznik uniatské církve (Brestskou unií v roce 1596 s cílem získat určitou kontrolu nad pravoslavnými v Polsku) tak působil jako přirozený proces předchozího vývoje. V 18. století bylo 75 % místních obyvatel (z nichž 80 % bylo sedláky) uniaty. Přitom je důležité, že přijetí nové víry také zpravidla nemělo násilnou povahu a národ nepodléhal žádnému religióznímu nátlaku. Tomu samozřejmě hodně napomáhalo i to, že postupně nejenom kázání, ale i bohoslužby začaly probíhat v mateřském jazyce Bělorusů. Po roce 1826, kdy uniatská církev začala být potlačována a ruskou

mocí připojena k pravoslavné církvi, se Bělorusové rozdělili na ty, kdo přijal pravoslaví (více než 1170 tis.) či katolickou víru (543 tis.). Neochota přestoupit na pravoslavnou víru byla provázena tvrdými represemi carských orgánů. O záporném vztahu k vnucovaným změnám svědčí i příklady z jazyka: např. *Хто мову і веру мяняў, той не то сябе – і суседа прадаваў* - ‚Kdo jazyk a víru měnil, ten nejenom sebe, ale i souseda prodával‘.

Na tomto místě je vhodné se zmínit o úvahách běloruského historika Eduarda Dubjaněckého, které se sice netýkají přímo náboženství Bělorusů, ale nepřímou jsou s nimi spojené. V již citovaném článku *Mentální svět dnešního Běloruska*, který se snaží určit zvláštnosti běloruské mentality mezi jinými národy pomocí analýzy běloruského folkloru, Dubjaněcki poukazuje na tu zvláštnost, že běloruská mentalita velice dlouho „až do současnosti“ zůstávala v některých rysech v podstatě předkřesťanskou, pohanskou, zatímco křesťanské vědomí bylo až do 19. století (a v menším stupni i potom) „povrchní“ (což Dubjaněcki prokazuje praktickým výzkumem). O tom svědčí běloruský folklor, který si navzdory patrnému vlivu křesťanství (jež dokládá koexistence pohanských a křesťanských motivů ve folklorní tvorbě) jako jeden z mála slovanských folklorů zachoval velké množství archaických elementů a svůj starobyklý základ. Skutečnost, že folklor si jako neoddělitelná součást všedního života během věků dokázal zachovat množství prvků pohanství, se podle Dubjaněckého vysvětluje tím, že převážnou většinu obyvatel do začátku 20. století tvořili negramotní nebo pologramotní sedláci, jejichž vědomí bylo plné mytologických a mystických představ, pověr a předsudků. „Ve své hluboké podstatě archaicko-pohanská mentalita byla jako by zakonzervována v prostředí Bělorusů-sedláků na mnohá staletí“ (Dubjaněcki 2006).

S Dubjaněckým můžeme do značné míry souhlasit. Nicméně, pokud se jedná o národní mentalitu, neboli kolektivní představy a způsob myšlení, je důležité si uvědomit, že evoluce představ o světě každého národa nepředstavuje kompletní náhrzení jedné formy představ jinými, ale naopak vrstvení těch nových na staré a jejich další koexistenci. Jinými slovy, archaické představy nemizí, ale pokračují ve své existenci jako by pod vrstvou představ vzniklých v nové době. Křesťanství u Bělorusů má dlouhou tradici a lze předpokládat, že v období působení uniatské církve mělo blíže k lidem než v případě jiných slovanských národů, a to včetně převládajícího venkovského obyvatelstva. Proto nejsou důvody, abychom jakkoli podceňovali jeho význam. Je tedy nutné doplnit, že přítomnost (možná převažující) pohanských prvků v syntéze křesťansko-pohanského vědomí způsobil nejen výše uvedený faktor nevzdělanosti lidí, ale také historicko-sociální okolnosti a zvláštnosti vývoje křesťanství na běloruském území (prapůvodní nenásilná podoba christianizace, tendence dávat přednost kompromisu před násilným vnucováním atd.).

Na závěr je vhodné se zamyslet nad zvláštnostmi současné mentality Bělorusů. Již bylo uvedeno, že národní mentalita se formuje postupně v podobě neustálého procesu navrstvování nových

kolektivních stereotypů na staré. Současná etapa národního vývoje v životě Bělorusů je svérázným pokračováním dlouhodobé a předchozí *sovětské* etapy, kdy se u Bělorusů zformoval specifický typ mentality. Příznaky tohoto typu mentality popisuje například ruský vědec A. Obolonskij v článku *Konzervativní syndrom v sovětském masovém vědomí*. Autor článku také zdůrazňuje, že sovětské prostředí zformovalo nový typ lidí, kterých je převážná většina a jež jsou „sociálně amorfní“, „nejčastěji žijí špatně, ale žádné změny nechtějí, protože si zvykli právě na takový život“, který charakterizuje „spokojenost s existujícím systémem, jenž předpokládal sociální nivelizaci, absenci soutěživosti“ a minimální sociální záruky, které umožňují skromný, ale nenáročný život, „apatii a konformismus“ (Obolonskij 1991, 131).

Z pohledu stávající podoby běloruské mentality se tedy jako adekvátnější jeví tvrzení, že charakteristické rysy Bělorusů – konzervativnost, odmítání rychlých změn a radikálních reforem, sklon žít podle tradice – nejsou ani tak prapůvodním znakem národní mentality, jako spíše dědictvím sovětské minulosti. Dá se říci, že vlastní obsah převládajících faktorů, které působí na utváření mentality, se v průběhu historie v podstatě nezměnil a změnila se jen jejich forma.

Současné Bělorusko se ukazuje být zemí, kde se obnovily vhodné podmínky pro zachování předchozích (sovětských) sociálních a morálních norem. O tom, jak silný vliv má sovětská minulost i 15 let od rozpadu Sovětského svazu, svědčí údaj, že i dnes se 52 % Bělorusů považuje za sovětského člověka a ještě vyšší procento by dalo přednost integraci s Ruskem před vstupem do EU. Na druhou stranu se zhruba 36 % běloruských občanů považuje za Evropany a upřednostňuje kontakty se Západem. Tedy přibližně třetina obyvatelstva má jiné vědomí, než diktuje sovětská minulost, jiný způsob myšlení, což dovoluje tvrdit, že se mentalita sice pomaleji, ale přece jen mění a vzniká nový postsovětský typ myšlení (zahrnující jak po staletí nastřádané informace, tak změny diktované současností). To prakticky potvrzuje tezi, že hlavní faktory působící doposud na mentalitu byly ve své podstatě stále stejné. Naproti tomu v okamžiku vytvoření nezávislého Běloruska se přece jen faktor vnějšího zasahování do dění v zemi omezil, resp. pozměnil, čímž se otevřel prostor pro postupnou změnu mentality v podobě vzniku a vrstvení jejích dalších možných rysů (samozřejmě negativních i pozitivních). Projevem tohoto procesu je již zmíněný postsovětský typ, formující se za výrazného vlivu současné hlavy běloruského státu. Ten je svou podstatou, kdy bezprostředně navazuje na předchozí sovětský vliv, názornou ukázkou vrstvení rysů mentality.

Z výše uvedeného vyplývá další faktor, a sice skutečnost, že během celé své historie běloruské etnikum a dnes národ (pokud budeme pokládat současné blízké vazby s Ruskem také za určitou obdobu svazu, kterou formálně mají být) vždy existoval ve svazku s jiným národem v rámci mnohonárodního státního celku. Nemá tedy praktickou zkušenost existence samostatného státního útvaru s vlastním převažujícím běloruským etnikem/národem. Tato situace byla utvrzena v období

začlenění Běloruska do Sovětského svazu a překonána až v okamžiku vyhlášení nezávislosti v roce 1991.

Nicméně, jak se ukazuje, ani vývoj běloruské mentality v samostatném státu se nedokázal oprostít od minulosti, na kterou bezprostředně navazuje novým postsovětským typem. Přesto je nezbytné zdůraznit, že jeho podoba je na samém začátku, a další, dlouhodobé směřování není předvídatelné, protože – jak bylo ukázáno v tomto textu – závisí na vývoji celého komplexu faktorů utvářejících národní mentalitu.

Seznam použité literatury

Abdziralovič, I. 1993. *Advečnym šliacham*. Minsk: Navuka i technika. (<http://txt.knihi.com/abdziralovic/slach.html>).

Anufriev J. A., Lesnaja L. V. 1997 „Rossijskij mentalitet kak socialno-političeskij i duchovnyj fenomen“ *Social'no-političeskij žurnal*, č. 3. s. 16 – 27; č. 4. s. 28 – 44; č. 5. s. 24 – 32; č. 6. s. 17 – 27.

Babkov, I. 2006. *Fenomen pausatvan'nia nacyi: kul'turnaja tradyckija j madernas'c'*. (<http://baj.ru/belkalehium/lekcyji/litaratura/babkou01.htm>).

Bachtin, M. M. 1965. *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa*. Moskva: Chudožestvennaja litěratūra.

Balík, S., Holzer J. *Mentality and Ideology in the Post-Soviet Area: a Contribution to the Theory of Non-Democratic Regimes*.

Bartmiński, J. 2001. „Někotoryje spornyje problemy etnolingvistiki.“ In: *Jazyk i kultura. Problemy sovremennoj etnolingvistiki*. Minsk, s. 16-22.

Bělaruski kljasyčny pravopis (2005) Vilnja – Mensk.

Bugrova, I. 1997. „Identičnost' Belarusi: iz opyta ponimajuščej' politologii.“ *Vector*, č.3. Minsk, s. 2-11.

Citov, V. 2006. „Etnahenž u slavjanskim kantekscie (paraunal'ny analiz).“ *Dyjaspara. Kul'turlohija. Historyja*. Minsk: Holas Radimy.

Cuchán, H. A. (1998) „„Trasjanka“ jak abjekt linhvistyčnaha dasljedvaňnia.“ In: *Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja*. Minsk.

Dubjaněcki, E. 2006. Mental'ny svjet sučasnaj Belarusi (do poloviny 90. let) (<http://bpa.by.ru/belarus.htm>).

Dubovik, A. I. 2004. „Asablivasci nacyjanal'naha charakteru belarusau.“ Materiály mezinárodní vědecké konference „21 vek: aktualnyje problemy istoričeskoj nauki“ Minsk (<http://www.hist.bsu.by/konference/dubovik.htm>).

Fromm, E. 1990. *Begstvo ot svobody*. Moskva: Progress.

Havelka, M. 2002. „Historické a systematické předpoklady tematizace problému mentalit v sociologii.“ In: *Skupinové mentality*. Praha: Sociologický ústav Akademie Věd České republiky, s. 10–33.

Hegel, G. W. F. 2000. *Fenomenologija ducha*. Moskva: Nauka.

Hryckievič, A. 1993. „Unijackija tendencyi i unijackaja carkva na Belarusi u XV. - XVIII. stahoddzjach.“ *Chryscijanskaja dumka*, č. 3, s. 118-132. (<http://www.radzima.org/pub/artykul.php?sn=11&pg=1>).

Humboldt, W. 1984. *Izbrannyje trudy po jazykoznaniju*. Moskva: Progress.

Gellner, E. 2003. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Giger, M. (2006) *Jazyk jako symbol a rituál: otázka funkčních domen běloruštiny*. Příspěvek z konference *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model* konané 4.6. – 6.6.2006 na FHS UK v Praze.

Kasjanova, K.: 1993. *Osobennosti ruskogo nacional'nogo charaktera*. Moskva.

Kurcova V. M. (2001, 2002) „Ruskamounaje mauliennie bělarusau: da pytannia jaho kvalifikacyjnych acenak“. *Bělaruskaja linhvistyka*, č. 51 (s. 17 - 22), č. 52 (s. 35 - 38), Minsk: Navuka i tehnika.

Maslova, V.A. 1994. „Rol' konnotacii v otobraženii nacional'noj jazykovej kartiny mira.“ In: *Nacional'no-kulturnyj komponent v tekste i jazyke*, díl.1. Minsk: Universiteckaje, s. 39-40.

Mečkovskaja, N.B. (2003) *Bělorusskij jazyk: sociolingvističeskije očerni*. München: VERLAG OTTO SANGER

Mečkovskaja N. B. (2000) „Jazykovaja situacija v Bělarusi: etičeskije kollizii dvujazyčija“. In: *Sacyjakul'turnaja prastora movy (sacyjal'nyja i kul'turnyja aspekty vyvučennja bělaruskaj movy)*. Minsk: Vědy.

http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/brama/prastora/prastora_01.htm

Mežujev, V.M. 1991. „Nacional'naja kultura i sovremennaja civilizacija.“ In: *Osvobožděnije ducha*. Moskva: Politizdat, s. 265 - 273.

Miačkouskaja N. B. (1998) „Sciplaje abajannie akademizmu: sacyjalinhvistyčnyja matyvy na staronkach „Bělaruskaj linhvistyki“ (1986 - 1996).“ In: *Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja*. Minsk.

NISEPI (Nězavisimyj institut socialno-ekonomičeskich i političeskich issledovanij). 2006.
(<http://iiseps.org>).

Norman, B. J. 2004. „Kognitivnyje aspekty paremiologii i nacional'aja kartina mira v slavjanskich jazykách.“ *Slavjanskij vestnik*, č. 2. Moskva: MAKS Press, s. 246 - 256.

Obolonskij, A. 1991. „Konservativnyj sindrom v sovetskom massovom soznanii.“ *Nauka i obščestvo*, č.3, s. 119 – 131.

Puškarjev, L. N. 1995. „Čto takoje mentalitet?: Istoriografičeskije zametki“ *Otečestvennaja istorija*, č. 3. Moskva, s. 158 – 166.

Sadouski P.V. (1982) „Z’javy fanětyčnaj interferencyi va umovach bělaruska-ruskaha bilinhvizmu.“
In: *Pytanni bilinhvizmu i uzajemadzejannia mov*. Minsk.

Sahanovič, H. 2001. *Narys pa historyi Belarusi ad staražytnasti da kanca XVIII stahoddzia*. Minsk: Encykłapedyks.
(<http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/historia/sahanovicz/narysy2004/index.htm>).

Semjančuk, H. 2003 „Ci isnavala staražytnaruskaja narodnasc’, al’bo pra kalysku belaruskaha narodu.“ *Spadčyna*, č. 6. Minsk, s. 9 – 21.

Scruton, R. 1999. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis.

Sociologičeskij enciklopedičeskij slovar, 1998. Moskva.

Sreznevskij, I. I. *Mysli ob istorii ruskogo jazyka*.
(<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/sreznevs/srezn1.htm>).

Škraba, I. R. (1998) „Evalucyjnyja procesy u bělaruskaj hramatycy u suvjazi z prablemaj normy.“
In: *Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja*. Minsk.

Tacitus, P. C. 1900. *Tacitova Germania čili kniha o poloze, mravech a národech Germanie*. Praha: Nakladatelství Dr. Edvarda Grégra a syna.

Telila, V. N. 1996. *Russkaja frazeologija*. Moskva: Škola «Jazyki ruskoj kultury».

Tlumačal’ny slounik belaruskaj litaraturnaj movy (1999) red. M. R. Sudník, M. N. Krytko. Minsk: Belaruskaja encykłapedyja imia Petrusia Brouki

Trafimčyk, A. 2006. *Zvodnaja tablica demahrafičnych acenak Vilenščyny peršaj palovy XX stahoddzia: nacyjanal’ny aspekt*.
(<http://www.radzima.org/pub/artykul.php?sn=4>).

Velký sociologický slovník, díl 1. 1996. Praha: Karolinum.

Všeobecná encyklopedie, díl 3. 2002. Praha: Odeon.

Vyhonnaja L. C. (1996) „Psichalinhvistyčnyja aspekty bělaruska-ruskaha bilinhvizmu.“ *Bělaruskaja lihvistyka*, č. 4, Minsk: Navuka i technika.

Wierzbicka, A. 1993. „Semantika, kultra i poznanije: oščečelovečeskije poniatija v kulturospecifičnych kontekstach.“ *Thesis*, č.3, s. 185-206.

Zajkouski, I. 1992. „Rolja kanfesijnaha faktaru u nacyjanal'naj svjadomasci belarusau.“ *Belasusika – Albaruthenica*, kniha 2. Minsk, s. 263 – 264.

Zaprudski Z. (2000) „Hramadskaje scvjardženně bělaruskaj movy i parušenni pravou bělaruskamounych ljudzjej.“ In: *Aňamjenně. Z kroniki zniččenňa bělaruskaj movy*. Vilňa: Gudas.

<http://txt.knihi.com/mova/aniamiennie/index.html>

Zaprudzki, S. (2002) „Mounaja palityka u bělorusi u 1990-ja hady.“ *Arche*, č. 1 (21) – 2002.

<http://arche.bymedia.net/2002-1/zapr102.html>

Zaprudski, S (2003) „Nějubilejnyja dumki z nahody jubilejnych vydanňav movaznaučaj spadčyny.“ *Bělaruski histaryčny ahljad*, díl 10, sešit 1-2 (18-19).

<http://txt.knihi.com/bha//10/zapr10.htm>

Jazyková situace na Ukrajině

PhDr. Jiří Gazda, CSc.

V současné době, stejně jako před několika stoletími, je Ukrajina státem s reálnou dvojjazyčností. Existují dva jazyky, ukrajinština a ruština, které jsou pro drtivou většinu obyvatel Ukrajiny (asi 95%) jazyky mateřskými. Prakticky všichni obyvatelé země ovládají oba jazyky, oba jazyky jsou přibližně stejně rozšířené. Samotní Ukrajinci jsou v jazykové otázce velmi tolerantní.

Přesto otázky současné jazykové politiky na Ukrajině neustále vyvolávají řadu problémů a konfliktů. Na vině jsou státní a mocenské orgány, které provádějí krátkozrakou jazykovou politiku, a také politické strany a jejich lídři, kteří zneužívají jazykovou otázku v politickém, především předvolebním boji.

Problém ukrajinštiny se dostal do popředí ideologického boje z politických pohnutek konkrétního historického období, a byl vyvolán odtržením Ukrajiny od sovětského impéria. Od chvíle tohoto odtržení však sám jazykový problém mění své ideologické kontury a ukazují se jeho hluboké kulturní kořeny.

Legislativní bází současné jazykové politiky je jazykový zákon z r. 1989, uzákoňující ukrajinštinu jako jediný státní jazyk Ukrajiny, při současném deklarování tolerance k ruštině a občanům ruské národnosti.

Je třeba mít na zřeteli, že dnešní Ukrajina dílem nadále žije v kulturním prostoru Ruska, dílem proniká do jazykového a kulturního prostoru euroatlantického společenství. Nejde přitom primárně o jazykovou dominantnost jednoho nebo druhého areálu, ale o dominantnost jejich kultury, vzorců chování, vizí budoucnosti, organizačních schémat činností apod.

Pro Ukrajinu je problém ukrajinštiny dosud do značné míry ideologickou otázkou, a upřednostňování ukrajinštiny před ruštinou je často spíše výrazem distancování se od ruštiny, než skutečnou snahou o nastolení a řešení problému. Chápání problému ukrajinského jazyka jako problému kulturní politiky se na Ukrajině v současnosti teprve rodí.

Rozhodujícím faktorem, který ovlivňuje jazykovou situaci na Ukrajině, je národnostní složení obyvatelstva. Podle údajů ze sčítání obyvatelstva z r. 1989 na území Ukrajiny žije 73% Ukrajinců, 22% Rusů a 5% příslušníků jiných národností.

Etnosociologové v současnosti člení Ukrajinu na několik regionů, které se navzájem odlišují národnostním složením obyvatelstva, jazykem, a dokonce kulturními zvláštnostmi. Podle jazykového kritéria se vyčleňují dva regiony s převahou ukrajinštiny - západní a centrální

část země, v nichž žije kolem 24 milionů obyvatel, a dvě převážně ruskojazyčné oblasti – jižní a východní Ukrajina s přibližně 28 miliony obyvatel.

Je třeba zdůraznit, že ruská kultura zaujímá v duchovním prostoru ukrajinské společnosti velmi významné místo. Její obraz je zde však poněkud složitý: v povědomí Ukrajinců není mezi ruskou etnicitou a orientací na ruskou kulturu rovnítko. Značná část etnických Ukrajinců je přednostně orientována na ruskou kulturu. Jestliže etničtí Ukrajinci tvoří zhruba 73% obyvatelstva, a Rusové 22%, pak struktura obyvatelstva podle jazykové charakteristiky skýtá diametrálně odlišný obraz. Celoukrajinská sociologická šetření stabilně ukazují, že ukrajinsky mluvící Ukrajinci tvoří pouze asi 40% z celkového počtu obyvatelstva, ruskojazyční Ukrajinci pak tvoří přibližně 33-34%. Připočteme-li k tomu ještě 22% Rusů, dostáváme obraz mnohamilionového ruskojazyčného společenství v mnohonárodnostním státě.

Tato situace neplatí ovšem plošně pro celé území Ukrajiny. Jak už bylo řečeno, ukrajinskojazyčný živel je rozšířen především na západě území a v provincii, kdežto ruskojazyčné obyvatelstvo je více soustředěno ve městech a ve východní části Ukrajiny. Přibližně tři čtvrtiny ruského obyvatelstva jsou přítomny soustředěny v pěti průmyslově nejrozvinutějších oblastech země (Doněcké, Dněpropetrovské, Záporožské, Luhanské a Charkovské), kde tvoří asi třetinu obyvatel, a na Krymu, kde ruské osídlení převládá. Za zmínku stojí také skutečnost, že v uvedených regionech se vytváří přes 50% celého národního produktu, zatímco na konto šesti centrálních oblastí připadá kolem 20%, a šesti západních – asi 10%. Produkce národního důchodu na jednoho obyvatele ve východních regionech více než dvouapůlkrát převyšuje tento ukazatel na západě území.

Ruskojazyčná societa tak představuje reálné sociokulturní společenství, vyznačující se neformální celistvostí a vystupující jako samostatný subjekt sociálního chování. Základními systémovými parametry v tomto případě jsou: etnicita (na Ukrajině žije 11 milionů Rusů), osídlenost (kompaktní osídlení průmyslových měst na východě území a jihu země), téměř stoprocentní zachování mateřského jazyka, stálé spojení ukrajinských Rusů s „mateřským“ etnikem (přestože 57% Rusů žijících na Ukrajině se zde už narodilo), vysoký stupeň uchování národních obřadů a zvyků a příslušnost ke stejnému náboženskému vyznání – pravoslaví. U ruské society zatím nejsou pozorovány separatistické tendence, její příslušníci spoléhají na demokratické přeměny, zachovávají si specifickou národní mentalitu a sociální charakter.

Výsledky sociologických průzkumů z 90. let empiricky potvrzují reálnou existenci dvojjazyčnosti, to znamená, že obyvatelstvo jak v běžné, tak v úřední komunikaci užívá současně jak ukrajinský, tak ruský jazyk. Tento fakt není nicméně nikterak znepokojivý, naopak, tato dvojjazyčnost je předpokladem mezietnického smíru, prostředkem vzájemného kulturního

obohacování a v za současné situace pravděpodobně také stále ještě nutnou podmínkou zachování úrovně svébytné ukrajinské kultury.

Uvedená fakta umožňují vyvodit některé zobecňující závěry o problematice interpersonální a sociální komunikace v podmínkách reálné diglosie (dvojjazyčnosti) a o významu etnokulturní solidarity.

- 1) Základními faktory ovlivňujícími jazykovou orientaci, jsou: mnohonárodnostní složení obyvatelstva Ukrajiny, vysoký podíl urbanizace, stav a úroveň vzdělanosti, podíl mezietských manželství, specifický charakter migrace aj. Dotazníková šetření potvrzují názor, že dvojjazyčnost je v každodenním životě obyvatel jednotlivých regionů reálným faktem.
- 2) Není reálné očekávat, že by absolutní přechod na ukrajinštinu sám o sobě znamenal záruku prosperity Ukrajiny. Násilná a neuváženě plošně prosazovaná ukrajinizace by naopak pravděpodobně znamenala značné finanční náklady na řešení technických problémů a otázky lidských zdrojů, mohla by vyvolat sociální napětí, růst separatistických tendencí, a v konečném důsledku etnokulturní izolaci a snížení životní úrovně. Při řešení citlivých otázek jazykové politiky je nutno postupovat velmi obezřetně a postupovat nikoliv ideologicky, ale od reálných potřeb obyvatel. Je přitom třeba mít na zřeteli takové parametry, jako etnické složení jednotlivých regionů, stávající sociální normy, tradice, regionální sociokulturní specifika, přednostní užívání jazyka doma a v zaměstnání.
- 3) Nezbytným předpokladem řešení uvedených problémů bude uznání Evropské charty regionálních či menšinových jazyků, podle které mohou mít různé jazyky status jazyka oficiálního, regionálního, menšinového nebo neteritoriálního. Charta mimo jiné připouští, aby status oficiálního jazyka byl přiznán i jazyku s omezenou územní působností, přičemž vůči němu mají být uplatňována ochranná opatření platná pro jazyky regionální či menšinové.
- 4) Ve světle uvedených souvislostí se jako optimální řešení současné situace jeví uzákonění sociálně rovnoprávné dvojjazyčnosti, která by mohla významně přispět k řešení hospodářských a sociálních problémů Ukrajiny. Reálná dvojjazyčnost v mnohonárodnostní společnosti může přispět k mezietskému souladu a tolerantnímu chování jednotlivců, což jsou nutné předpoklady existence právního státu a demokratické společnosti.

Literatura:

Городяненко В.Г. Особенности языковой ситуации в Украине.
http://www.niurr.gov.ua/ukr/dialog_1999/Gorodianenko.html

Шульга Н.А. Русская культура в Украине: политико-правовой, социальный и ценностный статус // Диалог украинской и русской культур в Украине. Матер. II-й Межд. научно-практической конференции.-Киев,1998.-214 с.

Л. Кравчук о языковой ситуации в Украине. http://www.sdpuo.com/rus/news/actual-article/4406e41be7506/view_print/

Меньшиков И. Языковая ситуация и языковая политика в Украине.
<http://www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=6976>

Rusko, Ukrajina a Bělorusko: politika a literatura

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

1) Úvodem: Východní Slované

Vývoj východoevropského teritoria ze společných kořenů je spojený se vznikem prvního státního útvaru východních Slovanů - Kyjevské Rusi - a zejména s tíživě a dlouho se prosazujícím procesem christianizace, který na toto území přinesl písmo a překlady náboženských (v první fázi především liturgických) i světských textů. Pokud jde o materiální i duchovní kulturu včetně umění a písemnictví, bylo by tedy na místě mluvit spíše o kultuře/literatuře východních Slovanů, tedy dnešních Rusů, Ukrajinců a Bělorusů. Společné jsou kořeny a další poměrně dlouhá historická etapa zahrnující počátky a kulminaci písemnictví Kyjevské Rusi, i když i zde – stejně jako ve sféře jazykové – jsou patrné regionální rozdíly, které pak vedly k vzniku známé východoslovanské tripartice. Jestliže v minulosti často označení „ruský“ zastupovalo celé teritorium východních Slovanů, mělo to své příčiny: jednak tu, že slovo „ruský“ neznamenovalo původně Rusy v dnešním slova smyslu, dokonce ani ne Slované, ale členy vojenských družin skandinávského původu, tedy varjagy, vikiny, kteří později utvořili první kyjevskou dynastii Rurikovců. Onomastika tento vývoj potvrzuje: kořeny „ros“ a „rus“ odvozené z ugrofinského pojmenování germánských Skandinávců a tyto kořeny v místních jménech, historicky dochovaná jména prvních kyjevských knížat (knędz - knjaz' – od germ. kunig, viz. něm. König a angl. king), jako např. Vladimír (Waldemar) nebo Olga (Helga) ukazují na rozhodující organizační úlohu tohoto elementu usazeném na staré obchodní cestě „iz varjag v greki“, tedy ze Skandinávie přes teritorium východních Slovanů a jejich řeky do Cařihradu. Dávný spor německých akademiků v ruských službách prosazujících v 18. století tzv. normanskou (varjažskou, vikingskou) teorii vzniku kyjevského státu a jejich odpůrců s teorií slovanskou, tj. antinormanskou, odnesl čas, ale současně ukázal na racionální jádro sporu tkvící v tom, že již na počátku východoslovanské civilizace stojí prostupování různých etnických a kulturních prvků, jejich „roubování“ na existující domácí struktury, které se k nim upínají, jdou jim vstříc: to se ukázalo jako plodné ostatně v podstatě kdekoli od germánsko-slovansko-maďarské střední Evropy až na západní okraj Evropy k Britským ostrovům.

Další pozoruhodností je vývoj jazyka, jenž lingvisté označují za obecně východoslovanský (rus. obščevostočno-slavjanskij) s tím, že souběžně probíhala permanentní diferenciací a nové scelování vedoucí nakonec k vzniku jazykové tripartice. Nicméně prvním spisovným jazykem východních Slovanů, ostatně jako všech Slovanů, byla staroslověnština či církevní slovanština, v podstatě umělý konstrukt vytvořený na základě jihoslovanských dialektů egejské Makedonie a kultivovaný řeckými slovotvornými a syntaktickými modely k tomu, aby obsáhl vše podstatné z tehdejšího života, zejména náboženského, církevního, ale i světského a obecně kulturního. Tento jazyk a určitá společná entita textů spojovala všechny Slovanů od 9. do 12.-13. století v jeden kulturní celek.

Díky příznivějšímu vývoji v určité fázi se právě na území východních Slovanů tomuto jazyku dařilo nejlépe: zatímco u západních Slovanů byl násilně vytlačen postupující christianizací a s ní související latinskou liturgií, nehledě na dočasné úspěšné snahy obou věrozvěstů – Konstantina a Metoděje – a u jižních Slovanů byla jeho kultivace zastavena jednak tlakem ze Západu, jednak trvalým postupem Osmanské říše z Asie na Balkán a do střední Evropy, na teritoriu východních Slovanů se pěstoval, rozvíjel a spojoval s domácím východoslovanským jazykem a jeho regionálními podobami tak, že vytvářel nový jazykový útvar, z něhož se vyvinula moderní ruština využívající - více než dva zbývající východoslovanské jazyky - lexikální a jiné trsy tohoto prvního spisovného slovanského jazyka jihoslovanské provenience. Takže studium staroslověnštiny není pro rusistu – na rozdíl od bohemisty - pouze pietním studiem prvního slovanského spisovného jazyka a počátků písemnictví, ale také významnou pomocí k pochopení stavu současné ruštiny, neboť staroslověnština je v ní pevně usazena nikoli jako archaická vrstva, ale jako funkční, především stylistický a stýlotvorný prvek.

Ohledně východoslovanské jazykové a literární diferenciací zastáváme obezřetný a spíše skeptický názor na její časnost: o samostatných třech národech - Rusech, Ukrajincích a Bělorusech - nelze mluvit v období Kyjevské Rusi, stejně jako bychom neměli označovat staroslověnštinu jako jazyk bulharský, starobulharský či makedonský, ale spíše jako jazyk vytvářený na bázi jistých jihoslovanských dialektů: v tom se budeme zjevně lišit od některých koncepcí, například od představy ukrajinského národa vzniklého snad již v 6. století, stejně jako je absurdní představa tehdy se konstituujícího národa ruského, běloruského nebo českého v novodobém slova smyslu. Počátky diferenciací spatřujeme spíše v pozdější vývojové fázi Kyjevské Rusi v souvislosti s postupujícím feudálním drobením a regionalizací kultury (signálem je mj. budování vlastních letopisů jako ideologických nástrojů). Budoucí ukrajinské a běloruské jádro vznikalo pak spíše na severozápadě a jeho význam – zejména v souvislosti s vyvrácením Kyjeva Mongoly – sílil. Je také zřejmé, že během staletí pod tlakem asijské invaze došlo k etnickým posunům z Karpatska a centrálního Ruska.

Nelze odhlédnout od faktu, že východoslovanská diferenciacie a delimitace přímo souvisela s historickými událostmi, které se na jednotlivých etnikách projeví různě: utváření etnika dnešní Ukrajiny (Maloruska) souviselo s etablováním kozáctva (Sič), po mongolském vpádu s pohybem karpatské populace a kontaktem s polsko-litevským státem, což souviselo s průnikem latinské kultury a katolictví; podobně probíhaly tyto procesy u Bělorusů. Nutno si také uvědomit, že diferenciacie byla posilována tím, že Ukrajinci a Bělorusové – nebo jejich podstatná část – žila dlouhodobě jinde než ve společném státě s Rusy (Polsko-litevská Rzecz pospolita, habsburské Rakousko a dualitní Rakousko-Uhersko – Halič, Bukovina), že zde probíhala etnická a kulturní disperze (tradiční běloruské centrum ve Vilně [Vilnius] kromě ruského Petrohradu, ukrajinská centra nejen v Kyjevě, Poltavě, Charkivě [Charkově] a Petrohradě, ale také v Krakově, Budě (Budíně), Praze a Černovicích [Černovcy, Černivcy]). Odtud také tíhnutí ukrajinské a běloruské kultury k středoevropskému areálu a jeho kulturním projevům, což se objevuje zvláště výrazně v baroku, dílem v projevech biedermeieru, secese a jiných jevech moderny a v pravidelném kontaktu – zejména v rámci vídeňského centra - s německou a německo-rakouskou kulturou, ale také se západními a jižními Slovany, kteří na území podunajské monarchie žili. Zatímco Rusové se zhruba od 18. století orientují na západní Evropu a přebírají literární podněty přímo odtud (což jejich literatuře později umožnilo stát se na východoslovanském teritoriu dominantní), Ukrajinci a Bělorusové více souviseli se středoevropským specifíkem, v případě Běloruska také zprostředkovaně s areálem baltským.

Dlouholeté soužití ve velké Ruské říši (patřilo k ní v podstatě od napoleonských válek do prosince 1917 Finsko, kus severní Číny, celá střední Asie a že sahalo až k severní Moravě – např. Katowice v dnešním Polsku patřily po trojím dělení Rzeczy pospolité k Prusku a pak k Německu, sousední město Sosnowiec, tvořící dnes s Katowice konurbaci, byl už v Rusku – stopy tohoto faktu jsou patrné dodnes) a pak v SSSR, tedy v širokém i mimoslovanském kontextu, vedlo k podstatným proměnám tří východoslovanských literatur; jinak se zase utvářelo ruské, ukrajinské a běloruské písemnictví v exilu. Tato disperze však současně znamenala schopnost vstřebávat nové podněty: východoslovanské literatury tak svým vnitřním ustrojením, které zasahuje literární tematologii, morfologii a antropologii, sahají od střední Evropy po východní a střední Asii (V básni ruského lyrika Fjodora Ivanoviče Tjutčeva Ruský zeměpis, Russkaja geografija, publ. 1886, jsou přirozené hranice Ruska situovány mezi řeky Ganges, Nil a Labe) s genetickým zápolím v mediteránní sféře, zejména na Balkáně (odvěké ruské plány na dobytí bosporské úžiny): tyto reality mající racionální jádro v kulturním tíhnutí k středomořské oblasti (odtud dávný, zejména ruský spor i komplementarita sever – jih, patrná zejména v ruské poezii od časů V. A. Žukovského, K. N. Batjuškova, A. S. Puškina až k O. Mandelštamovi) se projeví v ideologii (Moskva jako třetí Řím), ale také v obecně kulturních představách. Nebrat ve vývoji východoslovanských literatur do úvahy

tento aspekt kulturní geografie by znamenalo ochudit své poznání a možná nepochopit vývojovou dynamiku a síly, které tento celek utvářely a koneckonců i utvářejí.

Po rozpadu SSSR roku 1991 a vzniku tří samostatných států se u Ukrajinců a Bělorusů pochopitelně prosazují silnější delimitační snahy, posilují se mimoruské kontakty těchto kultur a literatur, což je také způsobeno dlouhodobým tlakem ruských oficiálních míst a ruskou a později sovětskou politikou rusifikace, později koncepce tzv. sovětského lidu: u Ukrajinců se posilují kontakty s vlastní diasporou, zejména v Německu a Kanadě, Bělorusové tíhnou k Litvě a zejména k Polsku; toto tíhnutí má také své politické příčiny a důsledky a reflektuje do značné míry politické pnutí uvnitř nyní samostatných států. I podoba této delimitace má však své peripetie, vzestupné vlny a pozvolné sestupy a stabilizace (to se týká zejména Běloruska, kde se sváří dvě protikladné politické koncepce, jedna směřující k orientaci na Rusko, druhá spojující budoucnost Běloruska s národním a jazykovým obrozením a s kontakty s Polskem, baltskými zeměmi, zejména Litvou, a celkem Evropské unie). V každém případě má státní osamostatnění, které je na Ukrajině dáno více nacionálně, zatímco v Bělorusku, kde je pro většinu populace de facto hlavním jazykem ruština (při posledním censu r. 1999 označilo sice 83% občanů Běloruska za svou mateřštinu běloruština, ale prakticky více využívají ruštinu – jde spíše o etické a citové hodnocení), spíše státně, pozitivní vliv na rozvoj spisovného jazyka, na jeho kultivaci a dotváření, jež svědčí o jakési zpozdilé, dokončovací fázi národního obrození uměle přerušené carskou a pak – s přestávkou - sovětskou unifikační a odnárodňovací politikou (Alexandr Solženicyn ostatně správně říká, že se proces odnárodňování týkal i Ruska, ruského národa a jeho tradic, ale Ukrajinci a Bělorusové to tak většinou nechápou, neboť pro ně bylo odnárodňování a sovětizace spojena především s rusifikací a jejím nositelem byli většinou – jak jinak - etničtí Rusové). Zvláště Bělorusové, ale ve značné míře i tzv. západní Ukrajinci se často ocitali v trojím ohni: mezi Němci, Poláky a Rusy.

Tradice, dlouholeté soužití, jazyková a kulturní blízkost a v neposlední řadě ekonomické faktory však ukazují na to, že vývoj tří východoslovanských literatur bude probíhat spíše v těsném dotyku, i když zřejmě jinak, nikoli tak jednostranně: jsou a budou tu další směry, rozbíhavost, disperze, které jsou pro normální vývoj kulturního organismu zdravé.

2) Rusko

Ruská federace je v současnosti zemí, která jako největší na světě zaujímá takřka 11,5 procenta zemské spouše, tedy asi 17 milionů čtverečních kilometrů; hustota populace je však podstatně menší (2,15 procenta veškeré pozemské populace), většina dnes žije ve městech. V Ruské federaci je třináct měst s počtem obyvatel nad jeden milión. Pokud jde o nástupnické vztahy k Ruské říši a SSSR, je to otázka komplikovaná, neboť sovětský stát se právní návaznosti s carským Ruskem zřekl: spíše jde o návaznost a vytváření podivuhodné, typicky ruské syntézy

mezi imperiální tradicí ruskou a sovětskou: na jedné straně je obnovena sovětská hymna v hudební podobě s jinými slovy stejného autora Sergeje Michalkova (nar. 1913), na druhé straně je s pompou pohřbena bolševiky vyvražděná carská rodina; na jedné straně obnovila se vazba státu a pravoslavné církve, na straně druhé se pěstuje sovětská tradice ve smyslu hrdinských bojů s nepřítelem. Nicméně Ruská federace je oficiálně nástupnickým státem SSSR, což jí dává práva, která měl SSSR a plní funkce bývalého SSSR, včetně stálého členství v Radě bezpečnosti OSN.

Rusko má prezidentský politický systém; jindy se mluví o systému prezidentsko-parlamentním, v němž je prezidentská složka silnější. Hlava státu – prezident - je volena na čtyři roky všelidovým hlasováním. Prezident má dominantní pravomoci v zahraniční politice, je vrchním velitelem ozbrojených sil a se souhlasem Státní dumy (jediné komory parlamentu) jmenuje premiéra. Zákonodárnou moc má Federální shromáždění skládající se ze Sovětu federace a Státní dumy, soudní moc Ústavní soud, Nejvyšší soud a Nejvyšší arbitrážní soud.

Politický systém tvoří politické strany, z nichž největší váhu mají Jedinaja Rossija), Komunistická strana Ruské federace, Liberálně demokratická strana Ruské federace (V. Žirinovskij), Spravedlivé Rusko (Spravedlivaja Rossija), Svaz pravicových sil (Sojuz pravych sil) a Jabloko (podle jmen původních lídrů frakcí Javlinskij, Boldyrev, Lukin). Klíčový je však postoj politických stran ke Kremlu, tj. k silovým zájmovým skupinám a lobbistům kolem prezidenta.

Ruská federace má 85 rovnoprávných subjektů, z toho 21 republik, 8 krajů, 47 oblastí, 2 města s federálním statutem, 1 autonomní oblast a 6 autonomních okruhů.

Vývoj v 90. letech minulého století vedl spíše k disperzním snahám a důsledek rozšíření EU a NATO zasáhl i blízké sousedy východních Slovanů, zejména baltský areál (Litva, Lotyšsko, Estonsko), z nichž zejména Estonsko a Lotyšsko měly a mají s Ruskem v podstatě velmi kontroverzní až nepřátelské vztahy včetně rekriminace nedávné sovětské minulosti: nejžhavější střety probíhají v hodnocení druhé světové války a (v ruské terminologii) Velké vlastenecké války, jíž předcházela sovětská okupace Pobaltí roku 1940 v důsledku tzv. smlouvy Molotov - Ribbentrop, byť jakoby v legálním rámci, ale pod nátlakem, jiné je tu také hodnocení úlohy nacistického Německa, které baltské národy, někteří Ukrajinci a Bělorusové, ale i jiní (např. Kavakazané) chápali jako spojence. Je to dosud velmi složitá, delikátní otázka, která může být pochopena jen z vnitřních souvislostí, nikoli jednostranně z vnějškových schémat, ale která má dodnes své negativní výstupy jdoucí až k nesmiřitelnosti - v Evropě je ostatně těchto ohnisek latentního napětí, které má často podobné historické kořeny více (problém potenciálního rozdělení Belgie, který je nyní mimořádně aktuální, integrita Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku, dichotomie severní a jižní Itálie, v Německu problém tzv. neue Länder, nemluvě o permanentně nestabilním Balkáně s kosovským traumatem a projektem Velké Albánie, latentně pak rozsáhlá muslimská imigrace, zejména ve Spojeném království, Francii a Německu; jsou tu však i dílčí

problémy menšin: bolestný problém lužických Srbů, rozsáhlá maďarská diaspora na Slovensku, v Rumunsku, Chorvatsku a Srbsku, Slovinci v Rakousku apod.; donedávna problém irských katolíků a protestantů, boj zejména španělských Basků apod.) Vidět tedy problém východní Evropy slovanské i neslovanské jako v současné Evropě něco výjimečného by nebylo přesné.

Když nastoupil z vůle odstupujícího Borise Jelcina, jemuž a jeho blízkým zajistil beztrestnost, předčasně do funkce prezidenta Ruské federace Vladimir Putin, bývalý rezident sovětské tajné služby KGB (Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti) v tehdejší NDR, stanovil si za cíl „obnovení pořádku“, tedy posílení vnitřní integrity Ruské federace, tohoto zbytkového statku SSSR, posílení ruského vlivu v bývalých sovětských republikách, zejména v rámci Společenství nezávislých států sdružujících původně 12 z 15 bývalých sovětských republik, nyní samostatných států, likvidaci odštěpeneckých snah některých gubernátorů spojených s ologarchy, jež své bohatství jako největší „noví Rusové“ nabyli v době jelcinovských divokých privatizací. Liberální Rusko bere Jelcinovu éru v zásadě pozitivně, neboť tu byl uskutečněn přechod ke kapitalismu, byť značně „divokému“, nehledě na prezidentovy osobní excesy, jako byl alkoholismus, rodinkaření, prosazování úzce skupinových ekonomických zájmů; podle nich provedl zásadní proměnu Ruska v kapitalistickou velmoc. Levicovění naladění Rusové i centristé opírající se o vojensko-průmyslový komplex mu naopak vytýkají odchod Ruska z pozice supervelmoci, jež prohrála studenou válku, úpadek vlastenectví a světového vlivu země. Proto se snaží Rusko obnovit na úrovni atomové velmoci, která vzdoruje vnitřnímu rozpadu a je schopna zastavit „ukusování“, „ukrajování“ svého území a pád země do bezvýznamnosti: vstup baltských republik do NATO a EU mocenské ambice Ruska viditelně oslabil. Proto se Rusové tak silně snaží ovlivnit vývoj v Ukrajině, která také začala směřovat – zejména po tzv. oranžové revoluce (viz dále) – k Evropské unii a k NATO.

Za Putina se ruský politický systém, ale spíše jeho fungování ustálilo do podoby tzv. řízené demokracie, resp. demokracie se silnými autoritativními prvky, jež jsou dány již předchozím systémem vládnutí, který je ovšem charakteristický i pro jiné v zásadě demokraticky koncipované systémy, jako je v různých podobách prezidentský systém americký, francouzský nebo dokonce polský. Každá demokracie jako systém má také své národní rysy, resp. rysy dané historickými okolnostmi. V tomto smyslu se jednotlivé demokracie podobají jedna druhé více, jiné zase méně. Smysluplné vládnutí velké zemi předpokládá i připuštění některých autoritativních praktik umožněných ústavou, ale i jinými zájmovými mechanismy: specifika Ruska tkví navíc v jeho multinacionální a multikulturní struktuře a minulých střetech (např. genocidní praktiky počátku 30. let ve vztahu k ukrajinské a běloruské intelektuální elitě, genocidní praktiky a deportace v Pobaltí, deportace volžských Němců, krymských Tatarů či některých kavkazských národů v době

německého útoku za druhé světové, resp. Velké vlastenecké války), jež se promítají i do současných pohybů.

Ve vztahu k současnému putinovskému Rusku, které má tendenci pokračovat i po odchodu V. Putina z funkce v roce 2008, se svět obecně a Evropa zvláště rozdělily na dva tábory: jedni zdůrazňují nutné kontakty s Ruskem a projevují snahu snahu vtáhnout Rusko více do Evropy, snad i do oficiálních evropských struktur, nebo alespoň Rusko brát jako spolehlivého partnera i v důsledku jeho energetické pozice, druzí pokračují v politice zastrašování a zatlačování Ruska a jeho obkličování nepřátelskými nebo ne přátelskými státy a obklopování jeho území obrannými nebo útočnými zbraňovými systémy, event. „ukusování“ z jeho území v procesu dalšího rozpadu, jež se za Putina silou zastavilo (odštěpenecké snahy existovaly také na Sibíři a v dalších ekonomicky silných regionech, kde k tomu přistupovalo i latentní národnostní pnutí). Putinův postup zmenšil nebo zlikvidoval moc tzv. oligarchů, které prezident nachal uvěznit nebo kteří uprchli do zahraničí; jelcinovská politika však již dříve utvořila kategorii „nových Rusů“, kteří svými penězi a vlivem zaplavili svět a imaginární moc Ruska zvětšili. Rozporné procesy, jež Jelcin i Putin uvedli do pohybu, procesy často paradoxní a protismyslné, jen s těžce odhadnutelnými konsekvencemi, jsou součástí dnešních světových pohybů v rámci, jemuž se začalo módně říkat globalizace, tj. světová souvztažnost všeho, co se ve světě děje. Globální procesy probíhaly i dříve ale jejich rozsah související se způsobem vládnutí je dnes nepoměrně větší a důslednější právě v souvislosti s technologickou revolucí (digitalizace, internet, mobilní telefony a jejich vzájemné propojování). Lze říci, že se mění podoba demokracie, a to nejen v současném Rusku.

Nynější situace v Ruské federaci před prezidentskými volbami je výsledkem dosavadních Putinových snah, které představují rozhodnou změnu v řízení země: po Jelcinově etapě, v jejímž rámci se realizovaly transformační programy na cestě ke kapitalismu, ale souběžně se dělala řada podstatných chyb ve smyslu ekonomickém („divoká“ privatizace) a politickém (vnitřní hospodářský a politický rozvrat Ruska, rapidní pokles významu země v mezinárodním měřítku aj.), za Putina se obnovil řád, ale také se postupně utvářel model autoritativní nebo omezené demokracie. Vladimir Putin – jak se mediálně spekuluje – si pravděpodobně připravuje možný návrat tím, že do funkce nového premiéra nedávno jmenoval Viktora Zubkova, jenž by mohl být také jedním z nových prezidentských kandidátů jako „jeho člověk“ (mezi dalšími kandidáty jsou vicepremiéři Sergej Ivanov, Dmitrij Medvěděv a Sergej Naryškin. Upevňování centrální politické moci a oslabování prvků přímé demokracie (jejich projevem může být např. všelidové hlasování, referendum) je celosvětový trend: důvodem či záminkou je většinou zhoršená bezpečnostní situace (mezinárodní terorismus). V Rusku se takovým rozhodným bodem obratu stala tragédie ve škole v Beslanu, kde čečenští teroristé drželi jako rukojmí školáky a při zásahu ruských ozbrojenců jich stovky zabili, pokud se nestali obětí samotného osvobozovacího zásahu. Hospodářská situace se po Putinových

zásazích (zlomení moci oligarchů Borise Berezovského a Michaila Chodorkovského) stabilizovala, roste HDP (v současnosti více než 6,5 procenta s předpokladem dalšího růstu v roce 2007 a 2008 až na skoro 8 procent). Za Putinova vedení začalo Rusko také nepřímo pracovat energetickou a surovinovou „kartou“ (nedávno ji použili proti Ukrajině a Bělorusku). Putinův systém vlády, jemuž do značné míry podléhají nejen orgány výkonné moci, ale také do jisté míry moc zákonodárná a soudní, se někdy označuje i jako omezený absolutismus: je to jistě hyperbola, neboť západní politologové nepopírají, že v Rusku je standardní demokratický politický systém, který však vykazuje – ostatně jako jinde - již zmíněný dirigismus a autoritářské rysy. Nicméně pevnější řád ekonomický a politický přilákal do Ruska další investory. Ruská federace zůstává vojenskou velmocí s ambicemi obnovené supervelmoci (viz vývoj nových zbraní, obnovené plány kosmického výzkumu, rozvoj špičkových technologií, demonstrativní úsilí o získání surovinově bohatého území v Arktidě po rozpuštění ledovců). Celkovému obrazu sebevědomé velmoci se přizpůsobuje i ideologie státu včetně staronové (původně sovětské) hymny, návrhu samostatného kandidáta na místo šéfa Mezinárodního měnového fondu, i když neúspěšného (Josef Tošovský, jehož nepodpořila ani ČR) - viz Karel Svoboda: Dobré ráno, Rusko, MfD 25. 9. A 16). Objevují se i rysy jakéhosi nového vlastenectví; oficiální ruská politika buduje image země s jednotnými dějinami: jde o obrovskou novou syntézu rozporných ruských dějin a protikladných ideologií, tedy o smíření carské a sovětské tradice ve jménu silného Ruska. Tato tendence postupuje zcela v duchu ruského národovectví, jež silně zasáhlo v minulosti a zasahuje i v současnosti ruská média, ruskou kulturu, včetně literatury. Tuto syntézu do jisté míry předjímal konzervativní proud v ruské literatuře.

Zajímavý a v jistém smyslu instruktivní je z tohoto hlediska román Jurije Bondareva (nar. 1924) Bermudský trojúhelník (2000). Jurij Bondarev vešel do českého čtenářského povědomí definitivně na počátku 60. let 20. století: jeho prvotina *Mládí velitelů* (1956) se do českého prostředí dostala až roku 1963, kdy již byla známější jeho průraznější díla (*Prapory žádají palbu*, 1957, česky vyšlo 1960, *Poslední salvy*, 1959, vyšly 1961). Na počátku se zdálo, že Bondarev jde ve stopách svých generačních druhů G. Baklanova (1923) a V. Bogomolova (1926-2003), že sleduje depatetizační linii v próze, v politice pak chruščovovskou očištnou kritiku Stalinova kultu a jeho zločinů, i když viděnou ještě úhledně a méně radikálně, spíše z tehdejších stranických pozic než z hlediska obecné humanity a demokracie. Po válečných novelách přichází volná dilogie *Ticho* (1962, č. 1963) a *Příbuzní* (1969, č. 1971) s často citovaným „senzačním“ líčením Stalinova pohřbu a tragédie ušlapaných lidí. V těchto chvílích se zdálo, že Bondarev je konjunkturální spisovatel, jehož prózy se k nám překládaly takřka okamžitě, podobně jako básně A. Vozněsenského (roč. 1933) a J. Jevtušenka (roč. 1933) nebo prózy V. Těndrjakova (roč. 1923). Později se čím dál víc ukazovalo a s odstupem řady let nyní, na počátku 21. století je již zcela zřejmé, že Bondarev je především prozaikem lidského charakteru, lidské vůle a sebezapření udržet

si v toku času, pod tlakem moci a v odzbrojícím automatismu všedního dne své ideje a přesvědčení. Má potřebu být permanentním kritikem, říkat jakoby překonané pravdy, provokovat svým konzervatismem: i když se shodoval s chruščovovskou kritikou stalinismu, viděl Rusko mnohem střízlivěji než kritičtí, ale současně stále něčím nadšení básníci typu J. Jevtušenka. Bondarev patřil spíše k těm, jejichž tvorba nebyly většinová, byla programově protimódní a protikonjunkturální: buď tím, že byla příliš radikální (jeho pojetí války, popis Stalinova pohřbu v románu Příbuzní apod.), nebo naopak příliš konzervativní, když zcela převládla vlna módní negace minulosti. Jsou spisovatelé i politici, kteří za života několikrát zásadně mění své názory a postoje, a mají tudíž stále pravdu, stále jdou progresivně kupředu. Vypadá to, že v jejich nitru probíhá autentický souboj, že se vyvíjejí, ale navenek to vypadá spíše jako běžná konverze, která směřuje k tomu, co je obecně přijatelné. Bondarev je nekonjunkturalista a kontinuita jeho zatvrzelosti je nejpatrnější právě v jeho umělecké tvorbě. Znovu se to ukázalo ve vývojových peripetiích Ruska v 80. a 90. letech 20. století: pohybuje se v řečišti tradiční realistické prózy harmonicky vyvažující dialog a popisné pasáže zasažené citlivostí, sentimentem a nostalgií. Realismus má rád i ve výtvarném umění (pozitivní postavou *Bermudského trojúhelníku* je oficiální sovětský realistický malíř).

Citlivost reflektovaná na úrovni kompozice, stylu a jazyka je u Bondareva seismografem společenských pohybů, signalizuje krize, vzestupy a pády. V předperestrojkové a perestrojkové atmosféře se zdálo, že romány *Volba* (1980, č. 1981) a *Hra* (1985, č. 1987) jdou v této kritické linii intelektuální deziluze. Jak se s odstupem času ukázalo, Bondarev tu ukázal konjunkturální brežněvovské intelektuály, kteří jako zlatá mládež, později jako uznávaní koryfeje sbírající státní ceny, se stali oporou a motorem nového hnutí, nového konjunkturalismu: jak radikálně bojovali za všechno sovětské, tak radikálně propadali depresím a negovali všechny minulé hodnoty.

Jurij Bondarev patřil a patří k odpůrcům politického vývoje SSSR a Ruska od poloviny 80. let: nekritizuje vývoj z hlediska neostalinismu, jak se mu někdy neoprávněně podsouvá, ale z hlediska historické kontinuity sovětského režimu, jehož pád pokládá za chybu, ne-li tragédii, i když to byl právě on, kdo sarkasticky kritizoval jeho tragické peripetie. Z odstupu času se však plněji odhaluje i specifikum jeho vidění: nejde mu primárně o zachování určitého režimu nebo společenského uspořádání a odmítnutí uspořádání jiného, ale o obecně lidské hledisko, o to, co staré či nové poměry přinesly nebo přinášejí člověku. V raných válečných novelách ukazoval, co přináší válka obyčejnému, malému ruskému člověku, aniž došel k existencialitě próz G. Baklanova, ve volné dialogii *Ticho* a *Příbuzní* manifestoval utrpení člověka v poválečném životě a kataklyzmatech Stalinova režimu, v *Hořícím sněhu* (1970, č. 1971) syntetizoval utrpení sovětského vojáka jako vítěze nad fašismem a odvrácenou intimně lidskou rovnu tohoto vítězství, v *Břehu* (1975, č. 1977) zase utrpení a sebezapření citlivých lidí v bipolárně rozpolceném světě, v „umělecké“ dialogii

tragédii umělců, kteří se konformizovali. V době glasnosti a perestrojky a zejména po rozpadu SSSR se J. Bondarev zřetelně postavil proti novým poměrům a novému režimu, to však nevedlo k tomu, že by zmizel z povědomí čtenářstva a z okruhu všeobecně uznávaných ruských autorů ve světových rusistických literárních kompendiích (Reference Guide to Russian Literature. Edited by Neil Cornwell. Fitzroy Dearborn Publishers, London -Chicago 1998. Autor medailonu J. Bondareva je Frank Ellis, s. 182 n. R. Lauer: Geschichte der russischen Literatur. Von 1700 bis zur Gegenwart. Verlag C. H. Beck, München 2000). Je to však poněkud povrchný výklad, který mapuje pouze Bondarevovy vnějšíkové projevy: jistým hlubinnějším klíčem k nim je vlastní prozaická tvorba, v níž se spisovatel radikálně nevyvíjí jiným směrem, využívá spíše stabilní, již vyzkoušené poetiky (spisovateli bude v roce 2004 osmdesát), v níž posiluje některé aspekty; v románu *Bermudský trojúhelník* (*Bermudskij treugol'nik*, 2000, psáno 1995-1999) je to především posílená úloha velkoměstské scenérie jako signálu duševního stavu a dějinné perspektivy Ruska, které je zde chápáno jako rozložená země, země v troskách, v níž se teprve sbírají síly k překonání nynějšího stavu a k novému rozmachu.

Bermudský trojúhelník je román-tragédie od počátku do konce s několika světlejšími místy – ta jsou spojena s několika postavami a s nadějí, že takových lidí, kteří neztratili v soukolí brutálně prosazované moci svědomí a vědomí souvislostí, je víc. Incipit ukazuje známé, dnes již historické události roku 1993, kdy tehdejší ruský prezident Boris Jelcin za široké podpory mezinárodní veřejnosti rozstřílel řádně zvolený parlament vlastní země a jeho obránce – skutečný počet obětí zásahu není dosud přesně znám. Bondarevův román začíná zatčením skupiny lidí, kteří se octli blízko místa zásahu známých jednotek OMON. Novinář Andrej Děmidov, vnuk slavného malíře, je svědkem brutálního ubití třináctiletého chlapce – nemůže tomu však zabránit. Od jatek ho zachrání na dálku jméno děda - oficiálního sovětského malíře, jehož plátna visí v Treťjakovce: policejní milovník dědových obrazů ho nechá jít a on se v chaosu po potlačení vzpoury u Nejvyššího sovětu dostává od baráků a garáží na periferii do bytu svého děda, u kterého bydlí. Ocitá se bez práce, po smrti děda se mu žije velmi těžce a stále je posedlý vidinou pomsty za smrt chlapce. Nakonec je vše zmařeno: ten, kdo mu pomáhal s pátrání, je právě oním vrahem, jeho láska je prostitutka: vše na tomto světě – i to nejušlechtilejší mizí v černé díře bermudského trojúhelníku. Opěrnými sloupy Bondarevova světa je staré Rusko a ruská tradice, která mu paradoxně a v mnohém historicky protismyslně splývá se sovětským režimem: nemá však tak docela nepravdu, když si uvědomíme, že podle ruského disidenta Alexandra Zinovjeva byl komunismus nakonec – alespoň v Stalinově provedení - organicky ruskou věcí – jinak by se tak dlouho neudržel.

Jiná otázka spočívá v tom, zda Bondarev vytváří tyto protikladné celky správně a na základě vnitřní znalosti, nebo zdali jde o umělý, falešný konstrukt (spojení sovětského režimu a náboženství, starého Ruska a sovětských tradic apod.): právě sovětská literatura po celou svou

existenci ve svých nejlepších dílech ukazovala pravý opak – to se jistě týká i tzv. vesnické prózy (derevenskaja proza) i jiných proudů, mravních výzev obsažených v dílech V. Šukšina, V. Bělova, V. Rasputina, V. Solouchina, Č. Ajmatova, tehdy zcela oficiálních autorů, nemluvě o těch, kteří byli přinuceni emigrovat nebo tvořili v útlaku.

Pokládat toto vidění za historicky opodstatněné by bylo asi naivní. Jde o zjevnou autorskou licenci, v níž Bondarev syntetizuje vše, aby vytvořil svou schematickou strukturu: to však neznamená, že by to snižovalo její působivost. Je však přece jen nezbytné ukázat na jistou míru protidialektičnosti této Bondarevovy koncepce sovětského jako dědice původně ruského: možná se v tom jako v kapce vody zrcadlí odvěká touha přemýšlivého sovětského intelektuála spojit nespojitelné a přitáhnout k sobě odvěké protiklady, je to tedy zjevná mravní utopie. Dějiny jsou vždy násilím: násilná byla christianizace Rusi, tedy to, co je v románu pokládáno za vrchol duchovnosti, se prosazovalo silou proti původní ruskosti a autochtonnosti; křesťanství bylo kdysi Rusi vnuceno jako invazní, cizorodý prvek. Po jeho vstřebání začalo být spojováno s ruskou patriarchální, na což později zaútočili evropeizující reformátoři od prvních Romanovců až po Petra I.: vzniká bolestný problém Ruska a Evropy.

Bolševická revoluce byla na počátku brutální evropeizací a V. I. Lenin mluvil dokonce o amerikanizaci Ruska: bolševici vnášeli do Ruska mechanickou civilizaci Západu (viz N. Berďajev). Rychle vyvrátili iluze některých umělců, jež tuto revoluci pokládali za náboženský akt (Blokova báseň *Dvanáct*, Bělého *Kristus vstal z mrtvých* – to byly první oficiální reflexe této události v ruské literatuře, a proto nemůže být pravda, že intelektuálové ji vnímali jen jako palácový převrat hrstky vzbouřenců – někteří v něm viděli naplnění odvěkého ruského snu o mravní očistě – byla to však jen další utopie): bolševismus ve své rudimentární podobě přinesl technologismus, strojovost, strohost (pilňakovští bolševici jako muži v kožených kabátech), evropeizaci a s ní ateismus. Autochtonní kořeny Ruska se dostaly ke slovu v Stalinově totalitním modelu, který však byl podivuhodnou směsí ruského a protiruského (kolektivizace a devastace venkova, hra s pravoslavnou kartou, oscilace mezi antitradičností a tradicí, historismem a antihistorismem: vztah k ortodoxní církvi, k carské minulosti apod.). Pravdu mají někteří politologové, které však není příliš slyšet, že minulá desetiletí tzv. komunismu nebyla ještě vůbec vyhodnocena, natož pečlivě, *sine ira et studio* analyzována.

Kruh se tedy uzavřel: komunista Bondarev zachraňující Rusko před Západem se podobá slavjanofilům, ruské a sovětské jsou spojeny v jedno jako tradiční a hodnotné, demokracie představuje mechanický Západ. Jedno se přepólováním mění v druhé, přepólovávají se hodnoty, co bylo vysoko, klesá, co bylo nízko stoupá. Je to koncepce ahistorická, politicky naivní až nebezpečná, to však nic nemění na tom, že je eticky i esteticky působivá právě jako součást uměleckého díla psaného v kódu tradiční realistické poetiky, ale také proto, že odpovídá místu idejí

a věr v lidském bytí. V tom je Bondarevovo pojetí starého a nového, mravného a nemravného antropologické. A v tomto smyslu je tu využíván i jazyk jako svědectví etického přepólování, jako hledání nových, nejneuvěřitelnějších syntéz tváří v tvář nejistotám a chaosu. Z Nejvyššího sovětu, do té doby symbolu totalitní komunistické moci, stoupá dým, který nabývá podoby Kristovy tváře.

Jinak se ovšem ruská literatura konce 20. a počátku 21. století stále do značné míry stále vyvíjí ve znamení postmodernismu. Jeho znalkyně I. Skoropanovová pojala tento jev vskutku velkoryse jako všeobjímající. Vidí jej v několika vlnách. První vlnu představují např. Abram Terc a jeho Procházky s Puškinem, Andrej Bitov s Puškinovým domem a také Josif Brodskij, Vsevolod Někrasov a D. Prigov, do druhé klíčové jevy, které v našem povědomí často suplují celý jev, tedy J. Popova, V. Sorokina, M. Berga, V. Jerofejeva, S. Sokolova, do třetí vlny podle ní patří V. Druk, L. Petruševská, pozdní tvorba A. Bitova. Vcelku přesvědčivě ukazuje, že celý fenomén postmodernismu, včetně ruského, který vznikal nejen v kontaktu se světem, ale také autochtonně, z vlastních poměrů a myšlenkových tradic posilovaných i rigidním politickým systémem, je určitý stav mysli spojený s globálním vývojem ve vědě, s dekonstrukcí, s překonáváním moderny a imanentních literárněvědných metod. Naopak její kolegyně G. Něfaginová je v tom mnohem opatrnější: domnívá se, že postmodernismus je úzce vymezený jev, který v ruské literatuře přelomu 20. a 21. století koexistuje s metaforickou a neoklasickou literaturou navazující na tradiční struktury realismu a modernismu.

olitická situace a unifikovaná ideologie autoritativních států střední a jihovýchodní Evropy zvaných postkomunistické poskytovala pro rozvoj zárodků postmoderny úrodnou půdu ve smyslu textového navazování, intertextu, metatextu a textových her, jichž využil jak V. Jerofejev, tak V. Pjecuch. Ruští autoři knih o postmoderně spíše prezentují fakt, že v různých oblastech došlo k zásadnímu přelomu nebo alespoň posunu: tuto poetiku změny pak typologizují a spojují s postmodernismem: různé tzv. vlny postmodernismu jsou v podstatě chronologicky a vnitřně poeticky uspořádané posuny v dílech jednotlivých autorů. A. Siňavskij (A. Terc) v Procházkách s Puškinem vznikajících za mimořádné situace, kdy byl jedním z prvních nových politických vězňů období končícího tání uchoпил fenomén literatury jako epistolární čtení, v němž se z drobtů textu vytváří nová realita a nové porozumění. Bitovův Puškinův dům je nový v masivním využití metatextu a quasimetatextu, je to “klasika v postmoderním systému koordinát” (I. Skoropanovová), zatímco Moskva-Petušky V. Jerofejeva je do modelu cesty zapracovaný text o textu ruské literatury; postmoderní citátovost je patrná v Brodského Dvaceti sonetech Marii Stuartovně, zatímco u Vsevoloda Někrasova jde o novou organizaci básně stojící na konceptu izolovaných, daleko od sebe umístěných slov s významnou úlohou mezitextových prostor majících úlohu podtextu vyplývajících ze zájmu o jazyková klišé a primitivismu řeči; zatímco Vs. Někrasov staví svou poezii na “viděném”, L. Rubinštejn je spíše audiální básník a a esejist a v poezii D. Prigova jde o

přítomnost socialistickorealistickeho schématu jako objektu postmoderního celku, podobně jako v některých prózách V. Sorokina. Nový tón do ruského postmodernismu vnášejí představitelé tzv. druhé vlny, kteří vytvářejí koncept “schizoanalytického a melancholického postmodernismu” (I. Skoropanovová). Schizoanalytický model (Viktor Jerofejev, Vladimir Sorokin) vychází ze schizofrenosti slova, které rozkládá úhledné ideje tzv. společenského pokroku, které nabývají groteskní a absurdní podoby. V románu Saši Sokolova Palisandrija (1980-1985) a Michaila Berga Momemury (1983-1984) a Ros i ja (1986) je to groteskní schizoanalýza, ale také melancholické smíření s absurditou dějin, v případě Ros i ja také hravý prozaicko-básnický, přerývaný monolog prorůstající do minulosti: ostatně prorůstání do minulosti, jistá metahistoričnost nebo pseudohistoričnost, je pozoruhodným specifickým rysem ruského postmodernismu včetně zatím posledního románu Andreje Bitova Pomatení (Oglašennyje, 1969-1995), který se skládá ze dvou částí, z nichž první obsahuje dvě Bitovovy novely a román Očekávání opic (Ožidanije obez’jan), druhá je svéráznou vnitřní interpretací předcházejících textů. Z tohoto hlediska by z labyrintu ruské postmoderny neměly být vynechány ani historiosofické prózy Bulata Okudžavy, zejména Dostaveničko s Bonapartem.

Ruský postmodernismus již má své dějiny a své historií zvrásněné vrstvy, které lze členit, typologizovat a periodizovat na období, vlny a paradigmaty: není však ještě dostatečný odstup, abychom mohli tento výklad metodologicky ukotvit. V této fázi jde o konglomerát různých jevů, pro něž je charakteristické spíše to, že narušují a lámou, než vytvářejí vnitřně propojený celek dosud definovaný vnějškovými a nejednoznačnými pojmy metatextuality, intertextuality, hravosti a ambivalence. V poezii 90. let zaujal výrazné místo Michail Ajzenberg (nar. 1948), zakladatel almanachu Ličnoje delo (Osobní věc), v jehož pojetí je svět prostorem, v němž je člověk odsouzený k věčné samotě. Jeho poetika je založena na principu minimalismu (→ Vs. Někrasov) a na svérázných vnitřních rytmicích (Ukazatel’ iměn: Stichi, 1993, Rejstřík: Básně). Sergej Gandlevskij (nar. 1952) publikoval mj. v čas. Družba narodov, Kontinent a Novyj mir; první bás. sbírka mu vyšla až r. 1989. Jeho poetika osciluje mezi klasickou tradicí a postmodernistickou estetikou; formuluje ji jako “kritický sentimentalismus”, v němž se kritický a ironický vztah k realitě spojuje s nastolením harmonie, i když ve sb. Konspekt (1999) se dostává na sám pokraj bezvýchodné tragiky. Charakteristickým rysem jeho poezie je skrytá aluzivnost. Značný čtenářský ohlas měla jeho prozaická prvotina Trepanacija čerepa s podtitulem “istorija bolezni” (Trepanace lebky. Chorobopis, 1995). Timur Kibirov (vl. jm. Zapojev, *1956) patřil zpočátku k lit. undergroundu (socart); debutoval poémami, které se šířily v samizdatu a oficiálně vyšly až v 90. letech, např. Kogda byl Lenin malen’kim (1995, Když byl L. malý) a Skvoz’ prošal’nyje slězy (1994, Skrze slzy na rozloučenou), v nichž s použitím citátů paroduje normy oficiálního sovětského umění. 90. léta 20. století – zejména jejich druhá polovina – dokládají také nástup populární či masové

literatury: předznamenává jej již pornograficky orientovaná próza V. Sorokina a senzační tvorba volného následovníka konceptualismu Viktora Pelevina.

Nicméně v posledních letech, na počátku 21. století se objevují texty a jevy, které představují jakési návraty k tradiční poetice sycené ovšem také z modernistických kadlubů, např. textů, jež se pohybují na žánrové hranici mezi věcným a esteticky relevantním pólem. To na jedné straně činí z vědy esejistiku, na straně druhé vytváří z původně estetických a poetických textových struktur útvary na pomezí věcných žánrů. Slévání esteticky a věcně relevantních textů je základním rysem textové typologie literatury 20. a 21. století, včetně ruské. Lze to ovšem zdůvodnit prevalencí postmodernistické poetiky, ale také celkovou státně politickou a přitom radikální restrukturační spojenou se sovětskou perestrojkou a katastrofkou a posléze s totálním rozpadem společenských struktur tzv. socialistického bloku. Dnes se ukazuje, že čím blíže bylo k tzv. sovětské ideologii a společenské praxi, tím byla destrukce těchto struktur totálnější: naopak tam, kde byla patrná alespoň elementární samostatnost, je zřejmá i určitá neradikálnost pozdější (Polsko, Maďarsko oproti NDR a Československu; viz např. současnou Latinskou Ameriku a Čínu). Zdá se, že naprosté uvolnění esteticko-věcných útvarů je typické pro současnou ruskou literaturu, ale také pro radikální útvary české a pro celkové žánrové povědomí.

Alexej Grjkalov (roč. 1948), ruský filozof, doktor filozofických věd a univerzitní pedagog, hlavně však estetik a literární vědec, pochází z Voroněžské oblasti, která zrodila „tvrdé jádro“ ruské literární klasiky. Grjkalov patří k filozofům, filologům a uměnovědcům, jež se vyjadřují i jako beletristé, umělci slova, jako ti, kteří propadli textům. Jednak se jimi zabývá a srovnává je, jednak je sám generuje. Na jedné straně by tedy mohl být považován za textového komparatistu, poetologa a estetika, jednak za originálního prozaika, jehož artefakty jsou v podstatě reflexivní. Fundamentální práce *Psaní a událost* (Pis'mo i sobytije, Sankt-Petěrburg 2004) je věnována jevu, jemuž Francouzi říkají „écriture“, tj. textu jako psaní a způsobu psaní.

Spojování věcné a krásné literatury „dotahuje“ Grjkalov psaním krásné prózy. Svazek novel a povídek *Poslední svatý* (*Последний святой*, Voroněž 2002) je umělecko-filozofická reflexe téhož. Zatímco *Psaní a událost* je dílo filozofické, tu je více literárnosti, tam text tvoří páteř filozofie, zde filozofie je jádrem textu. Žánrovým obrazem lidského nitra jsou také „povídky-kapky“ z cyklu *Mlčení duše* a konfesionální titulní novela *Poslední svatý*. V ní je typ textu a jeho jazykové tělo nejvíce propojeny a také tematizovány: oproti jazykové banalitě, která vyjadřuje každodennost, stojí vznešenost psaní textu a církevní slovanštiny (viz zmíněný *Bermudský trojúhelník* u J. Bondareva). Slova prosazovaná v ideologizované škole akcentují profánnost, jsou „příliš krátká“ - oproti „dlouhým slovům“ (kompozitům) jazyka vznešeného.

Tajemný svět náboženských prožitků ztělesněných ve vznešenosti jazyka a ušlechtilosti textu se sráží se silnou každodenností (nikoli nadarmo radí učitelka hlavnímu hrdinovi této

konfesionální prózy, aby o svém modlení ve škole pomlčel). Rámec novely tvoří vypravěčova cesta (autorský vypravěč jako by zrcadlově oslovuje sama sebe) za matkou, kterou z jejího domku pro bezmoc odvezli neznámo kam. Proud vědomí, hlavně vzpomínek na venkovské dětství, utváří tělo novely.

Jestli je Grjkalovova estetická publikace analytickým průvodcem po estetice 20. století, průvodcem, jenž je stále pupeční šňůrou spjat s texty, sám vytvářející textový typ na pomezí krásné a věcné prózy, jsou jeho novely a povídky zase beletristickým komentářem k „životě ve vědě“, jenž vede generace se spálenými křídly. Filozofie a text vytvářejí komplementární dvojici. Grjkalov-prozaik a Grjkalov-myslitel vytvářejí nosný typ textu, jenž vyhlíží z prostoru za proslulým Alenčíným zrcadlem: jsme schopni mu porozumět ve vzácných okamžicích vzájemného prolnutí a osvětlení. Současně se tu slévá typ filozofické reflexe a uměleckého slova s jejich národním zrcadlením („ruskoje pis'mo“), které je podstatou jeho původnosti, autenticity a nenahraditelnosti.

Změnu ruských poměrů dokládá i nově objevovaný pojem „vnitřní emigrace“. Tento pojem má různé zdroje. Byl to asi nástup nacistů v Německu, kdy se ministrem propagandy stal Goebbels, ale také v Rusku po Říjnové revoluci a zejména po nástupu nezastřené Stalinovy diktatury v roce 1929; pravda je, že „vnitřní emigrace“ bývá spojována s totalitními nebo autoritářskými režimy, nicméně ani v poslední době se pojem nepřestává užívat i mimo tyto souvislosti. V Rusku svědčí o nové životnosti pojmu literatura i internetové zdroje, mimo jiné zevrubná stať Olega Maslova *Nová vnitřní emigrace v Rusku na počátku 21. století* (23. 5.2006), která předpokládá o výlučném spojení pojmu s totalitními strukturami do značné míry vyvrací. Podle autora se v hledacím programu YANDEX sousloví „razval Rossii“ a „raspad Rossii“ objevují proporcionálně i ve spojení s rozpadem SSSR. Nicméně autor upozorňuje, že ruská slova „raspad“ a „razval“ nejsou identická, neboť „razval“ implikuje nikoli logický výsledek vnitřních procesů, ale předpokládá existenci mohutných sil, které zemi rozvrátily zevnitř i zvenčí. Spíše levicová nebo národní a nacionalistická vnitřní emigrace, užívající pojem „raspad Rossii“ vidí příčinu nikoli v Rusku a Rusech, ale spíše ve vnějších faktorech a tlacích a sama se od všeho toho distancuje a současně zdůrazňuje svoji bezmoc a neschopnost to změnit....Pravicová vnitřní emigrace, tj. kapitalističtí podnikatelé a marginalizovaní liberálové, akcentují svoji neúčast v těchto procesech (nepřičastnost), připouštějí, že nyní není jejich doba, ale že jejich čas nastane. Autor článku Oleg Maslov se domnívá, že se často vytvářejí i politické mimikry – např. strana Jedinaja Rossija je často jejich útočištěm nebo ji alespoň podporují: je pro ně „kovárnou budoucích kádrů“. Maslov tvrdí, že v současné situaci je vnitřní emigrace v Rusku početnější než kdysi vnitřní emigrace v SSSR. Vnitřní emigrace je jen ta, která z nějakých (dnes spíše ekonomických) důvodů nemůže opustit Rusko (dříve „nevyjezdnyje“), v žádné případě to nejsou ti, kteří žijí ve dvou zemích, zejména v USA, Velké Británii, Německu nebo Francii, a čas od času se do Ruska vrací.

„Vnitřní emigrant“ musí rezignovat na svoje angažmá v politice, nekritizuje vládnoucí moc a odmítá analyzovat měnící se realitu: politika je špinavá, zítřek bude patřit jim jako lidem „v bílých rouchách“ (v belych odeždach), tedy podle Apokalypsy čili Zjevení sv. Jana na Patmu k těm, jež budou po konečném kataklyzmatu spaseni: jde o aluzi na román Vladimira Dudinceva (1918-1998; autor kdysi proslaveného románu *Nejen chlebem, rus. Ne chlebom jedinym*, 1956, který tak miloval někdejší profesor a pozdější čestný doktor Masarykovy univerzity Roman Osipovič Jakobson, 1896-1982) *Bílá roucha* (Belyje odeždy, 1988).

Takto vystupuje například Stanislav Alexandrovič Belskij (roč. 1970), rodák z italské komunistické rodiny v Benátkách, kterého roku 1976 adoptoval generál KGB; v roce 1992 vystudoval univerzitu v Heidelbergu, pak pracoval v německé tajné službě a v roce 2000 se vzdal ruským úřadům. Nyní žije v Moskvě jako generální ředitel meziregionální organizace Institut národní strategie a je mediální hvězdou. Jeho text, jenž se obvykle připomíná, je *Smrt posledního člověka* (site APN). Text ironizuje Fukuyamovu koncepci „konce dějin“, ale také umělost současného pojetí globalizace. Oslovuje Fausta (může to být i aluze Odojevského *Ruských nocí*, 1844, nejen Fausta jako takového, neboť tam také mladíci rozprávějí s mužem přezdívaným Faust o aktuálních společenských otázkách, ale první poloviny 19. století) a oznamuje smrt Posledního Člověka, jenž zemřel na rakovinu žaludku (jedl jen hamburgery v McDonaldech, nikoli poctivé lidové jídlo, píše o steacích pojídaných v již neexistujících Dvojčatech atd.). Emblematicky vyjadřuje stav světa před katastrofou. Jinak řečeno: tento svět nelze doopravdy řídit ani regulovat, jeho procesy nelze racionalizovat, tento nejnovější středověk lze jen nestranně sledovat; píše, že si pronajme kryt s bazénem a pomalým internetem a bude sledovat tento nejnovější středověk, pokud mu budou stačit prsty a oči a bude doufat v „naše“ – jakékoli – vítězství.

Na počátku 21. století probíhají procesy, které vedou k modifikaci kategorie „vnitřní emigrace“, nikoli k jejímu mizení a zmizení, i když už nikoli v prostředí čistě totalitním, ale v běžné parlamentní demokracii – možná jen poněkud autoritativnějšího typu. Živnou půdou tohoto procesu je však opět nedostatek otevřenosti a demokracie, převaha manipulace, marginalizace a diskriminace určitých kategorií občanů, boj o ekonomickou nadvládu, pocit nefunkčnosti politického systému a převaha jistého typu lidí u kormidla moci. Na druhé straně si současný „vnitřní emigrant“ je vědom toho, že tyto procesy, které se vymkly kontrole společenských mechanismů, natož jedinců, musí proběhnout, uvědomuje si jejich jakousi fatálnost a čeká, pozoruje, rozhodně nebojuje, je pasivní, ale jeho postoj nelze nazvat klasickým pojmem „pasivní rezistence“: je to jen zvědavé vyčkávání, vědecké a chladné zkoumání současné fáze společenského vývoje, jíž se nemůže protivit, neboť probíhá mimo jeho možnosti. Nicméně se nedomnívám, že tyto fenomény jsou zcela nové nebo že se nějak podstatně vymykají z dosavadní zkušenosti (v minulosti lidé také cítili bezmoc a také pozorovali a čekali nebo se snažili alespoň zmírňovat

dopady projevů systému): rozdíl je jen v jakémsi chladu tohoto čekání, v naprosté objektivitě a doslovné „nezúčastněnosti“. Jako by se sem promítalo dávné gnostické „být kolemjdoucím“, nicméně s výhledem na budoucí zapojení – nikdo však neví kdy, kde a jak.

Z internetových zdrojů k tématu současné ruské „vnitřní emigrace“: <http://www.polit.nnov.ru/2006/05/23/emigration/>
<http://www.moltat.ru/issue/58/vnutrennyaya-emigraciya.html>
<http://www.polit.nnov.ru/2006/04/11/project/>
http://www.apn-nn.ru/author_s/43.html (stránky Institutu národní strategie)
http://www.ng.ru/ideas/2004-09-07/1_belkovskiy.html
<http://www.lentacom.ru/comments/3569.html>

Představu o jedné vrstvě současné ruské literatury může dát nová česká *Antologie ruských povídek* (uspořádali Leonid Bolšuchin a Lucie Řehoříková. Větrné mlýny, Brno 2007, 383 s.), která vyšla s finanční podporou Jihomoravského kraje a na níž se překladatelsky podíleli zejména studenti a doktorandi Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a jako konzultanti a lektori také někteří jeho pracovníci. Mezi autory drobných próz jsou mimo jiné Boris Akunin, Petr Aleškovskij, Jurij Bujda, Irina Děněžkinová, Jevgenij Griškovec, Igor Klech, Vladimir Sorokin, Anton Utkin, Marina Višněvskaja, Andrej Volos aj.

3) Ukrajina

Ukrajina získala nezávislost roku 1991 po zániku SSSR; je členem Společenství nezávislých států, seskupení, které se utvořilo jako volné spojení původně 12 bývalých 15 sovětských republik. Problémem Ukrajiny jako celku je posílení její národní identity ve všech oblastech, zejména jazykové a ekonomicko-politické. Zdaleka nelze říci, že se na území Ukrajiny mluví jen ukrajinsky; v některých částech země, zejména ve velkých městech včetně hlavního města Kyjeva (ukraj. Kyjiv) se užívá často i většinou ruštiny nebo místní rusko-ukrajinské směsi zvané suržyk, nemluvě o východní Ukrajině se středem v Charkově (ukraj. Charkiv) a Dněpropetrovsku (ukraj. Dnipropetrovsk) nebo na Krymu („daroval“ jej Ukrajině N. S. Chruščov až roku 1954, tedy v rámci SSSR byl tehdy připojen k Ukrajinské sovětské socialistické republice) či v Oděse. Krym je dnes v rámci Ukrajiny autonomní republikou s hlavním městem Simferopolem, Sevastopol je kromě hlavního města Kyjeva jediným městem se zvláštním statutem. Centrem ukrajinského národního hnutí je spíše střed a západ Ukrajiny, tedy i území ležící kdysi v tzv. Předlitavsku (Halič a Bukovina) jako součást od roku 1867 dualitního Rakouska-Uherska. Problém identity komplikuje složitá teritoriální historie Ukrajiny, neustálé štěpení, dělení: uvědomme si, že součástí dnešní Ukrajiny, která vznikla jako nástupnický stát Ukrajinské sovětské socialistické republiky jako součásti SSSR, je kromě Haliče a Bukoviny, které kdysi patřily Rakousku, Rakousku-Uhersku,

resp. Polsku nebo Rumunsku, také Podkarpatská Rus (Zakarpatská Ukrajina), dříve součást Uherska, resp. Rakouska-Uherska, později meziválečného Československa (v čele s generálním guvernérem), později zase Maďarska, SSSR (sovětské Ukrajiny) a nyní Ukrajiny (příznačná je v tomto smyslu poněkud sarkstická anekdota, jež vypráví o muži, který žil za svůj život v pěti státech a přitom se nehnul ze svého rodného Mukačeva).

Problém ukrajinizace Ukrajiny, který se různé ukrajinské vlády rozhodly radikálně a hlavně systémově řešit, je spjat také s obnovou a podporou školství, zejména vysokého, na území dnešní Ukrajiny s tím, že většina vysokých škol univerzitního typu byla v minulosti silně rusifikována, resp. byla jinojazyčná (Lvov, pol. Lwów, ukraj. Lviv, něm. Lemberg, Černovcy, Charkov, Charkiv ajd.) V podstatě od roku 1991 s určitými kvalitativními výkyvy probíhá tento pozvolný, ale vcelku úspěšný proces nesoucí s sebou také růst významu regionálních center, tedy důležitých uzlových bodů kultury ležících mimo Kyjev (mj. Lvov-Lviv, Ivano-Frankivsk, dříve pol. Stanislawów). Proces ukrajinizace souvisí také s utvářením nové nebo obnovované ukrajinské historiografie, resp. dějin umění a literatury. Jistým problémem pak zůstává zachovávání přísné historicity, tj. neretušování i neukrajinské minulosti dnešních ukrajinských teritorií.

Současná Ukrajina je velká země s rozlohou kolem 600 000 čtverečních kilometrů a populací 46 miliónů, tedy s hustotou asi 80 lidí na čtvereční kilometr, a poměrně rozsáhlou diasporou, zejména v Rusku, Bělorusku, Polsku, Německu a zvláště v Severní Americe (Kanada). Kulturně politickým a duchovním specifikem Ukrajiny je struktura náboženských denominací: kromě pravoslaví existuje v západní části země také početná církev uniatská (řeckokatolická) ale i jiné církve: přitom pravoslaví je stále onou silou spojující Ukrajinu s Ruskem.

Z etnického hlediska jsou obyvatelé většinou Ukrajinci; Rusové tvoří zhruba necelou čtvrtinu populace, jistý díl představují také Bělorusové, Moldavané, resp. Rumuni, Poláci a Židé; specifickým jevem jsou Krymští Tataři navracející se na Krym, odkud byli Stalinem z politicko-vojenských důvodů deportováni. Rusíni a Huculové nebyli při posledním cenzu pokládáni za samostatné národy.

Na území Ukrajiny je výhradním úředním jazykem pouze ukrajinština s výjimkou Krymu, který má statut autonomní republiky a kde je druhým oficiálním jazykem také ruština a třetím krymská tatarština. Nicméně ruština funguje neoficiálně jako *úřední jazyk de facto* také v převážně rusofonní východní Ukrajině a je důležitá také v hlavním městě Kyjevě.

Ukrajina je republika s podobným politickým systémem jako Rusko, tj. pohybujícím se mezi prezidentským a parlamentním: prezident je však dominantní postavou volenou na období pěti let. Parlament (Verhovna Rada Ukrajiny) je od roku 2006 volen také na pět let a má 450 poslanců (nejsilnější je Strana regionů premiéra Janukovyče, bývalého úspěšného a poté neúspěšného prezidentského kandidáta, dále blok bývalé Juščenkovy spojenkyně Julije Tymošenkové,

Juščenkovo seskupení Naša Ukrajina, socialisté a komunisté); v současnosti země stojí před předčasnými parlamentními volbami (30. 9. 2007).

Přerývkou v jinak plynulém vývoji Ukrajiny po roce 1991 byl konec prezidentského mandátu Leonida Kučmy, jenž prosazoval úzkou součinnost s Ruskem: jeho kandidát Viktor Janukovyč zastupující zájmy průmyslové východní, značně rusofonní Ukrajiny, sice volby vyhrál, ale po obvinění z jejich zfalšování byl výsledek voleb zrušen a později v důsledku tzv. oranžové revoluce (oranžová byla volební barva Juščenkova seskupení Naša Ukrajina) podporované materiálně, finančně i morálně politicky ze strany řady evropských, ale také mimoevropských zemí, mj. také z Polska a České republiky a opakovaných voleb zvítězil Viktor Juščenko (je snad i potvrzené podezření, že se ho jeho odpůrci pokusili otrávit) se silnými vazbami na USA a politiku EU. Další politický vývoj však ukázal, že spojenci, k nimž patřila i dominantní politička „oranžové revoluce“ Julija Tymošenková, se posléze neshodli, což vedlo k posílení Janukovyče a nakonec k vytvoření křehké „protikrizové“ parlamentní koalice. Spory s prezidentem Juščenkem a vytváření patové politické situace vedly k vypsání předčasných parlamentních voleb (30. září 2007).

Současná situace Ukrajiny je hluboce zakotvena v historii reflektované zejména literaturou. Ukrajinský národ se utvářel v mezích společných historicko-politických podmínek daných po pádu Kyjevské Rusi příslušností k Litevskému velkoknížectví, které vtiskovaly specifikum i jejich literárnímu a kulturnímu vývoji. Až v 19. století v době národního obrození se od sebe výrazně odlišují. Za důkaz definitivního zformování ukrajinské národnosti se považuje Peresopnycké evangelium z let 1556 – 1561, v němž byl poprvé fixován jazykový systém ukrajinštiny; ojedinělý text předcyrilského období (Velesova kniha) takový význam nemá. Po rozpadu Kyjevské Rusi prožívala literatura ukrajinského národa úpadek. Feudální roztržičnost a mongolský vpád brzdily rozvoj původní tvorby. Přelom nastává v 16. a 17. století, kdy vzniká tzv. polemická literatura, která ještě nebyla v úplném slova smyslu „krásnou“, ale vyznačovala se už některými estetickými dominantami, individuálním výrazem, osobitým stylem a aktuální problematikou.

Specifikem ukrajinské kultury a literatury je její úloha vstřebávat evropské podněty, zejména polským prostřednictvím, z nichž nejvýznamnějším bylo baroko. Části Ukrajiny a Běloruska, dříve často nazývané západním Ruskem, byly tak důležitou kulturní křižovatkou a tranzitivním pásmem mezi Evropou západní, střední a východní. Problémem ukrajinské literatury byl také poměrně pozdní vznik nového, moderního literárního (spisovného) jazyka a reprezentativních děl v něm napsaných – to vše se odehrávalo v průběhu 18. století, definitivně však až na jeho konci.

Zakladatelem novodobého ukrajinského písemnictví se stal Ivan Kotljarevskij, autor heroikomické básně Enejida (Aeneida, Aeneis, 1798). Výpravná báseň navazující na starověkou, středověkou, renesanční a klasicistickou tradici směšnohrdinské tvorby evropské (jdoucí od

starořecké Žabomyší války přes stejnojmennou báseň Publia Vergila Mara) měla značný ohlas a řadu napodobitelů. Překonávání směšnohrdinské (heroikomické) tradice vedlo pak k vrcholným dílům ukrajinského romantismu, realismu a moderny. Zatímco na území Rakouska-Uherska byl vývoj ukrajinštiny a ukrajinské literatury vcelku zajištěn (Halič, Bukovina), na území Ruské říše po počáteční idyle a dokonce módě všeho „maloruského“ (viz kariéru N. V. Gogola v Sankt-Petěrburgu) začalo potlačování všeho ukrajinského vyvolané snahami o ukrajinskou svébytnost jazykovou, kulturní a do jisté míry i politickou. Roku 1876 vyšel carský výnos zakazující používání ukrajinštiny v tisku a ve školách. Proto se literární život přesouvá do Haliče.

Na počátku 20. století se zrodila v ukrajinské literatuře moderna (M. Voronyj). Nejvýznamnějším směrem v ukrajinské moderně byl symbolismus. Jako svérázný protiklad vystoupili ve 20.–30. letech 20. století neoklasikové. Tragédie ukrajinské literatury, stejně jako celého národa je spjata s tzv. „rozstříleným obrozením“ (rozstril'ane vidrodženňa), v podstatě masovou likvidací ukrajinské umělecké a jiné inteligence za Stalinovy diktatury na počátku 30. let 20. století.

Kvalitativní skok představuje pak tvorba tzv. šedesátníků (autorů především 60. let 20. století) po 20. sjezdu KSSS, jenž byl významným zlomem ve všech zemích tzv. sovětského bloku (I. Drač, V. Korotyč, L. Kostenková, V. Symonenko aj.). V 80. – 90. letech minulého století dochází k změně estetického paradigmatu literatury. Pro novější spisovatele je příznačná pozornost k tvaru a experimentu, nová próza se vyznačuje návratem k modernismu a začínající poetikou postmodernismu, tj. stylizací a novou poetikou navazující na archetypové formy, magii, mýty a úlohu podvědomí, rozvojem satiricko-ironických a fantaskních přístupů, groteskních absurdních poloh. Literární dění na přelomu 80. a 90. 20. století let bylo poznamenáno postmodernistickou estetikou skupiny BU-BA-BU (Burleska-Balagan-Bufonáda), kterou vytvořila trojice přátel J. Andruchovyč, V. Neborak a O. Irvanec. Druhým kontrastním křídlem vedle postmodernistického proudu je „drsný“ realismus.

K zajímavým, byť možná přece jen přeceňovaným osobnostem patří Oksana Zabuzko (nar. 1960 v Lucku její www stránky s osobním programem svědčí o tom, že je mediální hvězdou srovnatelnou se špičkami showbyznysu), intelektuální a současně lyrická spisovatelka, autorka básnických sbírek, próz a filozofujících prací, jejíž dílo u nás překládá a neúnavně propaguje absolventka brněnské ukrajinistiky Rita Kindlerová. Zabuzko je pro Kindlerovou prorokem nově nabyté ukrajinské svobody, kterou si plně uvědomuje („malý román“ *Polní výzkum ukrajinského sexu*, ukraj. 1998, česky 2001; povídky *Sestro, sestro*, č. 2006); tematické vrstvy, o něž se opírá, jsou povrchově i hlubinně zakotveny v bolestném sovětském životě; vyhlíží na nás ze vzpomínek, podvědomých reminiscencí: rudě ošátkované děti, všudypřítomná protivná ruština a „orgány“, dráždivé dospívání, těžká rodinná anamnéza spjatá s neustálým strachem ukazují, že člověk žije

především ze svého mládí, i kdyby to byla ona příslovečná báječná léta pod psa. Ostatně je to zdůrazněno i v původně anglicky psaném životopise. Tematika povídek *Sestro, sestro* je právě z tohoto okruhu: agónie sovětského režimu, protiukrajinské nálady předperestrojového Kyjeva, napětí a především prázdno. Např. povídka *Mimozemšťanka* vychází z intenzivního pocitu životní prázdnoty a vyhoření charakteristického pro určitý věk, kdy člověk po studiích končí relativně bezstarostné životní období a zjevuje se před ním vyprahlá pustina, ale i pro dekadentní fázi politického systému, jenž trpělivě čeká na svůj konec, který stále nepřichází. Tematika opuštění pozemských prostor, debaty s tajemným Poslem, únava z lidí až nenávisť k nim („vyliďnění“), bolestný dialog se svým druhým já, v němž se jako v kapce vody pravděpodobně autobiograficky zrcadlí filozofie života a literatury, narcisismus, egocentrismus, „životní nanasytnost“, ironie a sarkasmus, jenž muže tak láká i odpuzuje zároveň, vědomí příslušnosti k jakési elitě a jisté opovržení k okolí a k životnímu pragmatismu. „Vábění nírvány“, jak kdysi slovenský kritik Alexander Matuška označil jednu pasáž z Čapkova *Obyčejného života*, připomene řadu podobných děl literatury 20. století a směřuje až ke Kafkově *Proměně*. Titulní povídka (*Sestro, sestro*) tuto existenciální až existencialistickou determinaci potvrzuje: zde i jinde si Zabužko libuje v expresivních obrazech horkých slz a plodové vody, stejně jako si Terénim průzkumu libovala v popisu ženských intimít. Kromě *Mimozemšťanky* je nejzdařilejší povídka *Holčičky*: sovětská škola, probuzená erotika mezi dvěma dívkami a prudký zásah mužského prvku do něčeho krásného na pozadí soupeřících adolescentů s různým sociálním zázemím akcentují značné opovržení k mužům a mužskému světu, nad nímž až křečovitě vyjadřuje permanentní převahu; muži jsou nutným zlem, za jehož přijímání se její ženské postavy jakoby stydí; do jejich života patří snad erotika, určitě sex, ale skoro nikdy láska. V jiných prózách, zvláště v *Pohádce o kalinové píšťalce*, by si jistě zařadil klasický freudista; konstrukce povídky *Já, Milena* už souvisí s novým způsobem života, kdy kýženým „třetím“ v intelektuální domácnosti televizní moderátorky je oživlý televizor: i zde je mužský svět karikován jako směšný v psychické, ale dosti razantně i ve fyzické rovině. A nakonec průhledný *Tenisový trenér* potvrzující samičí hltavost autorčiných ženských postavíček. Snad právě mediálně prosazované dílo Oksany Zabužkové, částečně známé i z českých překladů, může být dobrým emblémem hluboce rozporné, často absurdní, chaotické, přelomové doby, hltající nové podněty, podléhající módám avytvářející novou poetiku reflektující nový životní styl a radikálně nové obrysy epochy počátku 21. století v dnešní samostatné Ukrajině.

4) Bělorusko

Oficiálně zní název státu *Respublika Belarus* a je to spíše identita teritoriální: to, co vytváří běloruskou identitu, je dodnes spíše stát nebo ideologie než etnikum nebo jazyk: v současnosti jsou tu dva úřední jazyky - běloruština a ruština. Zatímco několik prvních let po vytvoření samostatného

státu se v Bělorusku odehrával proces možná až příliš prudké bělorusizace, od nástupu tehdy překvapivě zvoleného prezidenta Aljaksandra Lukašenka (nar. 1954), který v prvním a druhém kole porazil tehdejší favority, mj. Stanislava Šuškeviče a Zenona Pazňaka, jde o postupné vytváření autoritativního režimu, jednoho z ojedinelých v nynější Evropě. Lukašenkův názor byl od samého počátku zlomových událostí konzervativní, v 90. letech minulého století šel v Bělorusku doslova proti politickému proudu kritikou skutečné i fiktivní korupce a divoké privatizace – to mu získalo konzervativně a prosovětsky naladěné složky populace, zejména starší generaci a běloruskou vesnici. Tento stav – nehledě na různé posuny a posilování opozice – přetrvává. Bělorusizace se odehrávala v několika nikdy fakticky neukončených vlnách: poprvé výrazněji na počátku 20. století (předtím za Alexandra III. byl dokonce zákaz užívat sám název Bělorusko, jenž byl nahrazen označením Severozápadní kraj), později za prvních let sovětské vlády v čase iluzí o národní autonomii, kterou podporovali i místní komunisté, což ukončily politické procesy a deportace 30. let 20. století; třetí vlna přichází vzápětí po roce 1991, kdy vzniká nezávislé Bělorusko.

Lze říci, že kvalitativně podstatná část dnešní běloruské kultury je v menší či větší opozici k autoritativnímu Lukašenkovu režimu: Svaz běloruských spisovatelů byl opozičním natolik, že proti němu musela v roce 2005 vzniknout nová spisovatelská organizace podporující současný režim. Nyní i po porážce kandidátů opozice v prezidentských volbách se protirežimní politická aktivita stupňuje (viz např. „newsletters“ představitele opozice Aljaksandra Milinkeviče (nar. 1947), zasílané z adresy milikevich@gmail.com., nebo u nás pravidelné monitoringy české organizace Člověk v tísni).

Běloruská národně literární identita vyrůstá z regionalismu literatury Kyjevské Rusi v polocko-smolenském literárním centru. Prvními texty, které vůbec možno spojovat s počátky starobělorus. literatury, když nepočítáme její účast na synkrezi východoslovanské koiné kyjevského typu, jsou hagiografie Avraamije Smolenského a Jefrosinie Polacké (Polocké) z 12.-13. stol. a Choždenije Ihnatija Smoljanina (14. stol.). Ke skutečné a viditelné delimitaci bělorus. celku z východoslovanské kulturní kolébky kyjevskoruské však dochází – podobně jako v případě Ukrajiny, ale nikoli tak výrazně a jednoznačně – ve 14.-16. stol. souběžně s posilováním moskevského centra a jeho mocenskými úspěchy a se silícím podílem východních Slovanů na utváření nového mocenského celku – Velkoknížectví litevského, což pak přináší změny jazykové, náboženské i kulturní.

U počátků skutečného bělorus. literárního svérázu stojí – stejně jako v případě letopisu haličsko-volyňského u Ukrajinců – kroniky, konkrétně Letopisec velkoknížat litevských a Bělorusko-litevský letopis 1446. V souvislosti se začleněním bělorus. území do litevského celku vznikly i právní dokumenty (Statuty Velkoknížectví litevského, 1529, 1566, 1588). Nicméně první

osobnostní počátky běloruské literatury jsou spjaty – stejně jako u psané slovesnosti ukrajinské (zápis ukrajinské písně u Jana Blahoslava) – s českým prostředím a s renesancí, humanismem a reformací ve spojitosti s pražským působením Franciska Heorhije Skaryny, který zde proslul překladem bible (Bivlija ruska). Celkově v období humanisticko-renesančním se zárodky reformační kritiky církve je na běloruském teritoriu zcela pochopitelně více dění, neboť tlaky litevsko-polské, a tedy evropské, jsou tu silnější než na Ukrajině a také náboženský život je pestřejší – svou úlohu tu sehráli i polsko-běloruští protestanti Symon Budny a Vasil Cjapinski působící v druhé polovině 16. století. První renesanční básní, byť psanou latinsky, je Píseň o zubrovi M. Husouského. Nepochybně klíčová úloha tu připadla trojdomému literátu barokní doby Simeonu Polockému po právu řazenému i do ruské a ukrajinské literatury. Poté literární dění na území Běloruska ochabuje v souvislosti s posilováním kulturní úlohy Polska, německého baltského regionu a carského Ruska. I když bylo Bělorusko od trojího dělení Rzeczy pospolité součástí carského Ruska, jazykově a kulturně patřilo zřetelně do polské zóny: tlak carských úřadů tak k totální polonizaci připojil masivní rusifikaci a r. 1840 byl za Mikuláše I. zakázán i sám název Bílá Rus a nahrazen národnostně neutrálním termínem Severozápadní kraj (Pobaltí se říkalo Ostzejskij kraj). Těžký úder zbytkům běloruské kulturní svébytnosti uštědřila porážka polského povstání: polsko-běloruští literáti se tohoto hnutí v značném počtu zúčastnili a carismus jako odvetu zakázal tisknout v běloruštině.

Nové počátky navázaly na ukrajinskou travestijní tradici klasicisticko-osvícenského typu konce 18. a počátku 19. století. Prvním běloruským profesionálním spisovatelem byl V. Dunin-Marcinkevič, později F. Bahuševič a J. Lučyna. K dovršení celého procesu běloruského národního obrození došlo však až v první třetině 20. století; bylo spojeno s první ruskou revolucí 1905 a vznikem čas. Naša niva (našanivské období), který se tak stal tribunou kultivace literární běloruštiny a také vyjadřovatelem běloruských národních snah: byli s ním spjati mj. Janka Kupala a Jakub Kolas. U Bělorusů – stejně jako u Ukrajinců – byla vždy silnější poezie; próza se teprve utvářela na bázi povídkové tvorby sentimentalisticko-osvícenského ražení s výraznými sociálními motivy.

Běloruské národní obrození začalo s plnou silou na počátku 20. století v době rozvíjejícího se modernismu v Evropě a Rusku: silný vliv tu měli mj. P. Verlaine, V. Brjusov, D. Merežkovskij aj. Poetika moderny se projevovala i na tvorbě tzv. běloruské klasiky, mj. J. Kupaly (Advečnaja pesnja, Son na kurhane), J. Kolase (Symon-muzyka); moderna a avantgarda se projevil zejména v tvorbě členů literární skupiny Maladnjak (Omladina), který vznikl kolem stejnojmenného časopisu jako volné seskupení básníků. Patřili k němu např. M. Čarot, A. Dudar, J. Pušča aj. V různých dobách se ke skupině hlásili i M. Aljachnovič, P. Brouka, Z. Bjadulja, U. Žylka, A.

Zvonak, T. Kljaštorny, L. Rodzevič, K. Čorny, S. Šuškevič aj. Tvůrčí program M. je formulován v prohlášení z r. 1924, jehož autoři se odvolávají na marxismus - v podstatě šli ve stopách většiny avantgardistických seskupení.

Zjevná je např. futuristická poetika u M. Čarota, impresionismus u U. Dubouki, imažinismus u J. Pušči a T. Kljaštorného, prvky existencialismu najdeme u K. Čorného, dílem u nesmírně čínorodého a univerzálního organizátora a politika V. Lastouského. Z Maladnjaku se pak vydělila lit. skupina Uzvyšša, kterou tvořili mj. U. Dubouka, K. Krapiva, K. Čorny, A. Babareka, Z. Bjadulja, J. Pušča, T. Kljaštorny aj. Uzvyšša (Výšina) existovala v letech 1926 – 1931. V jistém smyslu existenciální model literatury se projevuje u V. Bykava, A. Adamoviče, V. Kazka, U. Karatkeviče, I. Ptašnikava a A. Kudravce. Modernistický diskurs se manifestuje v dramate A. Makajonka, F. Aljachnoviče a zejména A. Razanaua: běloruský modernismus nevystupuje v čisté podobě, je značně časově opožděný za vývojem v okolních zemích, koexistuje s jinými proudy i v rámci jednoho díla nebo díla jednoho autora (realismus či novorealismus, romantismus a novoromantismus apod.). Období glasnosti a perestrojky vyvolalo obrodné snahy i v Bělorusku: významným reprezentantem tohoto hnutí byl zejména spisovatel Ales' Adamovič (1927-1994).

Běloruský postmodernismus je záležitostí 90. let, i když jeho počátky sahají až do 80. let 20. století - na rozdíl od ruského, který začíná vlastně na sklonku 60. let a některými předchůdci mnohem dříve (V. Nabokov). V 80. letech je spojen se spolky Tutejšija a Tovarystva Vol'nych Litaratarau. V polovině 90. let vzniká sdružení Bum-Bam-Lit (sb. Tazik belaruski), běloruská umělecká skupina založená r. 1995, jejímiž členy jsou spisovatelé, které kritika označila později za běloruské postmodernisty. Poetika jejich představitelů není jednotná. S. Minskevič aj. založili tvůrčí metodu translogismus (přejít logem): cílem je najít v každé manifestaci logu (slovo, myšlenka, fráze, obraz) tranzitivní tunely k jiným logům. Za běloruské postmodernisty se tradičně pokládají A. Hlobus, A. Chadanovič, představují jej také čas. vycházející za hranicemi Běloruska. Postmodernistickým projektům se systematicky věnuje čas. Nihil založený 1999.

Relativní rozmach prožívá běloruská literatura od 10. po 30. léta 20. století. Na počátku se zdálo, že porážka ruského carismu a s ním – alespoň načas - velkoruského šovinismu povede ke skutečnému osvobození a obrození běloruského národa k rozvoji všech druhů umění a literatury zvláště. Běloruský literární život se v tom podobal ruskému a ukrajinskému: vzniká lit. skupina Maladnjak, později elitní a umírněně kulturní Uzvyšša; běloruský literární život probíhá na území Ruska a SSSR, Polska a Litvy, ale také v rozlehlé běloruské diaspoře. Počátky běloruské emigrace sice sahají až do 15. století k výnosu Kazimíra IV. z roku 1447, který povoluje šlechtě opouštět vlast, aby “nabyla většího štěstí”, ale fakticky jde nejprve o postupnou a posloupnou emigraci jako dobrovolnou účast na ruské kolonizaci Kavkazu, střední Asie a Sibiře, později o emigraci ekonomickou a politickou (zejména v souvislosti s polským povstáním r. 1863). Dílem do

vyhnanství, dílem dobrovolně se emigrace zvětšuje od sklonku 19. století a na počátku 20. století; ve spojitosti s běloruským národním obrozením vznikají i první zahraniční běloruské spolky, mj. Kryvicki vjazok (1868), Homan (1884 v Petrohradě), Belaruskaje Studenckaje zjamljactva (ve Varšavě, 1908-1914) a jinde. První světová válka a následné ruské revoluce, zejména bolševická, podnítily masovou emigraci na Litvu, do Lotyšska, Polska, USA, Francie, Československa (kde se emigranti stali objektem blahodárné Masarykovy Ruské akce: o Bělorusech v meziválečném Československu viz jednotlivá hesla) aj. R.1939 se řada Bělorusů podílela na sovětské okupaci tehdy polské západní Bělorusi, za války bylo evakuováno 1,5 milionů Bělorusů do Ruska, za války byl pak deportován značný počet do Německa, dobrovolně odešli v roce 1944 ti, kteří se zúčastnili kulturního života za německé okupace a uviděli v německé okupaci možnost běloruského národního osvobození; řada z nich pak po válce studovala na Svobodné univerzitě v Mnichově a jinde ve světě. Silná a stále se zvyšující se běloruská menšina Bělorusů žije v Petrohradě. V současnosti se počet Bělorusů žijících mimo území Republiky Bělorusko odhaduje na 3-3,5 milionů. V 90. letech minulého století docházelo i k rozsáhlým repatriacím z nástupnických států bývalého SSSR. Ze současných důležitých center běloruské zahraniční kultury je to nejen Litva (Vilna, Vilno, Vilnius) a Polsko (Belastok, pol. Białystok), ale například také britský Londýn. Diaspora a vnitřní vývoj také souvisí s běloruskou církevní organizací a s existencí běloruské autokefální pravoslavné církve, Běloruské autokefální pravoslavné církve v emigraci a dočasně (1924-1934) působícího svazku Běloruské autonomní pravoslavné církve.

Samostatnou kapitolou v dějinách běloruské a ukrajinské literatury je dvojí genocida: jedna stalinská, rusifikační ve 30. letech, kdy byla zatčena podstatná část běloruských intelektuálů, především spisovatelů, vědců, dílem zastřelena, dílem deportována nebo vězněna v různých místech SSSR, a tak odtržena od národní komunity, druhá hitlerovská, německá za války, deportace nebo útek (1944) do Německa (těch, kteří s Němci za války spolupracovali), poválečné deportace v rámci SSSR, nemluvě o útlaku za polských diktatur.

Po rozpadu SSSR a vzniku samostatného Běloruska se svářely dvě koncepce: jedna více nacionalistická, dílem i jdoucí ve stopách lotyšského a estonského vývoje, druhá méně radikální beroucí v potaz složitý a protikladný vývoj běloruské populace a diaspory: autoritativní režim prezidenta Lukašenka usilující o sblížení s Ruskem a vytvoření rusko-běloruské unie (společné hospodářské záměry, neexistence pevné hranice, úzká spolupráce armádních a policejních složek) naráží na odpor místní národovecké opozice z řad inteligence a studentstva, což dokládají časté protestní akce, zejména v hlavním městě Minsku. Toto rozštěpení projevující se politickým bojem se v literatuře výrazně manifestuje, mj. v existenci opozičních literárních časopisů vydávaných v Minsku (Mensku) i jinde, jako jsou např. Arche, Epoque, Frahmenty, noviny Naša niva. Některé

jsou spjaty s nakladatelstvím Vostraja brama, které systematicky vydává běloruskou literaturu většinou opozičního zaměření, kritickou k sovětské minulosti, hledající nové cesty Běloruska do světa. Periodika jsou však i jiná, např. ruské noviny Narodnaja volja a Imja, běloruské Kultura, Pahonja, Naša slova, spíše oficiální Zvjazda. Existovala také běloruská vláda v exilu, jejímž členem byl slavný a u nás hojně překládaný spisovatel Vasil' Bykav (1924-2003).

Podívejme se na to, jak je se současnou běloruskou literární produkcí seznamován český čtenář. Sestavovatel svazku běloruských povídek, který nedávno vyšel v Brně (*Antologie běloruských povídek*. Větrné mlýny 2006, 178 stran), Sjarhej Smatryčěnka, jenž loni přednášel o běloruské literatuře na slavistice Masarykovy univerzity, v úvodu píše, že základním problémem dnešního Běloruska je problém identity. Dokládá to historkou o tom, jak při jeho přednášce jeden z frekventantů Literární akademie Josefa Škvoreckého uvedl jako příklad běloruského autora Hryhorije Skovorodu, ale to byl, jak dále píše Smatryčěnka, spisovatel ukrajinský. Ale ani zde nemá běloruský bohemista zcela pravdu: etnicky a biograficky to tak sice je, ale Skovorodův jazyk se spíše než dnešní ukrajinštině podobá ruštině se silnými církevněslovanskými prvky, i když ho Ukrajinci nyní skoro vždy publikují ukrajinsky, a neznalý ukrajinský čtenář tak může nabýt přesvědčení, že tak to bylo, i když jde vlastně o překlad. Je tedy problém identity problémem celého východoslovanského prostoru, kde se kdysi rozkládala Kyjevská Rus, pak Moskevská Rus a Ruská říše a posléze Sovětský svaz. Možná ani typologická blízkost českého a běloruského kulturního prostoru a dějin není zase tak velká, jak se autor domnívá.

Areál Běloruska je součástí vztahů středoevropských kultur, resp. kultur střední Evropy v širším slova smyslu s rozsáhlým středoevropským zápolím či týlem, k němuž patří jak východoevropský, tak jihoevropský, západoevropský i skandinávský areál. V tomto smyslu se jako vrcholně aktuální jeví studium středoevropského a východoevropského areálu, zvláště toho, který současně tvoří tyl areálu baltského či pobaltského (Baltie), a to je právě případ Běloruska vtahovaného do kontextu ruského či velkoruského a současně do polsko-litevských souvislostí a také – spíše volně a životními osudy tvůrců – do střední Evropy, jak dokládají běloruské opoziční časopisy hojně publikující politickou publicistiku polskou a českou. V tomto ohledu má česká literatura, přesněji české kulturní prostředí to štěstí, že na jeho území došlo k dvěma významným událostem, které spojují české země se dvěma východoslovanskými „menšími bratry“ Ruska - Ukrajinou a Běloruskem: záznam ukrajinské dумы u Jana Blahoslava (nar. 1523 v Přerově, zemřel 1571 v Moravském Krumlově) a Praha jako místo vydání díla tradičně pokládaného za počátek novodobé běloruské literatury - *Bivlija ruska* Francyska (Francišaka Heorhije) Skaryny.

V česko-slovenském prostředí se z běloruské literatury zatím ujaly dva proudy. Jeden je spjat s běloruským národním obrozením počátku 20. století, s díly běloruských klasiků Janky Kupaly a Jakuba Kolase, kdy jde o tendenci literárněhistorickou a řekl bych spíše pietně přijímající

našanicve jako emblém vnitřních běloruských procesů v podstatě romantické a novoromantické povahy, druhý proud je již hlubinněji přijímaný a souvisí s jevem, který jsme jinde nazvali „běloruská škola válečné autenticity“, jevem spjatým se specifickou běloruskou novorealistickou poetikou s centrem ve válečném tématu, ale i v současnosti tak, jak je prezentovali např. Vasil Bykav, Anatol Kudravec, Ivan Melež, Ivan Ptašnikau, Aleš Adamovič, s emblémem běloruské krajiny zaplavované deštěm, obetkané mlhou, močálovitě, kde slunce se jen občas prodere temnými mraky – tak zapůsobila běloruská literatura v česko-slovenském prostředí svým poetologickým svérázem ve zkratce vyjadřujícím niterné problémy národní komunity. Nyní je tedy konečně řada na běloruské literatuře posledních 10-20 let, která zachytila měnící se běloruskou situaci, ale také světové politické a umělecké proudění.

Pokud jde o orientaci běloruské literatury napínané – stejně jako celé národní společenství – do několika stran, tedy na Západ, Východ, Sever, ale také na jihozápad směrem ke geografickému a hlavně kulturnímu a duchovnímu fenoménu střední Evropy, je zřejmé, že jde o osud nelehce se konstituujícího tranzitivního pásma s nevyhraněnou identitou, jejímž společným jmenovatelem je – jak již řečeno výše - spíše než jazyk - národ a hlavně stát.

Antologie běloruských povídek je nesporně záslužný a v lecčems i průkopnický čin. Podílela se na ní řada překladatelů: pražská slavistka a bělorusistka Františka Sokolová, která svazek také lektorovala, doktorandka brněnské slavistiky Ivona Malěřová, Hanna Raková, běloruští bohemisté Volha Patapavová, Veranika Bjalkovičová, sám Sjarhej Smatryčenko a jeho manželka Julija Smatryčenková. To, že překladateli byli převážně běloruští bohemisté, bylo přece jen dost riskantní, ale celkem to vyšlo, i když i přes pečlivou lekturu a korekturu zde zůstala řada nečeských nebo neživotných výrazů a spojení. Je to problém: překlad ozvláštňený tím, že jej tvoří cizinec, může být dokonce inspirativní i pro cílový jazyk; zde však na nás místy dýchne i určitá manýra a knižnost (např. „Zbytečně mě zahanbujete“, „černé čupřiny“, „gramotný člověk“, „muka“, „prevít“, „vydržely tři edice“, „kurva, matku jeho!“). Problém je i v užívání obecné češtiny nebo důsledné aplikaci běloruských názvů míst, pro něž má čeština odjakživa jen ruské nebo polské varianty (Polack, Belastok, Vilna). Smatryčenkův úvodní text a medailony autorů s fotografiemi jsou také svérázným a kompetentním průvodcem po současné běloruské literatuře.

Podivná je asi situace v dnešním Bělorusku pro ty, kteří znají dobu u nás před rokem 1989 a dnes: na jedné straně to, co monitorují různé mezinárodní organizace a opozice jako projevy totalitního nebo autoritářského vládnutí, na straně druhé existence legální opoziční literatury a publicistiky, jež je sice někdy drasticky omezována, ale není zakázána; někdy je možno být i ve státních službách a přitom vystupovat značně kriticky a v podstatě nekompromisně proti režimu: je to asi specifikum dané vnitřně, ale hlavně mezinárodně.

Tyto běloruské povídky nepřinášejí v podstatě žádné podstatné poetologické objevy; jsou na naše poměry tvarově tradiční, navíc tematicky vycházejí spíše ze sovětské minulosti. To však neznamená, že jsou takto všechny chápány v běloruské literární realitě: tam mohou některé z nich představovat opravdový tematický i tvarový průlom. V čele stojí dvě povídky slavného Vasila Bykava, který sám může být příkladem problematičnosti běloruské literární a politické identity, z dalších uveďme alespoň Vjačaslava Adamčyka, jeho syna písíciho pod pseudonymem Adam Hlobus, Sjarheje Dubavce, Alese Astašonka, Ihara Sidaruka. Více života a originální kompozici vnášejí do antologie ženy, např. Jeva Vežnavcová nebo Mira Łukszová, nezřídka spojené s polským nebo celoevropským prostředím. I když literatura a její autoři vyjadřují určitý názor, myslím, že nelze tuto ani žádnou jinou literaturu mechanicky dělit na režimní a protirežimní: byli Homér (pokud byl), Dante nebo Shakespeare režimní, nebo protirežimní? Jistě měli své názory a svůj politický osud, kvalita jejich děl je však dána jinými atributy, do nichž se jejich celkové vidění světa promítá.

Zastavme se u některých textů podrobněji. Černá skepse prostupuje Bykavovo podobenství *Mravenci*, kde vesmírný stvořitel dá přednost hmyzu před nepovedeným experimentem s lidmi, kteří se ve válkách postupně zničili. Na počátku stojí spíše sarkasmus dějin se zjevnými invektivami na Říjnovou revoluci a občanskou válku, na konci pak válka žen proti mužům (šídlo v pytli neutajíš!) a konec: „Včera Pánbůh pomalu oblétal na obláčku celou zemi a nikde nespatrił nikoho, jenom uprostřed džungle podél Amazonky se v listí hemžili nějací tvorové, jinak byly všechny kopce, pole a pastviny pusté: žádná města, osady, ani žádné chalupy. Nejvíce Pánaboha dojímal kousek souše severně od říčky Prypjati – byl to krásný kousek země, ani horký, ani studený, kdysi plný zvěře, ryb a ptáků, svěřený docela dobrému, pracovitému plemeni Dregovičů. A co se nestalo? Zasykali se nukleárním spadem, zdegenerovali a vymřeli. Prokazuj pak po tomhle lidem dobro!“ (s. 17). Spisovatel a politik Bykav musel od 60. do 90. let minulého století projít opravdu složitou cestou, což dokládají i politická východiska jeho další povídky *Žlutý píseček*. Drobné prózy Adama Hlobuse (roč. 1958, vl. jm. Uladzimira Adamčyka, syna slavného Vjačaslava Adamčyka) jsou filozofickými momentkami s historickými sondami: zákruty běloruských dějin se tu jakoby maně obnažují, vystupují z podzemí: to, co ještě Bykav ve svých klasických prózách pokládal za danost, to, co pak zavrhl, to je tu již *conditio sine qua non*: jakási vykořeněnost a bezradnost, melancholie a touha po drsném doteku autentické, nepřikrášlené každodennosti tu prostupují každý detail. Je to dobrá próza, ale nevím, zda je to z Hlobuse to nejobjevnější, spíše je to náladově a názorově výrazné. Jeva Vežnavcová (vl. jm. Svjatlana Kursová, roč. 1972) patří takřka k nejmladší známé spisovatelské generaci s rozsáhlými mezinárodními zkušenostmi. Její próza je snad nejnápaditější. Představuje generačně vyhraněný typ. Maryja Roudová (vl. jm. Salaujovová, roč. 1975) se mi zdá také velmi invenční, ale mnoho je odvozeno z cizích literárních vzorů, ale i tak

představuje alespoň tenkou intelektuální linii, jež vrací běloruskou literaturu světu. Krásné písemnictví však má vlastní vývojová paradigmata, která nepodléhají v dlouhodobé perspektivě žádnému konjunkturalismu: co je v těchto „mladých“ prózách pevné a živé, se teprve ukáže.

Antologie ukazuje běloruskou literaturu jako převážně vesnickou (právě to ji ostře odlišuje od české a odkazuje k hlubokým rozdílům spíše než k spojitostem), zdůrazňující tradičnost. Prózy jsou buď parabolické (Bykavovi *Mravenci*, Sidarukův *Autobus barvy lila*) nebo popisné s perestrojkovým ostřím či se symbolikou ponuré běloruské krajiny. Jako funkční se ukázala chronologická výstavba svazku. Tato antologie je celkem vzato zdařilé dílo: její význam je nejen úzce literární, ale i obecnější: pomáhá poznat včerejšek i dnešek země, která je nám současně blízká i vzdálená.

Základním problémem běloruské literatury je vyrovnávání se světem: i když tradice je poměrně bohatá, často se musí začínat jakoby znovu: absence nebo slabá přítomnost celých myšlenkových a tvarových vrstev, je zjevná. Opozice chce navázat na tradice i jakoby formálně: např. obnovou tzv. klasického pravopisu (*taraškevica*: na bázi pravopisu B. Taraškeviče z roku 1918); země, kde i pravopis má ideologickou dimenzi a kde literatura má stále úlohu takřka posvátnou, je podoba písemnictví důležitá. Toto vyrovnávání se světem se v Bělorusku, zejména opozičním, děje často sblížením se střední Evropou, snahou překonat jednoznačně ruskou orientaci. Tento běh k světovosti běloruské literatury bude důležitý i v nejbližší budoucnosti.

Výběr internetových zdrojů

<http://www.politicalresources.net/belarus2.htm>

<http://www.mfa.gov.by/eng/index.php?id=1&d=policy>

<http://www.mfa.gov.by/rus/index.php?id=1&d=policy>

<http://www.politicalresources.net/russia3.htm>

<http://www.rian.ru/yakovenko/>

<http://www.mid.ru/>

http://www.ln.mid.ru/bul_newsitem.nsf/kartaflat/02

<http://www.ruskodnes.cz>

<http://www.politicalresources.net/ukraine3.htm>

<http://www.mfa.gov.ua/diplomacy/>

<http://www.mfa.gov.ua/eng/diplomacy/>

<http://www.mfa.gov.ua/eng/diplomacy/?tradition>

<http://www.moltat.ru/issue/58/vnutrennyaya-emigraciya.html>

<http://www.polit.nnov.ru/2006/04/11/project/>

http://www.apn-nn.ru/author_s/43.html

http://www.ng.ru/ideas/2004-09-07/1_belkovskiy.html

<http://www.lentacom.ru/comments/3569.html>

Výběr literatury

A. I. Solženicyn v kontexte európskej literatúry. Zborník príspevkov zo sympózia o tvorbe A. I. Solženicyna. Bratislava 1992.

Agosov, V.: Literatura ruskogo zarubež'ja. Moskva 1998.

Ajchenval'd, J. I.: Siluety russkich pisatelej. Moskva 1998.

Al'fonsov, V. N.: Poezija ruskogo futurizma. Sankt-Peterburg 1999.

Baršt, K. A.: Russkoje literaturovedenije XX veka. S.-Peterburg 1997.

Bem, A.: Pis'ma o literature (ed. M. Bubeníková, L. Vachalovská). Praha 1996.

Bobilewicz, G.: Historia literatury rosyjskiej XX wieku. Warszawa 1997.

Bočarov, S. G.: Sjužety ruskoj literatury. Moskva 1999.

Bogomolov, N. A.: Russkaja literatura načala XX veka i okkul'tizm. Moskva 1999.

Brown, D.: The Final Years of Soviet Russian Literature. Cambridge 1993.

Bugrov, B. S.: Russkaja literatura XIX-XX vekov. Moskva 1998.

Bulanin, D.: Antičnyje tradicii v drevnerusskoj literature. S.-Peterburg 1998.

Buslakova, T. P.: Russkaja literatura XX veka. Moskva 1999.

- Carlisle, O. (ed.): *Poets on Street Corners. Portraits of Fifteen Russian Poets*. New York 1968.
- Central Europe. Core or Periphery? Copenhagen Business School Press, København 2000.
- Čistov, K.: *Russkaja narodnaja utopija (Genezis i funkcii social'no-utopičeskich legend)*. Dmitrij Bulanin, S.-Peterburg 2003.
- Demin, A. S.: *O chudožestvennosti drevnerusskoj literatury*. Moskva 1998.
- Der russische Roman. Herausgegeben von Bodo Zelinsky unter Mitarbeit von Jens Herlt. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2007.
- Dolinina, S. J.: *Russkaja literatura XIX veka*. Moskva 1999.
- Drozda, M.: *Narativní masky ruské literatury*. Praha 1990.
- Emigracja i tamizdat. Skice o współczesnej prozie rosyjskiej. Red. Lucjan Suchanek. Kraków 1993.
- Historia literatury rosyjskiej XX wieku. Red. A. Drawicza. Warszawa 1997.
- Holzer, J.: *Politické strany Ruska. Hledání identity*, Brno, CDK - Politologická řada, svazek č. 18, 2004.
- Holzer, J.: *Politický systém Ruska. Hledání státu*, Brno, CDK - Politologická řada, svazek č. 14, 2001.
- Honzík, J.: *Dvě století ruské literatury*. Praha 2000.
- Hrala, M.: *Ruská moderní literatura 1890-2000*. Karolinum, Univerzita Karlova, Praha 2007.
- Ibler, R. (Hrsg.): *Zyklusdichtung in den slavischen Literaturen. Beiträge zur Internationalen Konferenz, Magdeburg, 18.-20. März 1997. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen, Bd 5*, herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, - Berlin - Bern - Bruxelles - New York - Wien 2000.
- Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski pod redakcją Andrzeja de Lazari. Warszawa–Łódź 1999-2000.
- Intelligentsia in the Interim. Recent Experiences from Central and East Europe. Red. Fiona Björling, *Slavica Lundensia* 14, Lund 1995.
- Jehlička, M.: *Ruská literatura 19. století (od konce 18. století do začátku 20. století)*. Praha 1993.
- Kasack, W.: *Slovník ruské literatury 20. století*. Praha 2000.
- Klimowicz, T.: *Przewodnik po współczesnej literaturze rosyjskiej i jej okolicach (1917-1996)*.
- Kolo inspirace. Ruská básnická moderna – počátky poezie sovětské – výběr dobové grafiky. Praha 1967.
- Kovačičová, O.: *Kontexty ruskej literatúry. Aspekty tradície v ruskej literatúre 11.-20. storočia*. Bratislava 1999.
- Kšicová, D. (ed.): *Východoslovanské literatury v českém prostředí do vzniku ČSR*. Brno 1997.

- Kšicová, D.: Od moderny k avantgardě. Rusko-české paralely. Brno 2007.
- Kšicová, D.: Secese. Slovo a tvar. Brno 1998.
- Lauer, R.: Geschichte der russischen Literatur. Von 1700 bis zur Gegenwart. München 2000.
- Lazari, A. de (ed.): Mentalność rosyjska. Słownik (1995, angl. verze The Russian
- Lichačev, D. S.: Istoričeskaja poetika russkoj literatury. Sankt-Peterburg 1997.
- Lotman, J.: O russkoj literature. Sankt-Peterburg 1997.
- Mathauser, Z.: Nepopulární studie. Z dějin ruské avantgardy. Praha 1969.
- Mathauser, Z.: Spirála poezie. Ruské básnictví od roku 1945 do současnosti. Praha 1967.
- Mikulášek, M.: Pobednyj smech. Opyt žanrovo-sravitel'nogo analiza dramaturgii V. V. Majakovskogo. Brno 1975.
- Naumann, F. : Mitteleuropa. Berlin 1915.
- Nefagina, G.: Dynamika stilevych tečenij v russkoj proze 1980-1990-ch gg. Minsk 1998.
- Nemcy v Rossii. Sankt-Peterburg 1999.
- Porter, R.: Russia's Alternative Prose. Oxford, Providence 1994.
- Pospíšil, I. kol.: Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. LIBRI, Praha 2001.
- Pospíšil, I. (ed.): Areál – sociální vědy – filologie. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- Pospíšil, I. (ed.): Panoráma ruské literatury. Boskovice 1995.
- Pospíšil, I.: Od Bachtina k Solženicynovi. Brno 1992.
- Pospíšil, I.: Spálená křídla. Malý průvodce po české recepci ruské prózy 70. a 90. let 20. století. Brno 1998.
- Pospíšil, I.: Střední Evropa a Slované. MU, Brno 2006.
- Pospíšil, I. Ruský román znovu navštívený. Brno 2005.
- Putna, M.C., Zdražilová, M.: Rusko mimo Rusko II. Brno 1994.
- Putna, M.C.: Rusko mimo Rusko I. Brno 1993.
- Reference Guide to Russian Literature. Ed. by Neil Cornwell, London- Chicago 1998.
- Richterek, O.: Dialog kultur v uměleckém překladu. Hradec Králové 1999.
- Rukováť ruskej poézie. Zostavila Oľga Kovačičová. Bratislava 2000.
- Russkij futurizm. Teorija. Praktika. Kritika. Sostavili: V. N. Terechina, A. P. Zimenkov. Moskva 1999.
- Russkije pisateli 20 veka. Biografičeskij slovar'. Moskva 2001.

Ruskije pisateli, XX vek. Biobibliografičeskij slovar'. V 2-ch častjach. Moskva 1998.

Skoropanova, I.: Russkaja postmodernistskaja literatura. Moskva 1999, 2002.

Švankmajer, M. – Veber, V. – Sládek, Z. – Moulis, V.: Dějiny Ruska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995.

Tunimanov, V. A.: F. M. Dostojevskij i ruskije pisateli XX veka. Nauka, St-Peterburg 2004.

Van Parijs, Philippe: The Ground Floor of the World: On the Socio-Economic Consequences of Linguistic Globalization. International Political Science Review 2000, vol. 21, No. 2, s. 217.

Volkova, L. B., Komissarova, T. A.: Grani politiki. Učebnoje posobije po russkomu jazyku kak inostrannomu. Prodvintyj etap. „Zlatoust“, Sankt-Petěrburg 2002.

*****

Hrabovyč, H.: Do istoriji ukrajins'koji literatury. Kyjiv 1997.

Istoriya ukrains'koji literatury XX stolittja. U dvoch knigach. Kyjiv 1998.

Istoriya ukrajins'koji literatury XIX stolittja. Kyjiv 1995.

Istoriya Ukrajiny v osobach 19-20 st. Kyjiv 1995.

Karpulovska, J. A., Tarnovecka, L. O.: Ukrajinska literatura. 11-18 st. Chrestomatija. Kyjiv 1997.

Korpanjuk, Mykola: Slovo, chrest, šablja. Kyjiv 2005.

KOzak, Stefan: Polacy i Ukrai'nc: w kjręgu my'sli i kultury pogranicza: epoka romantyzmu. Warszawa 2005.

Nachlik, Jevhen: Dolja. Los. Sud'ba. Ševčenko i pol'ski ta rosyjs'ki romantyky. Nacional'na Akademija Nauk Ukrajiny, L'viv 2003.

Najenko, M.: Ukrajins'ke literaturoznavstvo. Školy, naprjamy, tendenciji. Kyjiv 1997.

Pavlyčko, S.: Dyskurs modernizmu v ukrajins'koj literaturi. Kyjiv 1997.

Roman, M.: Dejiny a kultúra Ukrajiny. Učebné texty. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 1998.

Roman, M.: Ukrajinská literatúra 11.-18. storočia. Učebné texty. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 1998.

Roman, M.: Ukrajinská literatúra 19. storočia. Učebné texty. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 1999.

Ukraina ad portas. Ist die Ukraine europäisch genug für die EU; Herausgegeben von Alexander Kratochvil. Aachen 2006.

Zilynskyj, B.: Ukrajinská literatura v českém kontextu v letech 1965-1994. Materiály k bibliografickému soupisu se souborem dodatků pro období 1814-1964. Praha 2000.

Zilynskyj, B.: Ukrajinci v Čechách a na Moravě: (1894) 1917-1945 (1994), Praha 1995.

Židlický, V., Genyk-Berezovská, Z.: Současná sovětská literatura. Ukrajinská a běloruská. Praha 1966.

* * * * *

Ababurka, Mikalaj: Mova sučasnej beloruskaj mastackaj litaratury. Mahileŭ 2005.

Antalohija belaruskaj paezii, 1-3, Minsk 1993.

Bel'ski, A.: Sučasnaja belaruskaja litaratura. Minsk 1997.

Belaruskaja litaratura XX stahoddzja i simvalizm. Minsk 2004.

Belaruskija pis'menniki I-VI. Minsk 1990-1996.

Belaruskija pis'menniki, Minsk 1994.

Belorussko-rossijskij dialog (kul'tura i literatura Belarusi XX-XXI vv.). Moskva 2006.

Čmarava, Maryna: Šljachi: vzajemnaha paznannja: belaruskaja litaratura v Čechoslavakii (1920-1945). Mahileŭ 2004.

Haradnicki, Javhen: Mastacki svet balaruskaj litaraturzy XX stahoddzja. Minsk 2005.

Historyja belaruskaj litaratury XX st. 1-4, Minsk 1999.

Historyja belaruskaj litaratury: staražytny peryjad. Minsk 1997.

Lazaruk, M. A: Historyja belaruskaj litaratury. Minsk 1997.

Literatura emigracyjna Rosjan, Ukrańców i Białorusinów. Eds: Anna Wozniak, Lubomyr Puszak. Lublin 2001.

McMillin, A.: A History of Byelorussian Literature: From its Origins to the Present Day. Giessen 1977.

McMillin, A.: Belarusian Literature in the 1950s and 1960s. Release and Renewal. Köln - Weimar - Wien 1999.

Požniak, T.: Antologia literatury białoruskiej od XIX do początku XX wieku. Wrocław 1993.

Požniak, T.: Antologia poezji białoruskiej XX wieku. Wrocław 1997.

Ruska-belaruskaje litaratiurnaje vzajemadzejanne. Hisztoryja, sučasny stzan, perspektyvy. Brest 2004.

Slovensko-bieloruské jazykolvé, kluteáyrne a kultprne vz%tahy. Orešoiv 2003.

Zanjapad i adradženne: belaruskaja litaratura XIX stahoddzja. Minsk 2001.

Zapadnobeloruskoje pis'mennoje nasledije XVII-XX vv.: ekspedicionnyje issledovanija 2000-2002 gg. Minsk 2004.